

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

MEZHEPLER TARİHİ KAYNAKLARINDA ZEYDİYYE
FIRKALARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İlmi GURA

BURSA 2010

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

MEZHEPLER TARİHİ KAYNAKLARINDA ZEYDİYYE
FIRKALARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İlmi GURA

Danışman

Doç. Dr. Tefik YÜCEDOĞRU

Bursa 2010

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri..... Anabilim/Anasanat- Dalı,
MEZHEPLER TARİHİ..... Bilim Dalı'nda 700823025 numaralı
İlmî..... GURP'nın hazırladığı "Mezhepler
Tarihî Kaynaklarında Zeydiye Firkaları....." konulu
Yüksek Lisans..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez
savunma sınavı, 27/09/ 2010 günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan
cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının BAŞARILI.....(başarılı/başarısız) olduğuna
OYBİRLİĞİ.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı:
Üniversitesi
Doç. Dr. Tevfik Yücedoğru

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı:
Üniversitesi
Prof. Dr. A. Saim Kılavuz

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı:
Üniversitesi

Doç. Dr. Nigâr Karamoğlu

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı:
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı:
Üniversitesi

...../...../ 20.....

ÖZET

Yazar :
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : İslam Mezhepleri Tarihi
Tezin Niteliği : yüksek Lisans
Sayfa Sayısı : ix+ 132
Mezuniyet Tarihi : /.... / 2010
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Tefvik YÜCEDOĞRU

Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Zeydiyye Fırkaları

İslam tarihinin ilk dönemlerinde ortaya çıkan görüş farklılıkları, İtikadî bakımdan çeşitli mezhep ve fırkaların doğmasına sebep olmuştur. Şîa bünyesinden çıkan çeşitli fırkaların bazıları sadece tarihin ve kitapların sayfalarında kalırken, bazıları ise günümüze kadar etkinliğini sürdürmüştür. Zeyd b. Ali'nin İmâmetini ve onun ortaya koymuş olduğu ilkeleri kabul edenler, Makâlât ve Mezhepler Tarihi kaynaklarında Zeydiyye mezhebi olarak nitelendirmektedir. Zeyd b. Ali'nin Emevî iktidarına karşı başlattığı kıyam onun h. 122 yılında öldürmesiyle son bulmuştur. Nasıl ki askeri alanda ondan sonra birkaç girişim gerçekleştirmişse, itikadi alanda da onun arkadaşları ve taraftarları ya da daha sonra gelen âlimler mezhebin geliştirilmesine katkı sağlamışlardır. Bazıları Zeyd b. Ali'nin takip ettiği yolu izlemiş ve onun atmış olduğu temel ilkelere uzaklaşmamış, bazıları ise ondan farklı görüşleri benimsediklerinden dolayı çeşitli fırkaların meydana gelmesine sebep olmuştur. Tarih boyunca bu fırkaların bazıları yok olup tarihin derinliğine gömülmüştür, bazıları ise birbirinden etkilenip birleştirilmiş, bazıları da ana mezhep Şîa'ya kayarak varlıklarını kaybetmiştir.

Anahtar Sözcükler

Makalat, Mezhepler tarihi, fırka, Zeyd b. Ali, Zeydiyye

ABSTRACT

Yazar :
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : İslam Mezhepleri Tarihi
Tezin Niteliği : yüksek Lisans
Sayfa Sayısı : ix+ 132
Mezuniyet Tarihi : /.... / 2010
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Tefvik YÜCEDOĞRU

Zaidite Sects in the Islamic Heresiographical Works

In the early period of Islamic history the various creed views that were born, have led to breeds of various denominations and sects. Different groups coming from the within of Şîa, remained only through in the pages of history and books, but some of them have preserved their continuity until today. Those who claim to the Zayd b. Ali's Imamate and have embraced his thoughts, *on Islamic Heresiographical literature* is labelled as the Zeydiyye sect. The process that Zeyd b. Ali's initiated against the Umayyad government, has resulted with his murdering in 122 years of the Hijrah. Over time his follower of the sect were found to contribute in the developing of Zaydiyya. Some of his followers pursued in order with his manners and some of them with putting new ideas and thoughts within Zaydiyya made to arise of other sects. With the passing of time some of these sects were buried in the labyrinths of history whereas some of them with the domination of Şîa's majority had lost their existence and they founds only on the belly of books history.

Key Words

Makalat, Sect History, Sect, Zeyd b. Ali, Zaydiyya,

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	iv
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK ZEYDİYYE

I- ZEYDİYYE'Yİ HAZIRLAYAN ETKİNLER.....	5
A- ŞÎA.....	5
B- RÂFIZA	9
C- ZEYDİYYE	15
İsim Kaynağı.....	18
<i>a- Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn Doğumu ve Hayatı</i>	20
<i>b- Annesi</i>	21
<i>c- Babası</i>	22
<i>d- Tahsili</i>	22
<i>e- Şahsiyeti ve Özellikleri</i>	25
<i>f- Ortaya Çıkışı ve Şehadeti</i>	28

İKİNCİ BÖLÜM

ZEYDİYYE'NİN FIRKALARI

I- KAYNAKLARA GÖRE ZEYDİYYE FIRKALARIN SAYISI.....	36
II- ZEYDİYYE'NİN FIRKALARI.....	41
A- CÂRÛDİYYE	41
1- İsim kaynağı	41
2- Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. Munzir	41
3- Cârûdiyye'ye genel bir bakış.....	48

4- Görüşleri	50
<i>a- İmâmet</i>	52
<i>b- İlim</i>	56
<i>c- Sahabe</i>	58
<i>d- Mefdûl'un İmâmeti</i>	60
<i>e- Mehdilik - Ric'at</i>	62
<i>f- İki İmâmın Bulunması</i>	67
B- SÜLEYMANİYYE (Cerîriyye)	69
1- Süleyman b. Cerîr er-Râkî ez-Zeydî	69
2- Görüşleri	71
<i>a- İmâmet</i>	74
<i>b- Bed'â ve Takiyye</i>	79
<i>c- Sahabe</i>	82
<i>d- İlim</i>	83
<i>e- Allah'ın İsimleri ve Sıfatları</i>	83
<i>f- Allah'ın Zulme ve Yalana Kudretle Vasıflanması</i>	84
<i>g- İstita'at</i>	85
C- SALİHİYYE – BÜTRİYYE	86
1- Hasan b. Salih b. Hayy	86
2- Kesîr b. İsmail en-Nevvâ'	90
3- İsim Kaynağı	93
4- Görüşleri	96
<i>a- İmâmet</i>	96
<i>b- Sahabe</i>	100
<i>c- Ric'at</i>	102
<i>d- İlim</i>	103
D- NU'AYMİYYE	103
1- İsim Kaynağı	104
2- Görüşleri	104
<i>a- İmâmet</i>	104
<i>b- Sahabe</i>	105
E- SABBÂHİYYE	105

1- İsim kaynağı	106
2- Görüşleri	106
<i>a- İmâmet</i>	106
<i>b- Sahabe</i>	107
<i>c- Ric'at</i>	108
F- İCLİYYE	108
İsim Kaynağı	109
G- YA'KÛBİYYE	109
1- İsim Kaynağı	110
2- Görüşleri	110
<i>a- İmâmet</i>	110
<i>b- Sahabe</i>	111
<i>c- Ric'at</i>	111
H- HÛSEYNİYYE (HUSAYNİYYE)	112
1- İsim Kaynağı	112
2- Görüşleri	112
<i>a- İmâmet</i>	112
1- İsim Kaynağı	113
2- Görüşleri	114
<i>a- Ric'at</i>	114
İ- MUHTERİA	115
I- MER'İYYE (MERSEDİYYE)	116
J- EBRAKİYYE	116
K- AKABİYYE	116
L- MUTARRİFİYYE	117
1- İsim Kaynağı	117
2- Görüşleri	117
M- KÂSİMİYYE VE NÂSİRİYYE	118
N- HAŞEBİYYE	120
SONUÇ	121
BİBLİYOĞRAFYA	126

ÖNSÖZ

Resûlullah (s.a.v.) vefat ettikten hemen sonra bazı hadiselerin meydana gelmesi Müslümanlar arasında ihtilaflara sebep olmuştur. Başlangıçta siyasî bir yapıya sahip olan bu ihtilaflar, daha sonra zamanla i'tikâdî ve siyasî mezhepler olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Hz. Peygamber'in vefatından yaklaşık bir asır kadar sonra ortaya çıkan bu ihtilaflı ortam, onun hayatında olmayan yeni bir hayat tarzını Müslümanlara dayatmaya başlamıştır. Bu çerçevede İslam'da ilk ortaya çıkan fırkalardan biri Şîa'dır. Zaman içinde bu mezhebin içerisinden çeşitli fırkalar doğmuştur. İlk zamanlar Şîa fırkalarının sayısı çok olmakla birlikte tarih içerisinde yok olmuş ve sayısı günümüze ulaşan fırkalar azalmıştır. Şîa fırkalarından varlığını halen sürdüren bir tanesi de Zeydiyye mezhebidir.

Zeydiyye mezhebi erken dönemlerde müelliflerin araştırma konusu olduğu gibi bugün de araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bunun sonucunda bugün ortaya pek çok değerli çalışma çıkmıştır. Ancak bu tür çalışmalar Zeydiyye'yi bir bütünlük içinde veya tarih sürecinde mezhepleşmesini ele alarak incelemişlerdir. Tezimizle, Zeydiyye'nin içerisinden çıkan fırkaların incelenmesini hedefleyerek, dikkatlerimizi daha çok bu yöne çektedir.

“Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Zeydiyye Fırkaları” adlı çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Zeydiyye hakkında, şahsına nispet edilen fırka ve Zeyd b. Ali'nin hayatı ile ilgili bir anlatıma yer verdik. İkinci bölüm de Zeydiyye fırkalarının tanıtımını yaptık.

Bu çalışmanın planlanıp yürütülmesine beni teşvik eden, kıymetli fikrileriyle konuya daha farklı açılardan yaklaşmamı sağlayan, gerek yöntem ve gerekse konunun güçlüklerini aşmada desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Tevfik YÜCEDOĞRU Bey'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmalarımnda hiçbir zaman değerli katkılarını esirgemeyen Araştırma Görevlisi Sayın Kadir Gömbeyaz hocama teşekkür ederim.

İlmi GURA

Bursa 2010

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı Geçen Eser
a.g.m.	:Adı Geçen Makale
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi vesselam
Bkz.	:Bakınız
c.	:Cilt
ev.	:eviren
DİA	Diyamet İslam Ansiklopedisi
h.	:Hicrî
krş.	:Karşılaştınız
no.	:Numara
nşr.	:Neşreden
S.	:Sayfa
thk.	:Tahkik eden
tsh.,	:Tahsis eden
ts.	:Basım tarihi yok
v.dğr.	:Ve diğeri
y.y.	:Basım yeri yok

GİRİŞ

Mezhepler ve fırkalar, tarihin belli bir döneminde belli bir toplumsal yapıda ortaya çıkan dinî-siyasî oluşumlardır. Din anlayışındaki farklılaşmaların kurumsallaşması neticesinde ortaya çıkan mezhepler, dinin anlaşılma biçimini yansıtmaktadırlar.¹

İslam tarihinin erken dönemlerinde çok miktarda çeşitli mezhep ve fırka ortaya çıkmıştır. Tarih boyunca varlığını bir süre devam ettirip yok olan fırkalar olduğu gibi günümüze kadar ulaşan fırkalar da vardır. Bu fırkaların en önemlileri Ehl-i Sünnet ve Şîa mezhepleridir ki bunlar da kendi içerisinde belli fırkalara bölünmüşlerdir. Şîa mezhebini, mezhepler tarihi kaynaklarında incelediğimiz zaman görürüz ki genel olarak üç fırkaya ayrılmışlardır. Bunlar Gâliyye (Gulât, aşırı Şîiler), Râfıza (İmâmiyye) ve Zeydiyye şeklindedir. Bazıları buna Keysaniyye'yi ve Bâtıniyye (İsmailiyye)'yi de ilave ederler. Şîa'nın en önemlileri ve hayatiyetini halen devam ettiren fırkaları; Zeydiyye, İmâmiyye (İsnâ 'Aşeriyye) ve İsmailiyye fırkalarıdır.

Hüseyin'in (ö. 61/680) öldürülmesine kadar Şîa içerisinde bir kırılma yaşanmamıştır. Hüseyin'in geriye kalan tek oğlu Ali b. el-Hüseyin Zeynelâbidîn (ö. 94/713), bundan sonra siyasetten uzak durup sadece ilimle uğraşmıştır. Diğer taraftan Hüseyin'in intikamını almak amacıyla Muhtar es-Sekafî liderliğinde bir grup ortaya çıkmış ve Fatıma'nın evladından olmayan Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imâmetini iddia edip davette bulunmuştur. Böylece Şîa'nın gövdesi ilk defa çatlamaya başlamıştır. Emevî iktidarının Ehl-i Beyt'e karşı uyguladığı politikaları yüzünden Şîa'nın cumhuru ve İmâmları bu uygulamalarına karşı boynunu eğip hiçbir faaliyete başvurmamışlar ve dinin bir ilkesi olarak kabul ettikleri takiyye'yi benimsemişlerdir. Bu durum h. 121 yılına kadar böyle sürdürülmüştür. Sonraları önce Irak valisi ile daha sonra da Medine valisiyle bir tatsızlık yaşadından sonra Ali b. el-Hüseyin'in oğlu Zeyd b. Ali (ö.122/740) şikâyet amacıyla Emevî Halifesi olan Hişâm b. Abdülmelik'e (ö. 125/743) gelmiştir. Halife önce onun huzuruna kabul etmemiş, fakat Zeyd'in ısrarıyla en sonunda Zeyd Hişâm'ın huzuruna çıkabilmiştir. Derdini anlatmaya başlayınca Hişâm sözünü kesmiş ve onun nasıl bir cariye'nin oğlu olduğu ve İmâmet iddiasında

¹ Gökalp, Yusuf, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 1.

bulduğunu hatırlatmıştır. Tartışma ışığında Hişâm onu huzurundan kovmuş ve bunun üzerine Zeyd, “ *...ben çıkıyorum, ancak bundan sonra en sevmediğin ve hoşlanmadığın yerlerde beni bulacaksın*” deyip oradan ayrılmıştır. Sonra Kûfe’ye gitmiş ve Kûfelilerin girişimiyle Ehl-i Beyt’in adına onun İmâmetine ısrar etmiş, halkı biatına çağırmıştır. Böylece Zeyd b. Ali, Kûfe’de, kısa bir zamanda on beş bin kişinin biatını alıp isyan etme zamanını beklerken, taraftarlarından biri Zeyd’in bu girişimlerini Kûfe valisine Yusuf b. Ömer es-Sekâfî’ye bildirmiştir. Ne var ki tam valiye haber ulaştığında Zeyd’e biat eden bazı taraftarlar gelip onun Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki kanaatlerini sormuşlardır. *O ikisi hakkında iyilikten başka bir şey söyleyemem* dediğinde onu bırakıp ayrılmışlardır. Bunun üzerine Zeyd de onlara: “*Beni bırakıp terk mi ediyorsunuz?*” dediğinde, “*Evet*” diye cevap vermişlerdir. Böylece ondan ayrılanlara o günden beri *Râfıza* denilmiştir. Diğer taraftan hızlı ve kurnaz bir şekilde davranan Yusuf, Kûfe halkının Zeyd’e katılmasına engel olmuş ve Zeyd’e karşı orduyu hazırlamıştır. Böylece savaş ilerledikçe iki taraftan insan kaybı çoğalmış ve hicrî 122 yılında Safer (bazılar Muharrem) ayının 25’i Cuma günü Zeyd b. Ali öldürülmüştür. Başını cesedinden kesip Şam’a sonra Medine’ye ve en sonunda Mısır’a getirip gömmüşlerdir. Cesedi ise Hişâm b. Abdümelik b. Mervan’ın (ö. 125/743) emriyle Kûfe’nin çöplüğünde atmışlardır. Cesedi, Velîd b. Yezîd (ö. 126/744) tahta çıkıncaya kadar, dört yıl boyunca asılı kalmıştır. Ve nihayetinde Velîd’in emriyle cesedi yakılıp külleri Fırat nehrine savrulmuştur. Hüseyin b. Ali’den sonra Zeyd b. Ali’nin Emevîlere karşı gerçekleştirdiği bu isyan, Emevî iktidarının sonunu hazırlayan sebeplerden biri olmuştur.

Zeyd b. Ali’ye nispet edilen Zeydiyye fırkası, Zeyd’in isyanından önce böyle bir fırkadan bahsedilemez. Zeyd b. Ali’nin imâmet hususunda ortaya atmış olduğu bazı görüşler bilinmiş olabilir. Nevbahtî (ö. 310/922) ve Kummî’nin (ö. 301/913-14) dediklerine göre, Zeyd b. Ali gibi düşünenler de vardır. Fakat Zeydiyye’nin mezhepleşmesi Zeyd b. Ali’nin vefat ettikten sonra taraftarlarının gayreti ile ortaya çıkmıştır.

Konumuz sadece Zeydiyye fırkası olmadığı için, ona fazla yer ayırmadık, ancak onun hakkında birinci bölümde biraz bilgi vermeye çalıştık. Eserlerin bazılarında Zeydiyye ana fırka olan Şîa’nın bir alt fırkası olarak sayılır, bazıları ise ana fırka olarak

Şîa'yı değil de Râfıza'yı gösterirler. Onun ardından onun şahsına nispet edilen, İmâmı olan Zeyd b. Ali'nin doğumu, ailesi, tahsili, isyanı ve öldürmesi hakkında kısa bilgi vermeye çalıştık.

İkinci bölümü çalışmanın konusu olan Zeydiyye fırkalarına ayırmıştık. Önce Zeydiyye'nin en büyük fırkası olarak kabul edilen Cârûdiyye fırkasıyla başladık. Takip ettiğimiz usulüne göre, kaynaklara başvurarak önce firkanın isminin kaynağı hakkında bilgi vermeye çalıştık. Firkanın kurucusu olarak kabul edilen Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. Munzir hakkında, Makâlât, Mezhepler Tarihi, Tabakât ve Ricâl eserlerini inceleyerek bilgileri toplayıp bir araya getirerek onun bir profilini çizmeye çalıştık. Daha sonra kaynakların vermiş oldukları bilgilere dayanarak, firkanın ortaya attığı veya benimsediği görüşlerini toplayarak mahiyetine göre başlık altında anlatmaya çalıştık. Şîa'nın kendi içerisinde parçalanmasına sebep olan ve Şîa'nın temel görüşü olan İmâmet meselesi, Cârûdiyye'nin de temel ilkesidir. Aynı ilke onun parçalanmasına da sebep olmuştur. Daha sonra İmâmların ilmi hakkında, Sahabiler hakkında, mefdûlun imameti, mehdilik konusunda benimsemiş olduğu görüşler vs. konular ele alınmıştır. Zeydiyye'nin diğer fırkalarına da aynı metodu uygulamaya çalıştık.

Bu çalışma Zeydiyye fırkasının ve onun fırkalarının Mezhepler Tarihi kitaplarında nasıl tasvir edildiği şeklindeki bir merakın sonucu ortaya çıktı. İlk önce elimizde bulunan *Kitâbu'l-Fırâk*, *Makâlât* ve *Milel ve Nihal* isimlerini taşıyan mezhepler tarihi eserlerine bakarak Zeydiyye Fırkalarının temel özellikleri ve görüşleri, ayrıca Şîf eserlerindeki konumu araştırıldı. Eserler araştırıldığı zaman bazı zorluklarla karşılaşıldı. Müellifler kendi bakış açısıyla fırkaların tasnifini ve tanıtımını yaparken kendilerine özgü metotları kullanmış ya da daha öncekilerine dayanarak bir gelenek oluşturmuş oldukları görüldü. Bu eserlerde karşılaştırma yaparken önümüze üç tip eser çıktı. Objektif olan eserler; bunun temsilcisi İmâm el-Eş'arî (ö.323/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn* adlı eseridir. Daha sonra aynı gelenekten olan el-İsferâyînî ve onu taklit eden el-Bağdâdî, daha sert ve sübjektif bir yaklaşımla meseleye bakmaktadır, hatta saydığı sapık fırkaları tekfir eder veya bazılarının İslam fırkalarının dışında saymaktadır. Eserlerin üçüncü tipini ise Şîf eserler Nevbahtî, Kummî ve Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) kitapları oluşturur. Biz de bu tür kaynaklara başvurarak, Zeydiyye fırkaların bir tasvirini ortaya koymaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK ZEYDİYYE

I- ZEYDİYYE'Yİ HAZIRLAYAN ETKİNLER

Zeydiyye ve onun fırkaları hakkında bahsetmek istediğimiz zaman konuyu daha iyi anlayabilmek için önce mutlaka Şîa'nın ne olduğu üzerinde kısaca bir durmamız gerekir. Böyle bir hususa ihtiyaç duyulması, Zeydiyye'nin fırkalarıyla birlikte Şîa'nın içinden çıkmış olmasından kaynaklanmaktadır. Öncelikle Şîa'nın kim ve ne olduğuna bir göz atacak olursak, bunun yanı sıra kaynaklarda rastladığımız gibi Şîa yerine bazen Râfıza kavramının da kullanıldığını görürüz. Böylece Makâlat müellifleri bu iki kavramı kullandıkları zaman, bunları aynı manada mı yoksa bu iki kavram arasında belli bir farklılığın olduğunu mu anlatmaya çalışmaktadırlar? İşte bunu anlayabilmek için, ilk önce Şîa kavramının tanımı, daha sonra da Râfıza kavramının tanımı ele alacağız.

A- ŞÎA

Şîa kelimesi Arapçada “ş-y-‘a” شیع kökünden türeyen bir kelimedir ve “tarafdar”, “yardımcı” ve “fırka” anlamlarını ifade etmektedir.² Belli bir konu üzerinde birleşen ya da birinin taraftarları olan kişilere Şîa denir. Feyrûzâbâdî (ö. 817/ 1414)'ye göre bu kelime hem tekil, ikil, çoğul hem de eril ve dişil olarak kullanılmaktadır.³

Şeyh Müfid (ö. 413/1022); “*Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi.*”⁴ ayetine dayanarak dost düşman ayrımını yapmak üzere Şîa kelimesinin dost (Velî) anlamında kullanıldığı söylemektedir. “*Şüphesiz İbrahim de onun (Nuh'un) milletinden idi*”⁵ ayetinin manasını açıkladığı zaman Şeyh Müfid, Şîa kelimesini, İbrahim'i sadakat bakımından veya izlediği yol hususunda Nuh'un takipçisi olarak nitelendirmektedir.⁶ Yine de Şeyh Müfid, Şîa kelimesinin kullanılış şekillerine göre kazandığı manalardan bahsetmekte ve Şîa kelimesini, bir kimsenin taraftarlarını göstermek amacıyla kullanılan bir kelime olarak tanımlamaktadır.⁷

² el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcu'l-Luğa ve's-Sihahu'l-Arabiyye*, I-VII, nşr., Ahmed Abdülgâfûr Attâr, Beyrut 1990, c. III, 1240; İbn Fâris, Ebû'l-Hasan Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisu'l-Luğa*, nşr., Abdusselâm Muhammed Harûn, Beyrut 1991, c. III, s. 235.

³ el-Feyrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kamûsu'l-Muhît*, Kahire 1952, c. III, s. 49.

⁴ Kasas, 28: 15.

⁵ Saffât, 38: 83; Kur'an'daki Şîa kelimesi hakkında ayetler fazla bilgi için bakınız, En'âm, 6: 159; Hicr, 15: 15; Rum, 30: 32; Meryem, 19: 69; Kasas, 28: 4; Kamer, 54: 51; Sebe', 34: 54; En'âm, 6: 65.

⁶ Şeyh Müfid, Ebû Abdullah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed, *Evâilu'l-Makalat fi'l Mezâhibi'l-Muhtarât*, thk., İbrahim Hazrecî, el-Mu'temerü'l-Alemi el-İmam, 1992, s. 34; İbnü'l-Murteza, Mehdi-Lidînillah Ahmed b. Yahyâ b. Murteza, *el-Münye ve'l-emel fi Şerhi'l-Milel ve'n-Nihal*, thk., Muhammed Cevâd Meşkûr, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1979, s. 79-81.

⁷ Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s. 35; el-Himyerî, Ebû Sa'îd Neşvan, *el-Hûru'l-În*, thk., Kemâl Mustafâ,

Şeyh Müfid, Şîa kavramını, Şîa شيعية kelimesinin önünde “el” ال (*Lamu't-Ta'rîf*) bulunursa, eş-Şîatu الشيعة kelimesi; “*Resûlullah (s.a.v.)’tan sonra İmâmetin kuşkusuz ve inkâr edilemeyecek bir şekilde Ali’ye intikal etmiş olduğuna ve ondan başka kimseye verilemeyeceğine inanan kimse*” için kullanılmış olduğunu ifade etmektedir. Şeyh Müfid yapmış olduğu bu tanımından sonra bu tanım içerisinde sadece İmâmiyye ve Cârûdiyye’yi zikretmektedir. O, Zeydiyye’nin diğer fırkalarını Şîa isminin altında saymamaktadır. Bunun sebebi, Zeydiyye’nin diğer fırkaları nispeten daha mutedil ve İmâmete Ali b. Ebî Tâlib’in (ö.40/661) yerine başkası geçebileceğini iddia etmeleri olabilir.⁸

Şîi müelliflerin Şîa kavramının tanımını yaparken aralarında herhangi bir ittifak yoktur ve kendilerince çeşitli tarifler yapmaktadırlar. Örneğin Tûsi (ö. 460/1067), “*bir kimseyi Şîa’dan sayılabilmesi için ön şart olarak kişinin İmâmeti Allah (c.c.)’ın bir iradesi (emri) olarak görmesi ve Allah’ın Resûl’u tarafından nass ve vasiyet yoluyla gerçekleştirildiğine inanması*” gerektiğini söyler. Tûsi, Şeyh Müfid’in yaptığı gibi, Zeydiyye’nin fırkaları olan Süleymaniyye, Sâlihiyye ve Bütüriyye’yi, bu tanımın içerisine koymamaktadır. Buna sebep, bu fırkaların İmâmeti Şûra meselesi olarak görmeleri ve Resûlullah’ın nassını ve vasiyetini dikkatte almamaları olabilir. Böylece Tûsi’nin, nass ve vasiyete inancı şart olarak koşmuş olduğunu görmekteyiz.⁹

Şîa’nın Makâlât üzerine ilk eserleri olan Nevbahtî (ö. 310/922) *Fırâku’s-Şîa’sı* ve Kummî (ö. 301/913-14) *el-Makâlât ve’l-Fırâk* adlı eserleri, Şîa kavramının sadece, “*Ali b. Ebî Tâlib’in taraftarları*” olduğunu ifade etmekle yetinmektedirler.¹⁰ İmâm Eş’arî (ö.324/935) de, Şîa’nın tarifini yaptığında Nevbahtî ve Kummî’nin tariflerine uygun bir tarif yapmaktadır. Ancak o, Ali’nin Resûlullah (s.a.v.)’ın diğer ashabından daha üstün tutulmasını bir eklenti olarak zikretmektedir.¹¹

İbn Hazm (ö. 456/1064), Ali’nin Resûlullah (s.a.v.)’tan sonra insanların en faziletlisi, imâmete ve hilafete en layık olanı ve ondan sonra imâmete olarak onun evladının en layık olduğuna inanan kimsenin Şîa diye adlandıracağını ifade etmektedir.

Mektebetü'l-Yemeniyye, 2. bs., Beyrût 1985, s. 232.

⁸ Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s. 35-37.

⁹ el-Kufârî, Nâsır b. Abdullah b. Ali, *Mes’ele-t-Takrîb Beyne Ehli’s-Sünneti ve’s-Şîa*, Daru Tayyibe li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 2. bs., Riyâd 1413, s. 122 (Talhîsu’s-Şâfi’den naklen, 2/56).

¹⁰ en-Nevbahtî ve’l-Kummî, *a.g.e.*, thk., Abdülmen’am el-Hafînî, Dâru’l-İrşâd, Kahire 1412/1992, s. 15.

¹¹ el-Eş’arî, Ebû’l-Hasen Ali b. İsmâil, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve’htilafu’l-Musallîn*, thk., Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mektebetü’n-Nehdetü’l-Mısriyye, Kahire 1369/1950, s. 66.

O bu saydığı özellikleri bütün Şîa'nın üzerinde hemfikir konular olduğunu ve bunlara ters düşen kimsenin Şîa diye adlandırılmayacağını ifade etmektedir.¹²

Şîa kavramı üzerine yapılmış olan ve itikadî meseleleri de içeren en geniş tanım Şehristanî'ye (ö. 548/1153) aittir. O şöyle bir ifade de bulunmaktadır:

*“Şîa, Ali'nin tarafını hususî bir şekilde tutan kesimdir. Bunlara göre Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra açık (celî) ya da gizli (hafî) nass ve vasiyet ile onun İmâm olması gereklidir. İnanıklarına göre İmâmet onun evladından çıkmaz. Çıkarsa da, başka birinin zulmünden ötürü ya da kendisinden (Ali'nin evladından) takiyye gereğini uyguladığı içindir. İmâmet avamın seçimi ve atamasıyla belirlenecek sosyal maslahatlarından bir mesele değil o, dinin temel esaslarından biridir. Allah'ın Resûlleri de İmâmeti ihmal ederek İmâm seçimini avama bırakmaları caiz değildir. Bütün Şîa'nın fırkaları, İmâmın nass ve tayin ile belirlenmesi, Allah'ın Resûlleri gibi imâmların da büyük ve küçük günahlardan korunmuş olmalarının vucûbiyeti fikrindedirler. Takiyye hali dışında amel ve itikâd bakımından tevellî ve teberrînin gerekli olduğu görüşündedirler.”*¹³

Şîa hakkındaki en tartışılan konulardan bir tanesi de Şîa'nın ortaya çıkış zamanıyla ilgilidir. Şîa'nın ortaya çıkış sebeplerinden bazılarını tarihsel olarak şöyle ifade edebiliriz. Resûlullah'ın vefatından sonra sahabilerin Benî Seade'de toplanmaları ve Ali'nin bu mecliste bulunmaması, Osman zamanında ortaya çıkan fitneler, Sıffîn savaşı sonrası ve son olarak da Kerbela faciası.¹⁴

Şîa müellifler Şîa'nın mevcudiyetini Resûlullah (s.a.v.) dönemine kadar dayandırmakta¹⁵ ve böylece Şîa'yı İslamla özdeşleştirmekte, ona yapılan tenkitleri İslam'a yapılmış gibi göstermeyi amaçlamaktadırlar. Dolayısıyla bu şekilde tenkitleri

¹² İbn Hazm, Ebî Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, I-V, thk., Muhammed İbrahim Nasır-Abdirrahman Umeyre, Dâru'l-Ciyl, 3. bs., Beyrût 1416/1996, c. II, s. 270.

¹³ eş-Şehristanî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk., Emîr Ali Mehnâ - Ali Hasan Fâ'ûr, Dâru'l-Ma'rife, I-II, Beyrût 1416/1996, c.I, s. 169; Krş., İbnu'l-Cevzî, *Keydu's-Şeytân Linefsihi Kable Halki Adem aleyhi's-Selam*, thk., Ebî Eşbâl ez-Zührî, Mektebetü İbnu't-Teymiyye Kahire 1999, s. 92.

¹⁴ el-Makdisî, Ebû Hamid Muhammed, *Risâletu fi'r-Red 'Ale'r-Râfıza*, thk., Abdulvehhâb Halîl er-Rahman, Dâru's-Selefiyye, Bombay 1403/1983, s. 37.

¹⁵ en-Nevbahtî, Hasan b. Musa b. Hasan, *Fırâku's-Şîa*, tsh., Hellmut Ritter, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1931, s. 19-20; el-Kummî, Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî, *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırâk*, tsh., Muhammed Cevâd Meşkûr, Müessesesi-i Matbuat-ı Atai, Tahran 1963s. 3, 15.

bertaraf etmek istemektedirler.¹⁶ Bazı müellifler Şîa'nın ortaya çıkış zamanını Resûlullah (s.a.v.)'in vefat etmesiyle, bazıları ise bunu Osman'ın Hilâfet dönemine dayandırmaktadırlar. Anlamamız gereken şey şudur ki, Şîa bir anda çıkıp var olan bir fırka değil, tarih boyunca gelerek mezhepleşme sürecinden geçen bir Siyasî-İtikadî fırkadır.

Şîa'nın, nasıl isimlendirildiği ne zaman ortaya çıktığı ve tarih içerisinde kendini var etme süreci hem Şîa kaynaklarında hem de Sünnî kaynaklarında farklı görüşleri içermektedir. Şîa âlimlerinden bazıları mezheplerini meşru kılmak ve böylece tenkitten kurtulmak amacıyla kendilerini bizzat Resûlullah (s.a.v.) ekmiş olduğu bir tohum mesabesinde göstermektedirler. Esasında bizi ilgilendiren Şîa'nın isimlendirilmesi ve onun ortaya çıkış tarihi değildir. Biz sadece Zeydiyye fırkasının Şîa mezhebinden çıkmasından ötürü konumuzu daha iyi anlayabilmek için alaka gereği bu konuyu bir giriş mahiyetinde ele almış bulunmaktayız.¹⁷

Ali'yi dost olarak kabul eden, onu Resûlullah'ın diğer sahabilerinden daha üstün tutan, onun imâmetinin celî yahut hafî nass ile sabit olduğunu ve ondan sonra imâmetin onun evladına münhasır kaldığını kabul eden kimselere Şîa denilmektedir. Daha sonra Şîa kendi aralında üç büyük fırkaya ayrılmıştır, Gulât, Râfıza-İmâmiyye¹⁸ ve Zeydiyye fırkası.¹⁹

Kimi müellifler Makâlât üzerine kaleme almış oldukları kitaplarında Şîa kavramı yerine Râfıza kavramını kullandıklarını görmekteyiz. Bu kavramın kullanılması müelliflerin uygulamış oldukları kendi metotlarına göre, bazen Şîa'yı bazen de Şîa'nın alt ana fırkalarından olan İsnâ 'Aşeriyye-İmâmiyye'yi kastetmektedir. Kısacası Râfıza kavramının ne anlama geldiği hususunda kaynaklara baktığımız zaman farklı tanımlamaları yapılmış olduğunu görmekteyiz. Bazı müellifler onu Şîa'nın Gulât fırkaları için, bazıları ise Şîa ile aynı manada olduğunu ileri sürmektedirler. "*Râfıza tabirinin ortaya çıkışına, çeşitli çevrelerde kullanımlarına ve Râfızîlere atfedilen*

¹⁶ Ünalın, Abdullah, *Ehli's-Sünnet ve Şîa'nın İmâmet'te Dayandığı Hadisler*, basılmamış Doktora tezi, Şanlıurfa 1998, s. 15.

¹⁷ Ayrıntı bilgi için bakınız: el-Makdisî, *a.g.e.*, s. 35-42; el-Kufârî, Nâsır b. Abdullah b. Ali, *Usûlu Mezhebi's-Şîatu'l-İmâmiyyeti İsnâ 'Aşeriyye*, s. 30-89; el-Kufârî, *Mes'ele't-Takrîb*, s. 119-176; İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 92; el-Askalânî, Mahmud Abdülhamîd, *Akâ'idü's-Şîa*, Daru'l-İmân, İskenderiye 2004, s. 20-3; en-Neşşâr, Ali Sami, *Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslam*, I-III, 8. bs., Daru'l-Me'arif, Kahire 1968, c. II, s. 30-6.

¹⁸ el-Eş'arî, İmâmiyye-İsnâ 'Aşeriyye için Râfıza kelimesini kullanırken, İbnu'l-Cevzî ise, onları İmâmiyye olarak nitelendirmektedir.

¹⁹ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 66, İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 92.

görüŖlerine dâir tanımlarında çeŖitlik arzeden çerçevesi, Râfıza kavramını tam karşılayacak uygun ve kolay bir tanımlama yapılmasına imkân vermemektedir.”²⁰

Evvela Râfıza kavramının hangi manalarda kullanıldığına kısaca bir göz attıktan sonra kimlerin bu kavramı Şîa yerine kimlerin de Şîa'nın alt ana fırkaları anlamında kullanmış olduklarını belirtmeye çalışacağız.

B- RÂFİZA

Râfıza, Arapçada “r-f-d” رفض kökünden türetilmiş bir kelimedir. “Râfıza” رافض “terk etmek”, “ayrılmak”, “bırakmak”, “dağılmak” anlamına gelmektedir. Çoğulu Ravâfıza’dır²¹

Kaynaklara baktığımızda, Râfıza kavramının Şiiğin erken tarihinde kullanıldığı görmektediriz. Kavramın kökeni hakkındaki görüşler onu tartışılı bir konu kılmaktadır. Makâlât eserlerine baktığımız zaman bu kavramın kullanımının İmâmiyye Şîa’sından beşinci imâm Muhammed el-Bâkır’ın (ö. 114/733) ölümünden hemen sonraya rastlandığını görmektediriz. Nevbahtî, Kummî ve Nâşî el-Ekber²² (ö. 239/906) gibi bazı müellifler, bu kavramın ilk kullanılmasını, Muhammed el-Bâkır’ın ölümünden sonra taraftarlarının ikiye ayrılmasıyla ortaya çıktığını söylemektedirler. Bazıları ise Medine’de ayaklanan ve orada öldürülen Muhammed b. Abdullah en-Nefsu’z-Zekiyye’nin (ö. 145/762) imâmetini ileri sürmüşler, bazıları ise Ebû Abdullah Ca’fer es-Sâdık’ın (ö. 148/765) imametini inanmışlardı. en-Nefsu’z-Zekiyye’nin imâmetini ileri sürenin ve bunun propagandasını açık bir şekilde yapanın Muğire b. Saîd (ö. 119/737) olduğunu belirtmektedirler. Daha sonra Muğire b. Saîd kendi imâmetini iddia edip davete bulunmuştur. Bu olaydan sonra Ebû Abdullah Ca’fer es-Sâdık’ın taraftarları olan Şîiler kendisinden teberrî (uzaklaşmış) edip lanetlediler. Muğire b. Saîd de, bunlara bu tepkilerinden ötürü Râfıza demiş ve bu ismi kullanan ilk kişi olmuştur.²³

Nevbahtî’nin *Fırâku’ş-Şîa* ve Kummî’nin de *el-Makâlât ve’l-Fırâk* kitaplarından birincisi olan Nevbahtî’nin eserini Hişâm b. el-Haken (ö. 179/795), ikincisi olan

²⁰ Benli, Yusuf, “Râfıza Adlandırmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler”, Hikmet Yurdu, yıl: 1, s. 1, (Ocak- 2008), s. 35.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut 1414/ 1994, “rfz” md., *Kâmus Tercümesi*, II, 1260; Öz, Mustafa, “Râfizîler”, *DİA*, c. 34, s. 396.

²² Nâşî el-Ekber, Râfıza kendisini terk edip onunla isyana katılmayıp ve Ca’fer es-Sâdık’ın imâmetini bağlı kaldıklarına, Muğire b. Saîd tarafından yapılan bir adlandırma göstermektedir. Nâşî el-Ekber, adlandırmasını Zeyd b. Ali tarafından savaş esnasından terk edenlere yapılan bir adlandırma da bir rivayet kaydetmektedir. el-Ekber, Nâşî, *Mesâilu’l-İmâme ve Muktetafât mine’l-Kitâbi’l-Evsat fi’l-Makâlât*, (nşr., Josef van Ess), Franz Steiner Verlag, Beyrut 1971, s. 46.

²³ el-Kummî, *a.g.e.*, s. 76-7; en-Nevbahtî ve’l-Kummî, *a.g.e.*, s. 74-5.

Kummî'nin eserini ise Yunus b. Abdurrahman veya Ebû İsa el-Verrâk tarafından rivayet edildiği kabul edilmektedir.²⁴ Hişâm b. el-Hakem'in, Gâliyye hakkında yazmış olduğu eserler, râviler yoluyla Nevbahtî'nin ve Kummî'nin eserlerine intikal etmiştir. Bu zevat Muğire'yi "gâli" bir şahıs olarak göstererek, Gulât'ı reddetmek amacıyla ve onları Şîilerin gözlerinden küçük düşürmek için bütün potansiyellerini kullanmışlardır. Bu gayretleri sonucunda başarılı olmuşlardır. Râfıza terimini takbih bir anlamda, Gulât olan bir zat tarafından takılan bir lakap olduğunu anlatmaya çalışmışlardır.²⁵

Nevbahtî ve Kummî'nin eserlerinde Râfıza teriminin İmâmiyye'ye yönelik olarak "Râfıza'nın İmâmları" ifadesiyle Süleyman b. Cerîr ez-Zeydî tarafından da kullanılmış olduğu zikredilmektedir.²⁶

Bunun dışında muhakkiklerin çoğu, Râfıza ismiyle ilgili rivayetleri değerlendirirken, Râfıza isminin Muhammed el-Bâkır'ın kardeşi olan Zeyd b. Ali'nin (ö.122/740) Emevîlere karşı ayaklandığı zamana kadar dayandırmaktadırlar. Bu rivayetler Tarih ve Makâlât eserlerinde farklı şekillerde ve değişik lafızlarla kaydedilmiştir. Zeyd b. Ali, Hişâm b. Abdülmelik'e (ö. 125/743) karşı huruc ettiğinde önce Kûfeliler'den biat almıştır. Bunun üzerine onlar Zeyd'i İmâm olarak kabul etmeleriyle birlikte Zeyd'in Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Ömer (ö. 23/644) hakkında tevellî (dost edinme) fikrinden vazgeçmesini istemişlerdir. Zeyd bunu reddetmiş ve eski fikrini yinelemiştir. O, Ebû Bekir ve Ömer'i teberrî etmiş olanlardan teberrî ettiğini söyleyince, Kûfeliler ondan ayrılıp kendisini terk etmişlerdir. Zeyd de, bunun üzerine onlara "Rafaztumûni" (beni terk ettiniz), onlar da "evet" cevabını vermişlerdir. Böylece bu olaydan itibaren Zeyd b. Ali, Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetini kabul edip onlardan teberrî etmediğinden dolayı, terk edenlere Râfıza ismi verilmiştir.²⁷ O zaman Zeyd, ellerini kaldırdı ve: "Allah'im Senin, atalarımın, ecdatlarımın laneti ve benim lanetim

²⁴ Benli, Yusuf, a.g.m., s. 42.

²⁵ Benli, Yusuf, a.g.m., s. 40-5.

²⁶ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, a.g.e., s. 76.

²⁷ el-Eş'arî, a.g.e., s. 130; er-Râzî, Fahrüddîn, *İtikâdâtü Firâki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, thk., Muhammed Mu'tasim Billah el-Bağdâdî, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1986, s. 59-60; et-Taberî, Ebî Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, I-XI, thk., Muhammed Ebû Fazl İbrahim, II. bs., Daru'l-Mearife, Kahire 1967, c. VII, s. 181; İbn Kesîr, Ebû'l-Fedâ' İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, I-XXI, thk., Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Hicr, Riyâd 1997, c. XIII, s. 106-7; İbn İmâd, Şihabuddîn Ebî'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbâri men Zeheb*, I-X, thk., Abdulkadir el-Arnâvut – Muhammed el-Arnâvut, Daru İbn Kesîr, Beyrut 1986, c. II, s. 92; İbn Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, Tarih İbn Haldûn, I-VIII, thk., Halil Şehade – Suheyl Zekâr, Daru'l-Fikr, Beyrut 2001, c. III, s. 124.

beni terk edenlerin üzerine olsun! Nasıl ki Ehli Harûra Ali b. Ebî Tâlib'i terk edip ona karşı savaştılar bunlar da bana vermiş oldukları biatinden çıktılar.” demiştir.²⁸

Ehli's-Sünnet'in İmâm Eş'arî ve İbn Hazm²⁹ (ö. 456/1064) gibi bazı müellifleri, Râfıza tabiriyle İmâmiyye-İsnâ 'Aşeriyye'yi kastetmiş ve onu Şîa'nın büyük ana fırkalarından biri olarak saymışlardır. Eş'arî Râfıza olarak adlandırmasının sebebinin: “...*bunlar Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetini reddettikleri için Râfıza dendi*”³⁰ sözüyle açıklamaktadır. O tarih bakımından Râfıza'nın ne zaman ortaya çıktığı konusunda herhangi bir tartışmaya girmemektedir. Eş'arî, sadece Şîilerin biat etmelerinden sonra Zeyd'den hangi sebepten ötürü ayrılmış olduklarını Zeydiyye'yi anlatırken bu konulara temas etmektedir.³¹ İbn Teymiyye (ö. 728/1328), meseleye tarih bakımından bakmakta ve Râfıza'nın ortaya çıkış olayı olarak, Zeyd b. Ali'nin isyan etmesini zikretmektedir. Hatta o, Şa'bî'nin bir rivayetine dayanarak “*Haşebiyye'den*”³² daha ahmak bir kesim görmedim” sözünü, Haşebiyye isminin Râfızîler için kullanılmış ve onlara takılan bir başka isim olduğunu ifade etmektedir.³³ Böylece Râfıza kavramının üzerindeki görüşler neredeyse aynı manayı taşımaktadır, sadece bu manayı ortaya çıkartan olay konusunda ihtilaf söz konusudur.

Bazı İmâmî müellifler, bu lakabı kendilerinden uzaklaştıramayacaklarını görünce bunu kendi lehine dönüştürmeye çalışmışlardır. Böylece İmâmiler, Râfıza terimini kendilerince şeref payesine çevirip karşıtlarının küçümseyici bir adlandırmasından çıkarıp sanki Allah (c.c.) tarafından verilmiş bir onur payesi olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Böylece onlar bu lakabı “*batılı ve yalanı terk edip Hakka tabi olmalarından dolayı aldıklarını ifade etmişlerdir.*”³⁴ Hatta Kohlberg İmâmiyye Şîa'sının Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî'nin (274-280/887-893) *Kitâbu'l-Mehâsin*'inde, Râfıza kavramı hakkında Muhammed el-Bâkır'ın “*Ben Râfızîlerden biriyim*” diye ifade ettiğine işaret etmiştir. Ca'fer es-Sâdik ise, Uyeyne

²⁸ Amâra, Muhammed, *Resâilu'l-Adl ve't-Tevhîd*, II. bs., Daru's-Şurûk, Kahire 1988, c. II, s. 76.

²⁹ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 87; İbn Hazm, *a.g.e.*, c.IV, s. 157-158.

³⁰ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 87.

³¹ Krş: el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 87, 130; el-İsferâyînî, *a.g.e.*, 30; el-Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark Beyne'l-Fırâk*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Mektebetü İbn Sîna, Kahire ts..., s. 45; er-Râzî, *a.g.e.*, s. 59-60.

³² Haşebiyye: Bu ismi, Mâsum İmâmî olmadan biz kılıçla savaşmayız demişler ve odunla savaşa giderlerdi. İbn Teymiyye, bu ismi Râfıza için kullanıldığından söz ederken, bazı çağdaş müellifler ise Haşebiyye'yi Zeydiyye'nin fırkası olarak kaydedip Serhâb et-Tabrisî'nin taraftarları olduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takiyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*, I-IX, thk., Muhammed Râşid Sâlim, y.y., 1986, c. I, s. 36; el-Garîfî, Sami, *ez-Zeydiyye Beyne'l-İmâmiyye ve Ehl-i Sünne*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, yz.1426/2006, s. 584.

³³ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. I, s. 34-5; Ayrıca bakınız: Benli, Yusuf, *a.g.e.*, s. 38-9.

³⁴ Benli, *a.g.e.*, s. 58.

adında bir şahsın kendisine Râfıza dendiği için şikâyetle bulunduğu, “*Yemin olsun ki, Allah’ın sana verdiği bu isim, bizim öğretimizi takip ettiğin ve bize yalan isnat etmediğin sürece mükemmeldir.*” şeklinde karşılık vermiştir.³⁵

Nâsır el-Kufârî, Meclisî’nin (ö. 1110/1698) *el-Bihâr* adlı eserinde “*Râfıza’nın Fazileti ve Bununla İsimlenmenin Övülmesi*” şeklinde bir başlık açtığını ve Râfıza tabirinin hakkındaki iddialara karşı olumlu bir lakap olarak yansıtmaya çalıştığını ifade etmektedir.³⁶ Kufârî, bu konuda İbn Basîr’den gelip Ca’fer es-Sâdık’a dayanan bir rivayet nakletmektedir.³⁷

*“Ebû Ca’fer’in yanına girdim ve dedim ki: “Sana feda olayım, insanlar bize Râfıziler diyor, Râfıziler ne demektir?” o şöyle dedi: “Musa (a.s.)’ın yetmiş askeri vardı, onlardan, içtihat konusunda daha güçlü olanı ve Harûn’u daha çok seven yoktu, Musa’nın (a.s.) kavmi onları Râfıza diye isimlendirmişti. Böylece Allah (c.c.) bu ismi Tevrat’a yazsın diye Musa’ya vahiy yoluyla bildirmişti. İnsanların sizi bu şekilde adlandırmasını beğeniyorum, çünkü bunu Allah (c.c.) da beğenmişti.”*³⁸

Kohlberg, İmâmiyye’nin Râfıza kavramını onurlu bir lakaba dönüştürmek için kutsal metinlere başvurduklarını ve yine onu meşrulaştırmak amacıyla çeşitli iddialar ileri sürdüklerini ifade etmektedir.³⁹ Ca’fer es-Sâdık’a atfedilen geçen rivayetin metninde, “*onlardan Hârûn’u daha çok seven yoktu*” ifadesinin kullanılması, Musa ile Resûlullah’ın ve Harun ile Ali’nin arasında bir benzeşme ilişkisinin kurulmuş olduğu göstermektedir. Böylece “*Râfızî taraftarlığı*” diye isimlendiren hususun *Hârûn’a bağlılığa vurgu yapmak suretiyle Muhammed ile Ali arasındaki paralellik aşikâr olmaktadır.*⁴⁰

Bazı müellifler, Şîa kelimesini Râfıza kelimesi ile paralel olarak kullanmaktadır. Onlar Şîa dedikleri zaman “*Ali’yi dost olarak kabul edenler, onun taraftarları olanlar*

³⁵ Kohlberg, Etan, “*İmâmiyye Şîası Geleneğinde “Râfızî” Terimi*”, *Belief and Law in Imâmi Shi’ism*, y.y, 1991, IV, çev., Bulut, Halil İbrahim, *Kelam Araştırmaları*, 2:2 (2004), s. 117-118.

³⁶ el-Kufârî, *Usûlu*, a.g.e., s. 107.

³⁷ el-Kufârî, a.g.e., s. 107 (dipnot no. 3); Kohlberg, bu rivayeti Uyeyne (veya Uteybe) (bk. Ahmed b. Ali en-Necâşî, *Kitâbu’r-Ricâl*, Bombay 1317, s. 214) Becîle’nin bir kölesi ve Ca’fer es-Sâdık’ın öğrencisi olan b. Meymûn’a dayandırmaktadır. el-Kufârî ise bu rivayeti İbn Basîr şahsın adına dayandırmaktadır. Krş: Kohlberg, a.g.e., s. 118.

³⁸ el-Kufârî, *Usûlu*, s. 107.(dipnot no. 3 naklen); Kohlberg, Etan, bu rivayeti el-Berkî’nin *el-Bihâr*’ında farklı lafızlarda nakledilmektedir, s. 120.

³⁹ Kohlberg, a.g.e., s. 118-123.

⁴⁰ Kohlberg, a.g.e., s. 120; Benli, a.g.e., s. 59.

veya onu Resûlullah (s.a.v.)'in diğer sahabilerinden daha üstün görenler” olduğunu kastetmektedirler.⁴¹

“Hicrî II. asrın belli bir döneminden itibaren de “Râfizî” teriminin “ilk Şîî” eğilimler için bir kötüleme sıfatı olarak yaygın bir şekilde kullanılan nitelemeler olduğu görülmektedir”⁴² “Bazı araştırmalarda da, Sebe’iyye’nin, aynı şeyin daha eski, “Râfıza”nın ise daha yeni adı olduğu, “Râfizî” terimi ise II. asrın ilk çeyreğinde ilk Şîî mümessilleri için kullanılan “Sebeî” kavramı yerine kullanılmış olduğu belirtilmektedir”.⁴³

“Râfıza terimi başlangıçta muhaliflerce bir yergi ifadesi olarak kullanılmamış olsa bile, Şîî çevrelerde Hz. Ali’ni ve Ehl-i Beyt’in hasmı veya haklarının gâsibi telakkî edilen Ebû Bekir, Ömer, Osman, Zübeyr Talha gibi ileri gelen sahabî şahsiyetlere karşı yaygın olarak görülen “teberri” fikrinin, Râfıza denilen zümreler arasında ortaya çıktığı kabul edilir. Bu sebeple “Râfizî” nitelemesi özellikle sahâbe düşmanlığı ifade eden bir yergi anlamı taşımaktaydı.”⁴⁴

Râfıza teriminin ilk kullanımına dair rivayetlere dayanarak, bu kavramın neyi kastettiği, ilk kez ne zaman, kim tarafından ne anlamda kullanıldığına dair net ve kesin bir sonuca varılamayacağını söyleyebiliriz. Bazı müellifler, Râfıza, Râfizî ya da Ravâfıza ibareleriyle müstakil bir fırkayı kastemişse de⁴⁵ bazıları ise bu ibareleri değişik fırkaların müşterek bir adlandırması olarak kullanmışlardır.⁴⁶

“Râfıza adlandırmasında, zamana uygun olarak muhtevasının değişebildiği görülmektedir. Esasen siyasî bir tavrı ifade eden “Râfıza terimiyle ilgili olarak, taraflar kendi siyasî görüşlerine meşrûiyet kazandırmak için dinî kaynaklı argüman ve delil kullanma yoluna da gitmişlerdir”.⁴⁷

⁴¹ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, a.g.e., s. 15, el-Eş'arî, a.g.e., s. 65.

⁴² Benli, a.g.e., s. 64.

⁴³ Benli, a.g.e., s. 66.

⁴⁴ Benli, a.g.e., s. 67.

⁴⁵ Bkz. El-Eş'arî, a.g.e., s. 87; eş-Şehristânî, a.g.e., c. I, s. 169.

⁴⁶ Bağdâdî ve onun gibi bazı müellifler, Şîa yerine Râfıza terimini kullanmışlardır. Bkz. el-Bağdâdî, a.g.e., s. 41; el-Malâtî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman, *et-Tenbih ve'r-Red ala Ehli'l-Ehva' ve'l-Bid'a*, tsh., Sven Dederling, Matbaatu'd-Devle, İstanbul 1936, s.14; el-İsferâyînî, a.g.e., s.27; er-Râzî, a.g.e., s.59; es-Seksekî, Abbas b.Mansûr, *el-Burhân fî Ma'rifeti Akâidi Ehli'l-Edyân*, thk., Bessâm Ali Selâmetu el-Amûş, Mektebetu'l-Menâr, Urdu 1417/1996, s. 65.

⁴⁷ Benli, a.g.e., s. 68.

Böylece Râfıza'yı kimi kaynaklar Şîa ile özdeş olarak kullanırken kimi kaynaklar ise Şîa'nın bir alt kolu olarak zikretmektedir. Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) *el-Fark*'ında ümmetin fırkalarının tasnifini yaparken Şîa yerine Râfıza terimini kullanmıştır. Aynen Bağdâdî'nin yaptığı gibi daha önce İsferyînî (ö. 418/1027) ve Râzî (ö. 606/1210) gibi, diğer taraftan ise de Malâtî (ö. 377/987) ve Seksekî (ö.683/1284) gibi âlimler de bu yaklaşımı göstermişlerdir. Bu yaklaşımı gösteren müellifler Râfıza teriminin ilk kez Zeyd b. Ali tarafından kullanılmış olduğunu kabul eder ve onun görüşlerini benimseyen ve Zeydiyye olarak tanınan fırkanın da Râfıza'nın bir alt fırkası olarak sayılması şu durumda normal görünmektedir. İmâm Eş'arî gibi bazı müellifler Râfıza kavramını İmâmiyye'yi kastederek kullanmışlardır

Râfıza'nın adlandırılması ile ilgili Makâlât, Mezhepler Tarihi ve Tarih eserlerindeki rivayetlerde, en yaygın olan kanaatin, Zeyd b. Ali'nin Hişâm b. Abdülmelik'e (ö. 125/743) karşı bulunmuş olduğu girişimde, kendisini terk eden ve biatını bozanlara karşı vermiş olduğu bir adlandırma olduğu görünmektedir. Bunun yanında bazı müellifler Râfıza'nın adlandırmasını Muğîre b. Saîd el-İclî'ye (ö. 119/737) atfetmektedirler. O, kendisini terk edenleri Râfıza olarak isimlendirmiş olduğunu görmekteyiz.

Tarihi süreç içerisinde Râfıza kavramı, İmâmetin aklen sabit olduğu, Ali'nin Resûlullah (s.a.v.)'ın diğer sahabilerinden daha faziletli ve ondan sonra İmâmetin onun hakkı olduğunu ve bunun da nass yoluyla belirlendiğini, İmâmların ma'sûm olduklarını, mefdûlun imâmetinin caiz olmadığını iddia edenler ve Ebû Bekir, Ömer ve Resûlullah (s.a.v.)'ın diğer sahabilerinin çoğunluğundan teberrî edenler için kullanılan bir ibare haline geldi.

C- ZEYDİYYE

Şîa'yı oluşturan ve günümüze kadar hayatiyetini sürdüren fırkalar, Zeydiyye, İsnâ 'Aşeriyye-İmâmiyye, (Ca'feriyye) ve İsmailiyye (Bâtıniyye)⁴⁸ fırkalarıdır. Zeydiyye, Zeyd b. Ali'nin hayatta olduğu müddetçe ve ondan sonra bir döneme kadar, İmâmın ma'sûm olduğuna, bed'a'ya, takiyye'ye ve mut'a nikâhı gibi meselelere inanmamıştır. Onlar Ehli's-Sünnet'e yakın ve Selefus-Sâlihîn'in usûlüne bağlıydılar. Fakat daha sonraları, Ehli's-Sünnet ile Zeydiyye arasında bir kırılmanın yaşandığı görülmektedir.

Şehristanî'nin anlattıklarına göre bu kırılma ilk önce Zeyd ile Ehl-i Beyt'in diğer büyük zevatı arasında yaşanmıştır. Şehristanî, bunu Zeyd'in bazı 'İtikadî konularda Mu'tezile'nin esaslarına inanmasına, hatta Zeyd'in Vasıl'a öğrencilik yapmasına dayandırmaktadır. O, İmâmlık iddiasında bulunan kimsenin imâm olabilmesi için isyan etmesinin gerekli olduğunu iddia eden Zeyd'in, kardeşi olan Muhammed el-Bâkır ile arasında bir tartışmanın bulunduğunu da ifade etmektedir. Bu tartışma sadece İmâmet konusunda değildir. Şehristanî'ye göre Zeyd b. Ali Kader konusunda Ehl-i Beyt'in inanişinden farklı bir yol takip etmiştir. Muhammed el-Bâkır'ın Zeyd'e karşı çıkış sebeplerinden biri de, Vasıl b. Ata'nın, Ali ile diğerleri arasında geçen savaşlarda, Ali'nin haklı olduğuna karşı kesin bir kanaate sahip olmamasıydı.⁴⁹ İkinci bir nokta ise, diğer Şîilerin iddia ettikleri gibi Zeyd b. Ali de Ali'nin Resûlullah (s.a.v.)'a nesep bakımından vs. en yakını olmasından ötürü, onun imâmette en layık olduğunu iddia etmesidir.⁵⁰

Şîa kavramının ilk kez ne zaman ve kimin için kullanılmış olduğuna bakarsak, onun Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra Ali'nin imâmetini ileri süren ve onun bir hakkı olduğuna inanan kimseleri adlandırdığını söyleyebiliriz. Bazı müellifler ise, Ali'nin imâmet mevzusunda veya muhalifleriyle karşı karşıya kalmış olduğu zamanlardaki durumu hakkında, onun daima haklılığını inanan ve savunan kimseleri Şîî olarak nitelemektedir. Onlar böyle bir tanımlama yaptıkları zaman Zeydiyye'yi de Şîa'nın bir fırkası olarak değerlendirmişlerdi. Ancak Râfıza'nın ortaya çıkış tarihi ve sebeplerine baktığımız zaman, Zeydiyye'nin onun bir alt fırkası olduğunu iddia etmenin doğru olmadığını söyleyebiliriz. Fakat daha sonra, Makâlât müellifleri, fırkaların tasnifini

⁴⁸ İbnü'l-Murteza, Mehdi-Lidinillah Ahmed b. Yahyâ b. Murteza, *el-Milel ve'n-Nihal*, tsh., Muhammed Cevâd Meşkûr, Tebriz 1959, s. 7; Ayrıca bkz. el-Feyyûmî, Muhammed İbrahim, *eş-Şîatu'l-Arabiyye ve'z-Zeydiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 2002, s. 279.

⁴⁹ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, c.I, s. 181.

⁵⁰ el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 206.

yaparken Râfıza ibaresini, Şîa'yı kastederek azarlayıcı ve küçümseyici bir kavram olarak kullanmışlardır. Şîi fırkalarını Şîa ismi altında değil Râfıza ismi altında saymış olduklarından, Zeydiyye'yi de bu şemsiyenin altında, yani Râfıza'nın bir alt fırkası olarak saymışlardır.⁵¹ Kısacası, Râfıza kavramı ile Şîa kastedilirse Zeydiyye'nin de Râfıza'nın bir fırkası olarak sayılması isim itibariyle bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak Râfıza kavramı ile Zeyd b. Ali'den ayrılan, ya da Muğire b. Saîd'ten teberri eden kimseler kastedilir ise o zaman, Zeydiyye'nin Râfıza'nın bir alt fırkası olarak sayılmasının doğru olmadığını söyleyebiliriz.

Nevbahtî ve Kummî, Zeydiyye'nin fırkalarından Cârûdiyye, Bütriyye veya Salihyye'nin imâmet konusunda ihtilafa düşen Şîa'nın ilk fırkalarından saymakta ve bu fırkaların Zeydiyye'nin doğmasına sebep ya da öncülük yaptıklarını söylemektedirler. Yani, hem Nevbahtî hem de Kummî, nasıl ki Râfıza'yı Şîa'nın bir fırkası olarak saymışsa⁵² Zeydiyye'yi de Şîa'yı oluşturan bir fırka olarak saymaktadırlar.⁵³

İmâm Eş'arî, Şîa'yı, Gâliyye, İmâmiyye/Râfıza ve Zeydiyye olarak üç fırkaya ayırmaktadır. Zeydiyye'yi, Şîa'nın bir fırkası olarak ve üçüncü sırada kaydeder. İmâm Eş'arî yapmış olduğu tasnifini, Şîa fırkalarının en sapık ve aşırı görüşlerine sahip olan Gâliyye'den başlayarak, Ehli's-Sünnet'e en yakın fırka olarak bilinen Zeydiyye ile tamamlamak suretiyle bir tertibe gitmiştir.⁵⁴

İbn Murtezâ (ö. 840/1437), Ebû Kâsım el-Belhî'ye (ö. 319/931) dayanarak ümmetin fırkalarını, Şîa, Havâric, Mu'tezile, Mürcie, Amme (Ehli's-Sünne), ve Haşviyye olmak üzere altı fırkanın bulunmuş olduğunu söylemektedir. Fakat İbn Murtezâ, Mucbire'nin Mürcie'den olduğunu ve Mucbire'yi Mürcie'nin içermiş olduğunu söylemektedir. Bazı müellifler Mucbireyi müstakil bir fırka sadıkları için bu sayıyı yediye ulaştırırlar. İbn Murtezâ, Şîa'yı Zeydiyye, İmâmiyye ve Bâtıniyye olmak üzere üçe ayırmaktadır.⁵⁵

⁵¹ Bkz. en-Nesefî, Ebû Mutî' Mekhûl b. Fazl, "Kitâb er-Red ale'l Ehli'l-Bida' ve'l-Ehvâ", thk., Marie Bernard, Annales Islamologiques, XVI, (1980), 61; el-Makdisî, Mutahhar b. Tâhir, *el-Bed' ve't-Târih*, I-VI, Mektebetu Sekâfetu'd-Dîniyye, ts., yrs., 1916, c. V, 124; el-Malâtî, *a.g.e.*, s. 14-26; el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 27; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 39; el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 206; es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 65.

⁵² en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 74.

⁵³ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 30-1.

⁵⁴ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 65, 129.

⁵⁵ İbn Murtezâ, *el-Milel*, s. 6; *el-Münye*, s. 18, 79.

Şehristanî ise Şîa'yı dört fırkaya ayırmakta ve Şîa isminin altında Keysâniyye, Zeydiyye, İmamiyye ve Gulât fırkaları saymaktadır.⁵⁶ el-Himyerî (ö. 573/1178) de tanımlamasını Eş'arî'nin tanımlamasına yakın bir şekilde yapmakta ve Şîa'yı altı fırka olarak zikretmektedir. Bunlar, Sebe'iyye, Sabahiyye, Gurâbiyye, Kâmiliyye, Zeydiyye ve İmamiyye'dir.⁵⁷

Nasruddîn Tûsî ise, imâmetin vucûbiyetini ve Şîa fırkalarının görüşlerini açıkladığında, Şîa'yı İmamiyye (İsnâ'Aşeriyye), Keysâniyye ve Zeydiyye olmak üzere üçe ayırmakta, İsmailiyye'yi ve Gulât'ı ise kendi adları ile zikretmektedir.⁵⁸ Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî (ö. 355/966'dan sonra), *el-Bed' ve't-Târîh* adlı eserinde hepsine "Şîa" demektedir, azarlayıcı lakaplarının ise "Râfıza" olduğunu söylemektedir.⁵⁹

Malâtî,⁶⁰ İsferyîni,⁶¹ Bağdâdî,⁶² Râzî,⁶³ Seksekî⁶⁴ gibi âlimler Şîa'yı *er-Râfıza* ya da *er-Ravâfıza* başlığı altında zikretmektedir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, Ebû Mutî' Mekhûl b. Fazl en-Nesefî (ö. 318/930), Şîî fırkalarını Râfıza ismi altında zikretmektedir.⁶⁵ Bağdâdî ise, Râfıza'yı, Zeydiyye, Keysâniyye ve İmâmiyye olmak üzere üç fırkaya ayırmaktadır.⁶⁶ İsferyîni de Râfıza'yı Zeydiyye, İmâmiyye ve Keysâniyye olarak üçe ayırdığı söylerken, Râzî, Râfıza'yı, Zeydiyye, İmâmiyye, Keysâniyye ve Gulât olarak dört fırkaya ayırmaktadır.⁶⁷

⁵⁶ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, c. I, 170.

⁵⁷ el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 206.

⁵⁸ et-Tûsî, Nasiruddîn, *Risâletu Kavâidi'l-Akâid*, thk., Ali Hasan Hazim, Daru'l-Gurba, Beyrut 1992, s. 84.

⁵⁹ el-Makdisî, *el-Bed'*, V, 124.

⁶⁰ el-Malâtî, bu fırkaları Râfıza adlandırmakla birlikte bunların lakabı İmâmiyye olduğu zikretmektedir. İlk dört fırkalar Gâliyye'den Sebe'iyye'nin fırkaları saymaktadır. Beşinci fırka olarak Karâmita'yı zikretmekte. Altıncı, yedinci ve sekizinci ve dokuzuncu fırkaları Malâtî Ashabu't-Tenâsüh ve'l-Hulûl olarak nitelendirmiştir. Onuncu fırka olarak Malâtî, Sem'âniyye adı altında zikrettiği bu grubun tamamının onun Nübüvvetini iddia ettiğini ileri sürdüklerini söylemektedir. Onbirinci fırka ise Gâliyye ile Tenâsuhiyye arasında bir yer tuttuğu Cârûdiyye'yi saymaktadır. On ikinci fırka olarak El-Malâtî, Hişâm b. el-Hakem'in taraftarları ve İmâmiyye olarak nitelendirdiği fırkayı zikretmektedir. Bunlar Hişâmiyye adı ile tanındığı de ifade etmektedir. On üçüncü fırka ise İmâmiyye'nin bir fırkası olarak saydığı Malâtî, İsmailiyye'yi, on dördüncü yine İmâmiyye'den saydığı Ehl-i Kûm, on beşinci ise Ca'feriyye, on altı ve on yedinci fırkalar olarak ise el-Kat'iyyetu'l-'Uzmâ ve el-Kat'iyyetu'l-Kusrâ zikretmektedir. Râfıza isminin altında sıraladığı fırkalar el-Malâtî, on sekizinci fırka olarak Zeydiyye fırkasını zikretmektedir. el-Malâtî, *a.g.e.*, s. 14-27.

⁶¹ el-İsferyîni, *a.g.e.*, s. 27.

⁶² el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 41.

⁶³ er-Râzî, *a.g.e.*, s. 59.

⁶⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 65.

⁶⁵ en-Nesefî, *a.g.e.*, s. 61.

⁶⁶ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 41.

⁶⁷ Bkz. el-İsferyîni, *a.g.e.*, s. 27; er-Râzî, *a.g.e.*, s. 59.

Makrizî (ö. 845/1442) de Şîa'yı, Ali'ye karşı sevgilerinin aşırı derecede olmasından ötürü onları Râfıza olarak nitelirmektedir. O, Râfıza'yı ana fırka olarak kabul eder ve bu fırkanın kendi aralarında çok sayıda fırkalara ayrıldığını ileri sürmektedir. Fırkaların sayısının üç yüze kadar ulaştığını bunun yanında bu fırkaların sayısının en meşhur görüşe itibaren yirmi olduğunu kaydetmektedir.⁶⁸

1- İsim Kaynağı

Bütün *Makâlât*, *Mezhepler Tarihi*, *Tarih*, *Tabakât* ve *Ricâl* kitapları Zeydiyye'nin kurucusu olarak, ya da daha doğrusu Zeydiyye fırkasını Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'e nispet etmektedirler. İbn Nedîm (ö. 385/995) *el-Fihrist*'inde, “Zeydiyye'yi, Zeyd b. Ali'nin imâmetini, ondan sonra İmamlığın şartlarına haiz olan Fâtıma evladından herhangi birinin imâm olabileceğini kabul eden kimselerdir.” olarak tanımlamaktadır.⁶⁹

Kaynaklarda, Zeydiyye'nin ya da Zeydî'nin, Zeyd b. Ali'in görüşlerini benimseyen kimse,⁷⁰ onun taraftarı olarak nitelendirilen,⁷¹ âlim, cesur, cömert, imâmet uğurunda huruc eden her Fâtıma çocuklarını İmâm olarak kabul eden kimseler için kullanılmış olduğu görülmektedir.⁷² Tanımlamalar her ne kadar farklı lafızlarla yapılmışsa da, kastedilen şeyin aynı olduğunu görmekteyiz. Bazı müellifler Zeydiyye'yi, Zeyd b. Ali'nin ve ondan sonra oğlu Yahya b. Zeyd'in (ö.126/744) imâmetini ileri sürenler için,⁷³ bazıları ise Zeyd b. Ali'nin taraftarları olarak nitelendirmekte ve imâmet konusunda etmiş oldukları iddiaları da ekleyerek tanımlamaktadır.⁷⁴ Sem'ânî (ö. 562/1166), Zeydî'yi ya da Zeydiyye'yi, nesep veya mezhep bakımından Zeyd b. Ali'ye mensup olanları nitelendirmektedir.⁷⁵ Râzî de tanımlamasını “*bunlar Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn'e mensup olanlar*”⁷⁶ olarak yapmaktadır.

⁶⁸ el-Makrizî, Takiyuddîn Ahmed b. Ali, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibaru'z-Zikri'l-Hittat ve'l-Asâr*, I-II, thk., Muhammed Zînihim-Medîhatu eş-Şerkâvî, Mektebetu'l-Medbûlâ, 1. bs., Kahire 1998, c. II. s. 407-8.

⁶⁹ İbn Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshak, *el-Fihrist*, thk., Rızâ Teceddîd, s. 226.

⁷⁰ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 129.

⁷¹ el-Malâtî, *a.g.e.*, s. 26.

⁷² eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 179.

⁷³ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 44.

⁷⁴ el-Makrizî, *a.g.e.*, s. 411; İbn Haldun, Abdîrrahman, *Lübâbu'l-Muhassal fî Usûli'd-Dîn*, thk., Abbâs Muhammed Hasan Süleyman, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye 1996, s. 198.

⁷⁵ es-Sem'ânî, Ebî Se'ad Abdilkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, *el-Ensâb*, thk., Abdullah Ömer el-Bârûdî, Dâru'l-Cenân, Beyrût 1988, c.III, s. 188.

⁷⁶ er-Râzî, *a.g.e.*, s. 60; Krş., İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 110; el-Makdisî, *Risâle*, s. 54.

Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Zeydiyye'yi şöyle tarif etmektedir: “Zeydiyye, Emîri'l-Mu'minîn olan Ali'nin, ondan sonra Hasan, Hüseyin ve Zeyd b. Ali'nin imâmetini ileri sürdürenlerdir. Zeyd'den sonra imâmeti, âdil, âlim ve cesur olan Allah yolunda kılıcını çekip cihada çağıran ve kendi imâmetine davet eden her Fâtıma çocukları, kimsenin olduğuna inanan kimseler.”⁷⁷ şeklinde açıklamaktadır.

Nevbahtî ve Kummî, Zeydiyye'nin isim kaynağının hakkındaki bilgileri imâmet hususundaki ihtilaflara dayandırmaktadırlar. Şîa bünyesinden çıkan Bütüriyye ve Salihyye⁷⁸ fırkaları, Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra Ali'nin insanların en faziletlisi olduğunu iddia etmişlerdir. Nitekim Ali'nin imâmete en layık olduğunu ve Zeyd'in, Hişâm b. Abdülmelik'e karşı ayaklandığı zaman Bütüriyye, Salihyye ve Cârûdiyye beraber olarak Zeyd'in tarafına katıldıklarını ve bunlara topluca Zeydiyye ismi verildiğini ifade eder.⁷⁹

Zeydiyye fırkası hakkında yapılmış olan araştırmalarda, son dönem araştırmacıları Zeydiyye'nin, Zeyd b. Ali'yi usul ya da furu' meselelerde taklit ettiklerinden dolayı isimlendirilmiş olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü bazıları Zeydiyye'yi andıkları zaman, nasıl ki İmâm-ı 'Azam Ebû Hanife'yi (ö. 150/767) ve İmâm Şâfi'yi (ö. 204/820) takip ve taklit ettikleri için Hanefiyye ya da Şâfiyye şeklinde adlandırılmalarını Zeydiyye hakkında da aynı şeyi düşünmüşlerdir. Ali b. Abdülkerîm el-Fuzayl Şerefüddin, *ez-Zeydiyye: Nazariyye ve Tatbîk* adlı eserinde, bir Zeydî kimliğiyle, sebepleri sıralayarak buna karşı çok sert çıkmıştır. Ona göre, Zeydiyye fırkası bu ismi İmâm Zeyd b. Ali'yi usûl veya furu' meselelerde taklid ettikleri için değil, onu izlediği yola dayandıkları ve mensup oldukları içindir. Çünkü usul veya furu' meselelerde taklit edilecek sadece İmâm Zeyd değil, daha sonra onun soyundan gelen müctehid olan büyük imamlar da vardır. Zeydiyye'yi, Hanefiyye ya da Şâfiyye mezhepleri gibi olmadığını delillerini şöyle sıralamaktadır:

1. Hükümleri Kur'an ve Sünnet'ten çıkartabilecek durumda olan kimsenin taklit etmesi, Zeydiyye'ye göre haramdır.

2. Çünkü bu isim Zeyd'i takip edenler ya da onun huruc ettiği zaman kendisine katılanlar için bir adlandırma değil, Zeyd b. Ali'den sonra onun davasını destekleyen herkeşe Zeydî denilmiştir. Nasıl ki Zeyd kendisinden ayrılanlara Râfıza

⁷⁷ Şeyh Müfid, *Evâil*, s. 39.

⁷⁸ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 21-2, 30.

⁷⁹ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 70.

ismini vermiş olması gibi onun davasını destekleyen herkes de Zeydiyye ismi ile adlandırılmıştır. Böylece Zeydiyye adlandırılmasının, diğer mezheplerde olduğu gibi mezhebî değil siyasi bir isimlendirme olduğu ortaya çıkmaktadır.

3. Çünkü Zeydiyye, taklid edilecekse Zeyd b. Ali İmâm Ca'fer es-Sâdik'tan daha öncelikli olduğuna inanmaz. Öyle ki bu iki İmâm da el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî (ö. 242/856) ya da el-Hâdî ile'l-Hakk Hüseyin'den (ö. 298/911) de daha öncelikli olduklarına inanmamaktadırlar. Çünkü bunlar taklit edilişte eşit düzeydedirler, bu konuda kimseye kimseden daha öncelik tanınmamaktadır.⁸⁰

a-Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn Doğumu ve Hayatı

İmâm eş-Şehîd, Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî el-Medinî adında ve künyesi de Ebû'l-Hüseyin'dir.⁸¹ Kербela faciasından sonra Hüseyin'in hayatta kalan tek oğlu olan Ali b. el-Hüseyin Zeynelâbidîn (ö. 94/713) ailesiyle beraber Emevî iktidarın uyguladığı politikadan ötürü Medine'nin dışına çıkma izni verilmemesinden dolayı uzunca bir süre Medine'de yaşamıştır. Dolayısıyla Zeyd'in Medine'de doğduğu hususunda kaynaklar arasında ihtilaf söz konusu olmamıştır.⁸² Zeyd b. Ali'nin doğum tarihi ile ilgili kaynakları incelediğimiz zaman, âlimler arasında fikir birliği söz konusu olmadığı gibi, doğumunun h. 75 ile 80 yılları arasında olduğuna yönelik farklı görüşlerin bulunduğunu görmekteyiz.⁸³ Bazı Zeydî kaynaklar onun doğum tarihi olarak h. 75 yılını göstermektedirler.⁸⁴

⁸⁰ Şerefüddin, Ali b. Abdülkerim el-Fuzayl, *ez-Zeydiyye: Nazariyye ve Tatbik*, Cem'iyetu Ummali'l-Matabii't-Teavuniyye, Amman 1985, s. 11-5.

⁸¹ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Munî'ez-Zehrâ, *Tabakâtu'l-Kubrâ*, I-XI, thk., Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 2001, c. VII, s. 319; el-İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebû'l-Ferec, *Mekâtîlu't-Talibiyîn*, thk., es-Seyyid Ahmed Abbas Sakr, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1946, s. 127; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hüseyin b. Hibbetullâh, *Tarihü Medinetü'd-Dimaşk*, I-VXXX, Muhibuddîn Ebî Saïd Muhammed, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995, c. XIX, s. 450; es-Safvedî, Saleddîn Halil b. İbek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, thk., Ahmed el-Arnâvut-Tezkî Mustafa, Daru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2000, c.XV, s. 21.

⁸² İbn Asâkir, *a.g.e.*, c. XIX, s. 450; Zeyd b. Ali, Ebû'l-Hüseyin Zeyd b. Ali b. Hüseyin el-Kureşi, *el-Vasiyye ve'l-imame*, (Eser; İsbatu vasiyye emiri'l-mü'minin ve imame ve imametü'l-Hasan ve'l-Hüseyin ve zürriyetuha olarak bilinir), thk., Hasan Muhammed Taki el-Hakim, Dârü'z-Zehra, Beyrut 1991, s. 33; el-Feyyumi, Muhammed İbrâhim, *eş-Şiatü'l-Arabiyye ve'z-Zeydiyye*, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 2002, s. 281.

⁸³ el-Emîn, es-Seyyid Muhsin, *Zeyd eş-Şehîd*, s. 3; Zeyd b. Ali, *el-Vâsiyye*, eserin mukaddimesi, s. 33; el-Askalânî, Ahmed b. Ali İbn Hacer Şihabuddîn, *Takribü'-Tehzib li Hâtemetu'l-Hufâz*, thk., Ebû Eşbâl Sağır Ahmed Şâğif el Bâkistânî, Dârü'l-Âsime, Mekke-i Mükerrreme 1413, s. 355.

⁸⁴ el-Emîn, *Zeyd eş-Şehîd*, s. 6; el-Mahallî, Hamîd b. Ahmed b. Muhammed, *el-Hadâiku'l-Verdiyye fi Menâkibu Eimmeti'z-Zeydiyye*, thk., el-Murtezâ b. Zeyd el-Mahatvarî, II. bs., Mektebetu Merkez Bedr, y.y., 2002, s. 143; Zeyd b. Ali, *el-Vâsiyye*, eserin mukaddimesi, s. 33; Muhammed Ebu Zehra, el-Mecmû'a dayanarak onun h. 75 yılında doğduğu denildiği da zikretmektedir. Ebu Zehra, Muhammed, *İmâm Zeyd, Hayatı Eserleri ve Çağı*, Şafak yay., İstanbul 1993, s. 33.

Müsnedü'l-İmâm Zeyd'in mukaddimesinde onun doğum tarihi olarak h. 76 yılı gösterilmekte ve şehit olduğunda da 46 yaşında olduğu belirtilmektedir.⁸⁵ İbn Asâkir (ö. 571/1176), Ebû Dâvud'un bir rivayetine dayanarak, Zeyd b. Ali'nin h. 78 yılında doğduğunu kaydetmektedir.⁸⁶ Ziriklî (ö. 1396/1976) ise, onun, h. 79 tarihinde doğduğunu ve ölüm tarihinin ise h. 122 yılı olduğunu kaydetmektedir.⁸⁷ Zeyd b. Ali'nin şehit edilmesinin tarihi ile ilgili kaynaklara baktığımız zaman konu hakkında her ne kadar farklı bilgiler verilmişse de, çoğunluğun kanaatine göre olay, h. 122 yılında ve kendisi 42 yaşındayken meydana gelmiştir.⁸⁸ Bu verilen ölüm tarihine ve âlimlerin onun öldürüldüğünde 42 yaşında olduğu görüşüne dayanarak Zeyd'in h. 80 tarihinde doğduğu söylenilebilir.⁸⁹ İbn Sa'd (ö. 230/845) ise Zeyd'i, Medine'de yaşayan tabiîlerin üçüncü tabakasından saymıştır.⁹⁰

b- Annesi

Kaynakların verdiği bilgilere göre, annesi "*Ummu'l-Veled*", el-Muhtar b. Ubeyd es-Sekafi'nin⁹¹ (ö. 67/687) Ali b. el-Hüseyin'e hediye ettiği Hintli bir cariye-dir.⁹² İsfahânî (ö. 356/967), Ziyâd b. Munzir'in (ö. 150-160?) bir rivayetine dayanarak, el-Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sekafi'nin (ö. 67/687) üç bin (dirhem⁹³) fiyata bir cariye satın almış olduğunu, bu Cariye'ye işaret ederek: "*Bunun için Ali b. Hüseyin dışında daha uygun yoktur*" deyip, onu Ali b. Hüseyin'e göndermiş olduğunu ve yine bu cariyenin Zeyd b. Ali'nin annesi olduğunu rivayet etmektedir.⁹⁴ Onun annesinin ismi hususunda

⁸⁵ Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, *Musnedü'l-İmâm Zeyd*, Hazırlayan Abdulazîz b. İshâk el-El-Bağdâdî, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, ts.. s. 10.

⁸⁶ İbn Asâkir, *a.g.e.*, c. XIX, s. 455; el-Emîn, es-Seyyid Muhsin, *a.g.e.*, s. 3.

⁸⁷ ez-Ziriklî, Hayriddîn, *el-A'lâm, Kamûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi Mine'l-Arab ve'l-Muste'aribîn ve'l-Musteşrikîn*, I-VIII, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 15. bs., Beyrût 2002, c. III, s. 59.

⁸⁸ et-Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 181; İbn Sa'd, *a.g.e.*, c.VII, s. 321; İbn Asâkir, *a.g.e.*, c. XIX, s. 450; ez-Zehbî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmu'n-Nubelâ*, I-XXV, thk., Şuayb el-Arnâvut ve dğr., Muessesetu'r-Risâle, III. bs., Beyrut 1985, c. V, s. 390; el-Askalânî, Ahmed b. Ali İbn Hacer Şihabuddîn, *Tehzibu't-Tehzib*, I-IV, Mektebetu Tahkik'-Turâs fi Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1995, c. I, s. 688; İsfahânî, *a.g.e.*, s. 130; İbn Esîr, İzzuddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-XI, thk., Ebî'l-Fidâ' Abdullah el-Kâdî, Daru'l-Mearife, Beyrut 1987, c. IV, s. 443, 452; İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. XIII, s. 99, 106.

⁸⁹ Ebû Zehra, İmâm Zeyd'in h. 80 yılında doğduğunu da savunmaktadır. Bkz. Ebû Zehrâ, *a.g.e.*, s. 33.

⁹⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c.VII, s. 319.

⁹¹ Muhtar es-Sekafi, Haricî iken daha sonra Zübeyrî, Şîa olup Hüseyin'in öcünü almak üzere iddiasında bulunmuştur ve Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imâmetini ileri sürmüştür. (bkz. El-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 46, İsfahânî, *a.g.e.*, s. 30; Eş-Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 171; El-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 409.)

⁹² İbn Sa'd, *a.g.e.*, c.VII, s. 319; el-Bağdâdî, Muhammed el-Habîb, *el-Munammak fi Ahbari'l-Kureys*, 1963, s. 505; es-Safvedî, *a.g.e.*, c.XV, s. 21; Ebû Zehrâ, *a.g.e.*, s. 34.

⁹³ el-Mahallî, *a.g.e.*, s. 147.

⁹⁴ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 127; el-Gârirî, Samî, *ez-Zeydiyye Beyne'l-İmâmiyye ve Ehl-i Sünne*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, y.y., 2006, s. 146.

kaynaklar, Haydâ, Haydân,⁹⁵ Havrâ', Ğazâle⁹⁶ ya da Ceydâ⁹⁷ gibi farklı isimleri rivayet etmektedir. Bu hanımla Ali b. Hüseyin'in dört çocuğu olmuştur, Ömer b. Ali, Zeyd b. Ali'yi, Ali b. Ali ve Hatice binti Ali.⁹⁸

c- Babası

Babası, Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib b. Abdulmuttalib b. Hâşimdir. (ö. 94/713). Ali b. el-Hüseyin, Kerbela savaşında Hüseyin'in evladından sağ kalan tek oğludur ve Zeynelâbidîn lakabıyla tanınmaktadır. Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn, ilim ve dinî hususunda tabiînlerin büyüklerinden biridir. İbn Sa'd onu tabiînlerin ikinci tabakasından saymıştır.⁹⁹ Hüseyin b. Ali (ö. 61/680) savaşa gittiği zaman oğlu Ali yirmi üç yaşındaydı. Kerbela'ya giden kabileye katılmış, fakat hasta olduğu için çarpışmaya girmemiştir. Babası öldürüldüğünde karşı taraf kendisini görmüş fakat hasta olduğu için kendisine dokunmamışlardır. Savaş bittikten sonra, kalan Hüseyin taraftarlarını Yezîd'e göndermişlerdir. Bazıları Yezîd b. Muaviye'yi (ö. 64/683) onu öldürmesi için ikna etmeye çalışmış olsa da Yezîd kimsenin sözünü dinlemeyip onu ailesinden geri kalanlar ile beraber ya Medine'ye gitmelerini ya da Şam'da kalmalarını istemiştir. Bu zaman zarfında Yezîd, Ali'ye ikramda bulunup, o olmadan ne yemiş ne de içmiştir. Fakat Ali, Medine'ye gidip oraya yerleşmeyi seçmiştir.¹⁰⁰

Babasının vefatından sonra Zeyd b. Ali'nin bakımı ve eğitimiyle kardeşi Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib el-Bâkır (ö. 114/733) ilgilenmiştir. Babası gibi, kardeşi de onun yetişmesi için emek sarf etmiştir. Muhammed el-Bâkır, Ebû Bekir (ö. 13/634), Ömer (ö. 23/644) ve Osman (ö.35/655) hakkında asla iyilikten başka bir şey öğretmemiş ve kötü söz sarf etmemiştir. Bu savaş esnasında Ebû Bekir ve Ömer hakkında kendisine biat edenler tarafından sorulduğunda vermiş olduğu cevap ile ispat edilmiş bulunmaktadır.¹⁰¹

d- Tahsili

Zeyd b. Ali için yetişmiş olduğu aile ortamında, zamanın büyük âlimlerinden olan babası ve daha sonra kardeşi Muhammed el-Bâkır'ın bulunması kendisi için büyük bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Doğduğu ve büyüdüğü çevrenin, ilmî, ahlakî

⁹⁵ İbn Kuteybe de onun ismi Haydân olduğu kaydetmektedir.(Bkz. İbn Kuteybe, *el-Mearif*, s. 365.)

⁹⁶ el-Ğâirî, *a.g.e.*, s. 148.

⁹⁷ el-Mahallî, *a.g.e.*, s. 147.

⁹⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c.VII, s. 209; es-Safvedî, *a.g.e.*, c.XV, s. 21.

⁹⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c.VII, s. 209.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c.VII, s. 210; Ebû Zehrâ, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁰¹ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 130; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, 45;

havasından, meydana gelen siyasî olaylardan, dedesi Hüseyin'in meydana gelen olaylardaki rolünden ve bıraktığı izlerden ve yine amcaları Hasan (ö. 49/669) ve Muhammed b. el-Hanefiyye'nin (ö. 81/700) şahane şahsiyetlerinden, Zeyd b. Ali kişiliğinin oluşması ve ilmî şahsiyetinin oluşmasında ciddi bir şekilde etkilenmiştir.

Muhammed Ebû Zehra (ö. 1974) onun ilim seviyesini şöyle izah etmektedir:

*“O, Medine’de İlm-i fîru’ ve hadis ilmini almış. Kur’an’ı ezberlemiş, kıraat ilminin tahsilini yapmıştı. O, çağının kıraat ilmini en iyi bileniydi”*¹⁰²

Zeyd b. Ali'nin çevresini döneminin büyük tabîleri oluşturmaktadır. Bunların çoğunluğu Zeyd'in yaşadığı şehir olan Medine'de veya bulunmuş olduğu ilim seyahatlerinde ve yine diğer İslâm şehirlerinde yaşamaktaydılar. Çeşitli ilim alanlarına öncülük yapmış olan tabîin âlimlerinin pek çoğu onun döneminde yaşamıştır. Babası Ali Zeynelâbidîn (ö.94/713) öldüğünde, doğum tarihi ile ilgili rivayetlere baktığımız zaman Zeyd'in 14 yaşında olduğu, fakat 17, 18 ya da 19 yaşında olmasının da mümkün olduğunu görmekteyiz.

Zeyd b. Ali Medine'de almış olduğu ilimlerle yetinmemiş, Medine'den Irak'a geçerek Basra'da bulunan çeşitli fırkalarla müzakerede bulunmuştur. O bu şekilde fırkaların esaslarına dair derin bilgi edinmiştir. Fakat bazı kaynaklarda Zeyd b. Ali'nin Medine'de almış olduğu ilimle yetinmemiş olduğu söylenmektedir. Şehristanî'nin tespitlerine göre o Mu'tezile'nin başı olan Vasil b. Ata'ya (131/748) öğrencilik yapmış ve ondan Mu'tezile'nin prensiplerini öğrenmiştir.¹⁰³ O bunu şöyle ifade etmektedir:

*“O kendisine gerekli olan ilimlere donanmak için usûl ve furû' tahsiline girişti. Usûl konusunda Mu'tezilen'in kurucusu ve başı olan Vasil b. Atâ'dan ders aldı. Halbuki Vasil, Zeyd'in dedesi İmâm Ali b. Ebî Tâlib'in Cemel (ö. 36/656) ve Şam ehli ile yaptığı savaşlarda doğru tarafta olduğu konusunda kesin inanca sahip olmadığına inanıyordu. O ve savaştığı topluluklardan biri, hâgisi olduğu kesin olmamak üzere hatalıydı. Zeyd, Vasil'dan Mu'tezile'nin esaslarını aldı; Zeyd'e uyararak taraftarları da Mu'tezile oldular.”*¹⁰⁴

¹⁰² Ebu Zehra, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁰³ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, c. I, s. 180.

¹⁰⁴ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, c. I, s. 180.

Şehristanî, Zeyd'in Vasıl b. Ata'ya öğrencilik yaptığından dolayı, Zeyd'in kardeşi Muhammed el-Bâkır ile tartışmaların meydana geldiğini kaydetmektedir. Bu münâzara, Vasıl'ın dedesi Ali b. Ebî Tâlib'in yaptığı savaşlarda haksız olabileceği hususundan, kader meselesinden, Zeyd'in Ehl-i Beyt'ten farklı bir inanişaya sahip olmasından, yine onun birinin imâm olabilmesi için isyan-hurûc etmesinin şart olduğunu iddia etmesinden dolayıdır. El-Bâkır, Zeyd'e: “*Senin uyduğun mezhebe göre baban da imam olamaz. Çünkü o imâmete ulaşmak için hurûc etmedi ve bu tür girişimde bulunmadı.*” dediğini kaydetmektedir.¹⁰⁵

Muhammed Ebû Zehra (ö. 1974), Şehristanî'nin verdiği bu bilgiyi eleştirerek, Zeyd b. Ali'nin Vasıl b. Ata'ya öğrencilik yapmış olduğu ve ondan Mu'tezile'nin ilkelerini benimsemiş olduğu konusunu doğru bulmadığını ifade etmektedir. Ebû Zehra, Zeyd'in Basra'ya gidişinin, mezhepler hakkında sahip olduğu yüzeysel bilgiyi aşip derinliğe ulaşmak amacıyla olduğunu ifade etmektedir. Zeyd, Vasıl'ın Ali ile diğerleri arasında geçen savaşlarda kimin haklı olduğu hususunda kesin bir bilgiye sahip olamamasına rağmen, onun ilim konusunda sahip olmuş olduğu derinliğe ve bağımsızlığa güvenerek kendisinden ilim almayı talep etmiştir.

Ebû Zehra böylece, Zeyd'in ve Vasıl'ın aralarında yaş farkı bulunmadığını ya da çok az bir fark olduğunu ifade eder. Zeyd'in olgunluk çağına gelene kadar furû' ilimleri ailesinden ve beşiği olan Medine'de almış olduğunu belirtir. Ve yine onun, furû' ilimlere hakim olmuş olduğunu ve bunun yanında usûl ilimlerinde de etrafındaki çeşitli bakış açılarını öğrenmek istediğini ifade eder. Böylece Ebû Zehra, Zeyd ile Vasıl arasındaki ilişkiyi, hoca talebe ilişkisi olarak değil bir ilmî müzakere olarak görmektedir.¹⁰⁶

Yaptığı bu tür seferler ve ilmî münakaşalar Zeyd b. Ali'nin fikir yapısının dönüşmesi hususunda ve onun şahsiyetinin yapısında büyük bir rol oynamıştı. Bütün bular Zeyd'i, Ehl-i Beyt mensuplarının siyasette uygulamakta oldukları takiyye fikrini reddedip dinamik bir siyaset yolunu izleme yoluna gittmiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, c. I, s. 180; Karş., es-Safvedî, *a.g.e.*, c. XV, s. 22.

¹⁰⁶ Ebu Zehra, *a.g.e.*, s. 48-9.

¹⁰⁷ el-Feyyûmî, *a.g.e.*, s. 289, (*el-Hayatu's-Siyasiyetu ve'l-Fikriye li'z-Zeydiyye*'den, naklen, s. 40-2).

Kaynaklar, Zeyd b. Ali'nin babası Ali Zeynelâbidîn, kardeşi Muhammed el Bâkır, Ebân b. Osman b. Affân (ö. 105/723)¹⁰⁸, 'Urve b. Zübeyr (ö. 93/712)¹⁰⁹, 'Ubeydullah b. Ebî Râfi'¹¹⁰ ve daha başka kimselerden rivayette bulunmuş olduğunu kaydedilmektedir.¹¹¹

Kendisinden rivayette bulunan kimselerden bazıları; oğulları Hüseyin ve İsa b. Zeyd (ö. 166/783), kardeşinin oğlu Ebû Abdullah Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765)¹¹², Zührî (ö. 124/742), A'meş (ö. 148/675)¹¹³, Şu'be b. el-Haccâc (160/776)¹¹⁴, Sa'îd b. Huseym el-Hilâlî (ö. 180)¹¹⁵, İsmail es-Sudey (ö. 127/744), Zübeyr el-Eyâmî, Zekeriya b. Ebî Zâide, Abdurrahman b. el-Haris b. Ayyâş b. Ebî Rebî'a (ö. 143/760)¹¹⁶, Hâlid b. Safvân (ö. 133/750), Ebû Hâlid Amr b. Ebî Hâlid el-Vâsitî, Abdurrahman b. Ebî ez-Zinâd (ö. 174/790) gibi âlimlerdir.¹¹⁷

e- Şahsiyeti ve Özellikleri

İçerisinde yetişmiş olduğu ailesi ve etkilenmiş olduğu çevresi Zeyd b. Ali'nin şahane şahsiyetinin oluşmasında büyük bir rol oynamıştır. İster ilmî, ahlakî ve züht karakteri, ister siyasî ve askerî özellikleriyle Zeyd b. Ali'yi, yaşadığı dönemin hem Ehl-i Beyt fertleri arasında hem de ümmetin büyük şahsiyetleri arasında yer almasına sebep olmuştur. Ca'fer es-Sâdık, Zeyd'in şehit düştüğünü duyunca:

*“Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz' Amcam Allah'a dönmüştür. O dünyamızı ve ahiretimizi kazanmamıza yardımcı olabilecek adamdı. Allah'a yemin ederim ki, onun şehitliği Resûlullah ile şehit edilmiş olan, Ali, Hasan ve Hüseyin gibi aynı derecededir.”*¹¹⁸ ifadesinde bulunmuştur.

Zeyd b. Ali'nin şahsiyeti edep ve cesurluk ile örülmüştür. Onun bu cesareti ve ihlâsı o kadar yüksek seviyeye ulaşmıştı ki, onu ümmetin hakkını talep etmekten ve zulme karşı durmaktan hiçbir şey engelleyememişti. O savaş meydanında bile,

¹⁰⁸ Osman b. Affân'ın oğlu, Medine'nin fakih ve büyük tabiinlerinden biri. Hames b. Şu'ayb onun hakkında: *“Hadis ve fıkhıta ondan daha bilgili görmedim”* demişti. Bkz. el-Askalânî, *Tehzîb*, c. I, s. 54-5.

¹⁰⁹ el-Askalânî, *a.g.e.*, c. III, s. 93-4.

¹¹⁰ Abdullah b. Ebî Râfi' el-Mahzûmî, Resûlullah'ın eşi Ummu Seleme'nin mevalisi; bkz. el-Askalânî, *a.g.e.*, c. II, s. 330.

¹¹¹ el-Askalânî, *a.g.e.*, c. I, s. 688; İbn Asâkir, *a.g.e.*, c. 19, s. 451.

¹¹² el-Askalânî, *a.g.e.*, c. I, s. 311.

¹¹³ Uğur, Mücteba, *“A'meş”*, *DİA*, c.III, s. 54.

¹¹⁴ el-Askalânî, *a.g.e.*, c. II, s. 166-169.

¹¹⁵ el-Askalânî, *a.g.e.*, c. II, s. 15.

¹¹⁶ el-Askalânî, *a.g.e.*, c. II, s. 497.

¹¹⁷ el-Gârirî, *a.g.e.*, s.163-170.

¹¹⁸ Zeyd b. Ali, *el-Vâsiyye*, eserin mukaddimesi, s. 46-7.

kendisine biat edenler tarafından Ebû Bekir ile Ömer hakkında sorulduğunda, gözünü hiç kırpmadan ve doğruluktan sapmadan: “O ikisi ‘Allah rahmet eylesin’, insanları adaletle yönettiler, Kur’an ve Sünnet ile amel ettiler. Onlar dedemin Muhammed (s.a.v.)’in vezirleriydiler” diyerek, o ikisinden teberrî edenlerden teberrî ettiğini ilan etmiştir.¹¹⁹

Zeyd b. Ali öğrendiklerini hayata geçiren, her zaman İslam ümmetinin iyiliğini düşünen ve ümmete karşı yapılan haksızlıkları durdurmak için fedakarca kendini öne süren biridir. Abdullah b. Müslim b. Bâbekî bunu şöyle anlatmaktadır:

“Bir kere Zeyd b. Ali’yle Mekke’de dolaşıyorduk. Gecenin yarısı olduğunda Süreyya yıldızı çıktığını gördük ve Zeyd bana: “Ey Bâbekî, bu parlayan Süreyya’yı, görüyor musun? Sence biri ona ulaşabilir mi? “Hayır”, dedim. Sonra devam etti: “Vallahi, elimin onu tutmasını, sonra da Allah’ın Muhammed (s.a.v.)’in ümmetini ıslah etmesi için oradan yere düşüp vücudumun paramparça olmasını isterdim.”¹²⁰

Zamanının âlimleri onu en seçkin ifadelerle tanıtmaktadır. Onun Ku’an’a ne kadar bağlı olduğunu Ebû’l-Cârûd Ziyâd b. Munzir’in¹²¹ (ö. 150-160/767-777 [?]) şu rivayetinden öğrenmekteyiz: “Medine’ye her gittiğimde ve Zeyd b. Ali’yi sorduğumda bana: “O Kur’an’ın dostudur” derlerdi.¹²² Onun Allah’tan ne kadar korktuğunu ve bu korkudan hep ağladığını, râvilerinden olan Hâlid b. Safvân şöyle aktarmaktadır: “O, bildiğin gibi Allah korkusundan gözyaşlarıyla elbisesi ıslanıncaya kadar ağlardı.”¹²³

Şa’bî’nin, “Vallahi, kadınlar dünyaya Zeyd b. Ali’den, daha zâhid, daha cesur, daha fakih ve daha faziletli bir kimse getirmemiştir.”¹²⁴ dediği rivayet edilir. Yine Ebû Hanife’nin, Zeyd b. Ali hakkında: “Zeyd b. Ali’yi gördüm. Zamanında ondan daha fakihini, daha âlimini, daha hazırcevap olanını ve sözlerini ondan daha açıklığıyla

¹¹⁹ et-Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 181;

¹²⁰ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 129.

¹²¹ Ebû’l-Cârûd Ziyâd b. Munzir’in ölüm tarihi ile ilgili kaynaklarda kesin bir tarih verilmemektedir. Yukarıda verdiğimiz ölüm tarihi h. 150 ile h. 160 yıllar arasında, İmâm el-Buhârî’nin kaydettiğine göredir ve biz kesin bir tarihe ulaşamayınca bu verilen dönemi refereans olarak aldık.

¹²² Şeyh Müfid, Ebû Abdullah İbnü’l-Muallim Muhammed b. Muhammed, *el-İrşâd*, 3. bs., Müessesetu’l-A’lemi Li’l-Matbu, Beyrut 1979, s. 268; İsfahânî, *a.g.e.*, s. 130.

¹²³ Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s. 268; el-Emîn, Ebu Muhammed Seyyid Muhsin b. Abdilkerîm b. Ali Muhsin, *A’yânu’ş-Şîa*, thk., Hasan el-Emîn, Dârü’t-Taaruf, Beyrut 1983, c. VII, s. 108.

¹²⁴ Zeyd b. Ali, *el-Vâsiyye*, eserin mukaddimesi, s. 47; el-Emîn, *A’yân*, c. VII, s. 108.

ortaya koyanını görmedim. İki yakın anlamda olanın arasını o ayırırdı.” ifadesinde bulunduğu rivayet edilmektedir.¹²⁵

Zeyd b. Ali’in şecaatinin, fesahatinin ve ilminin Hişâm b. Abdülmelik de farkındaydı ve onun en çok korktuğu şey Zeyd’in fesahatiydi. Zeyd Irak’a gittiğinde, Hişâm Irak valisi olan Yûsuf b. Ömer es-Sekâfi’ye (ö. 127/744), Zeyd’e işaret ederek şöyle demişti: “*Kûfelileri Zeyd b. Ali’nin toplantısına katılmaktan menet. Çünkü onun, kılıcın ağzından daha keskin dişleri, sivri ucundan daha nüfuzlu, büyü, kehanet ve düğümlere üflenlen her şeyden daha beliğ bir lisanı var.*”¹²⁶

Yahya b. Zeyd, babasını şöyle tanımlamaktadır: “*Babama, Zeyd b. Ali’ye Allah rahmet eylesin! Vallahi o, ‘âbidelerinden biriydi, geceleri namaz kılar, gündüz oruç tutar, Allah uğrunda cihadın hakkını vererek savaşırdı.*”¹²⁷

Zeyd b. Ali hakkında Ehli Beyt’in İmâmları tarafından da çeşitli rivayetler nakledilmiştir. Musa b. Ca’fer (ö. 183/799), babası Ca’fer es-Sadık’ın Zeyd b. Ali hakkında şöyle dediğini bildirmektedir:

“Allah rahmet eylesin amcam Zeyd’e! O Âl-i Muhammed’in rızasına davet ederdi, başarılı olsaydı eğer sadece bu davet ile yetinecekti. Huruc konusunda istişare ettik ve ona dedim; “Ey amcam, eğer öldürülüp çöplükte asılmaya razıysan şayet, isyan et.” Ayaklandığı zaman Ca’fer es-Sâdık: “Onun (Zeyd b. Ali) davetini duyan ve kendisine kulak vermeyenin vay haline! Me’mûn da Musa b. Ca’fer’e; Ya Eba’l-Hüseyn, onun imâmetine davet eden çok kişi gelip gitmedi mi? demiştir. O da şöyle cevap verdi: “Zeyd b. Ali, onun hakkı olmadığı hiçbir iddiada bulunmamıştır ve o, bu konuda Allah (c.c.)’tan çok sakınırdı.” O, “Ben Âl-i Muhammed’in rızasına (Allah’ın dinine) davet ederim diyordu.” Kendi imâmetine davette bulunmuş olduğu diğer kişiler de vardı, onlar gelip Allah tarafından nass edildiğini iddia etmiş ve insanları Allah (c.c.)’in dininden uzaklaştırıp saptırmışlardı. Ancak Zeyd b. Ali hep “Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti..., ”¹²⁸ ayetiyle hitap ederdi.”¹²⁹

¹²⁵ Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s. 268; Zeyd b. Ali, *Vâsiyye*, eserin mukaddimesi, s. 47; Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 85.

¹²⁶ Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 88, Huserî, *Zehru’l-Âdâb* adlı eserinden naklen, c. I, s. 72.

¹²⁷ el-Gârirî, *a.g.e.*, s. 154.

¹²⁸ Kur’an, Hacc, 22: 78.

¹²⁹ el-Feyyûmî, *a.g.e.*, s. 287.

Zeyd b. Ali'nin şahsiyeti ve onun hayatı hakkında yazılacak ve söylenecek pek çok şey vardır. Tarih ve Makâlât kitapları veya onun hakkında yazılmış olan eserlerde şahsiyeti hususunda pek çok bilgi yer almaktadır. Ancak tezin konusu onun hayatı olmadığı için bu kadarıyla yetinilecektir.

f- Ortaya Çıkışı ve Şehadeti

Kaynakların çoğu Zeyd b. Ali'nin isyanını h. 121 yıllı olaylarına bağlamaktadır. Onun isyan etmesi farklı sebeplere dayandırılmakta ve bu mesele üzerine farklı rivayetler nakledilmektedir. Taberî (ö. 310/922), Heysem b. Adevî'nin bir rivayetine dayanarak, Zeyd b. Ali, Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib ve Dâvud b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs, o zamanın Irak'ın valisi olan Hâlid b. Abdillâh¹³⁰ el-Kasrî'ye (ö. 126/743) geldiler. Hâlid onlara hediye şeklinde para verdikten sonra onlar Medine'ye döndüler. Hâlid'den sonra Yûsuf b. Ömer Irak valiliğine atanmıştır. Yûsuf, Hişâm'a bir mektup yazarak, Hâlid'in Zeyd'den Medine'de on bin dinar değerinde bir arsa satın almış ve daha sonra bu arsayı tekrar geri verdiğini bildirir. Bunun üzerine Hişâm Medine'deki âmiline bir mektup yazarak Zeyd'in ve diğerlerini Şam'a getirilmelerini emretti. Onlar Hişâm'ın huzuruna geldiğinde Hâlid'den hediyeden başka bir şey almadıklarını söylemişlerdi. Hişâm ise dediklerine inandı.¹³¹ Hişâm Yusuf'a yazarak Zeyd'i ve arkadaşları da Irak'a göndermelerini ve Hâlid ile yüzleştirmelerini istediğini emretmiştir. Zeyd ile arkadaşları da istemeyerek de olsa oraya gitmişlerdir. Yûsuf da Halife'nin emrini yerine getirmiştir. Hâlid, Yûsuf'tan korktuğu için bunu Zeyd b. Ali'yi lekelemek amacıyla yaptığını kabul etmişti; ondan sonra Zeyd Kûfe'de kaldı. Diğer arkadaşları ise Medine'ye döndüler.¹³²

Zeyd b. Ali'nin ayaklanmasını sebepleri tarih kitaplarında farklı şekillerde nakledilmektedir. Taberî, Zeyd ile Hişâm karşı karşıya getiren ve tartışmaya neden olan bir kaç rivayet nakletmektedir. Yukarıda zikredildiği gibi, bir iddiaya göre Irak'ın valisi olan Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî Zeyd'e ve bazı arkadaşları Irak'a misafir olarak davet ederek ağırladı ve bahşişlerde bulundu. Daha sonra, Irak'ın valiliğine Yûsuf b. Ömer getirilmesiyle, Hişâm'a bir mektup yazarak, el-Kasrî'nin Zeyd'en Medine'de on bin dirhem karşılığında bir arazi satın aldığını bildirmekteydi.¹³³ Yine de Taberî, Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin (ö. 200/816) bir rivayetine dayanarak, Hâlid el-Kasrî, Zeyd b.

¹³⁰ et-Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 160; İbn Esîr, *a.g.e.*, c. IV, s. 443.

¹³¹ et-Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 160.

¹³² İbn Esîr, *a.g.e.*, c. IV, s. 443; İbn Haldûn, *a.g.e.*, c. III, s. 121-2.

¹³³ et-Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 160.

Ali'ye ve Kureyşlilerden bazı kişilere borc verdiğini iddia etmiştir.¹³⁴ Bir başka rivayete göre, Medine valisi Hâlid b. Abdülmelik el-Haris'in Zeyd'e karşı incitme ve kötülükleri artırınca Zeyd b. Ali şikâyet etmek için Hişâm'a gitti. Ancak Hişâm onu huzuruna kabul etmedi. Şikâyetini anlattığı bir dilekçe de yazdı, ancak Hişâm dilekçenin araksına "*Evine dön*"¹³⁵ (Emirine dön)¹³⁶ yazarak geri çevirdi. En sonunda Zeyd Hişâm'ın huzuruna çıkmayı başardı. Zeyd durumunu anlatmaya başlayınca Hişâm da, kendisine doğruyu söylediğini inanmıyorum deyip şöyle devam etti; "*Ya Zeyd, senin halifeliği düşündüğünün ve onu iddia ettiğinin haberi bana ulaştı. Sen bir cariyenin oğlu olduğun halde bu makamı nasıl umarsın*" dedi. Zeyd de ona: "*Sana bir cevabım var*" deyince Hişâm kendisine söyle dedi: "*Allah katında gönderdiği Nebî'den daha üstün ve O'na daha yakın değildir. İsmail en seçkin Nebîler'den biriydi. Onun zürriyetinden Nebîler'in en hayırlısı Muhammed (s.a.v.) çıkmıştır. İsmail bir cariyenin oğluydu, kardeşi ise nesebi belli olanın oğludur. Allah ise onu (İsmail'i) seçti, onun sulbünden insanların en hayırlısını çıkarttı. Onun dedesi Resûlullah (s.a.v.) ve babası da Ali b. Ebî Tâlib olunca, bu makama daha layık olan var mı acaba?*" deyince, Hişâm da ona: "*Çık dışarı!*" dedi. Zeyd de: "*Çıkacağım, ancak beni bundan sonra en beğenmediğin yerlerde göreceksin.*"¹³⁷

Zeyd'i on kişilik bir grup onu oradan Şam hududuna kadar götürdüler. Ancak onların ayrılmasından sonra, Zeyd geri dönüp Kûfe'ye yönelmişti.¹³⁸ Kûfelilerin Zeyd'e karşı gösterdikleri ilgi ve saygı Yusuf b. Ömer'i rahatsız ediyordu ve ısrarlı bir şekilde Zeyd'i Kûfe'den çıkmasını istedi. Zeyd de, bunu anladığında Kûfe'den çıkıp Medine'ye doğru yol aldı. Kadisiyye'ye vardığında Kûfelilerden bir grup onun arkasına gidip yetiştiler ve Kûfe'ye dönmesini rica ederek şöyle dediler: "*Bizi bırakıp nereye gidiyorsun? Kûfe, Basra ve Horasan'dan seninle beraber, yanında kılıç kuşanacaklar yüz bin adam var; Şamlıların sayısı ise çok az*" dediler. Zeyd önce kabul etmedi, ancak onlar ısrarla dönmesinde rica edince Zeyd de dönmeye karar verdi ve gizli bir şekilde Kûfe'ye döndü,¹³⁹ daha sonra aylarca Kûfe'de kaldı.¹⁴⁰ Muhammed Ebû Zehra, Zeyd'in ayaklanması üzerine şöyle demektedir:

¹³⁴ et-Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 160; İbn Esîr, *a.g.e.*, c. IV, s. 443.

¹³⁵ İbn Esîr, *a.g.e.*, c. IV, s. 443-4.

¹³⁶ et-Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 165.

¹³⁷ Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s. 268-9.

¹³⁸ Doğan, İsa, *İmam Zeyd b. Ali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, s. 86, (*Târîhu'l-Ya'kûbî*'den naklen, c. II, s. 65).

¹³⁹ İbn Esîr, *a.g.e.*, c. IV, s. 443.

¹⁴⁰ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 135; Doğan, *a.g.e.*, s. s. 86-7.

*“Periyodik bir sıra içinde arzettiğimiz bu olaylardan anlaşıyor ki, Zeyd kıyam girişimini istememiştir. Çünkü o, tam bir üstünlük ve iradeyi eline geçirdiği ortamda kıyamda bulunmayı planlıyordu. Fakat ona zorluklar çıkarıldı, şahsiyet ve gururu incitildi... Belki de bu kıyamı ileri bir tarihe ertelemek istiyordu. Geçmiş büyüklerinin sustuğu gibi o da bir süre susmuştu”*¹⁴¹

Olaylar böyle cereyan edince Zeyd b. Ali de kıyam etmeye karar verdi. Tarih kitaplarına göre Zeyd b. Ali'nin kıyam hareketleri h. 121 yılında başlamış, şehit edilişi ise h. 122 gerçekleştirilmiştir.¹⁴² Kûfe'de ikamet etme sürecinde özellikle Kûfe'den, Medâin, Basra, Vâsıt, Mûsul, Horasan, Rey ve Cüzcân insanlar gelip ona biat etmiş ve taraftarlarının sayısı on beş bin kişiye ulaşmıştı.¹⁴³ Zeyd'in biat metni kaynaklarda şöyle aktarılmaktadır:

*“Ey insanlar, sizi Allah'ın Kitâb'ına ve Nebîsinin Sünnetine, zalimlerle cihâda, zayıfları müdafaaya, ganimeti sahipleri arasında taksime, zulmü kaldırmaya ve bizimle harp edenlere karşı biz Ehli Beyt'e yardım etmeye davet ediyorum. Bu hal üzere bize biat ediyor musunuz? diyordu. “Evet” derlerse, adamın elini kendi elini üzerine koyup şöyle derdi: “Allah'ın ahdı, misakı, zimmeti ve Resûlunun zimmeti senin üzerine olsun ki, biatime bağlı kalacaksın benimle düşmanlarımıza karşı savaşacaksın, gizlide ve açıkta bana içten davranacaksın.” Adam, “Evet” deyince, onun elini kendi elinin üstüne koyuyor ve “Allah'ım şahit ol” diyordu.”*¹⁴⁴

Kıyam zamanı yaklaşınca Zeyd b. Ali taraftarlarından bunu gizli tutmasını istedi. Ancak, Zeyd'in taraftarlarından olan Süleyman b. Surâka el-Bârikî, Zeyd'in Amr bir şahsın adına veya Benî Temîm'den el-Bâkır'ın kız kardeşinin oğlu Tu'me'nin evlerine gizlendiği Yusuf b. Ömer'e bildirdi. Yusuf da, Zeyd'i aramak üzere adam çıkarttı. Zeyd'i, Ömer ve Tu'me'nin evlerinde bulmadıkça onları Yûsuf'a getirdiler. Yûsuf da onları konuştu. Böylece Zeyd'in planını öğrenmiş oldu ve o ikisi de öldürmüştür.

¹⁴¹ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 135; Ebû Zehrâ, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁴² Krş., İbn Esîr, *a.g.e.*, c. IV, s. 443-456; et-Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 160-180; ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tarîhu'l-İslam ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, I- LIII, 3. bs., thk., Ömer Abdusselâm et-Tedmurî, Daru'l-Kitâbu'l-Arabî, Beyrut 1990, c. VIII, s. 107-8.

¹⁴³ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁴⁴ İbn Haldûn, *a.g.e.*, c. III, s. 123; Doğan, *a.g.e.*, s. s. 95.

Bunu üzerine Zeyd b. Ali planladığı kıyam tarihini daha önce almaya mecbur kalmıştı.¹⁴⁵

Zeyd hurûc etmeden önce Ehli Beyt'ten bazı kişiler onu uyarılmış ve samimi nasihatte bulunmuşlardır. Mes'ûdi (ö. 345/956), Ca'fer b. Muhammed'in Zeyd'e nasihatte bulunduğu söz etmektedir.¹⁴⁶ Ancak Ebû Zehra, Ca'fer es-Sâdık'ın Zeyd'e hurûc etmesi konusunda nasihatte bulunduğu rivayetlerinin, doğru olmadığını savunmaktadır. Aslında burada tarih itibarıyla bir kopukluk söz konusudur. Zira Ca'fer es-Sâdık'ın h. 114 yılında öldüğü, Zeyd'in ise kıyam girişimlerini h. 121 yılında başlattığı söylenmektedir. Bu nedenle Ebu Zehra'nın söz konusu rivayetleri kabul edilecek gibi görünmemektedir. Ca'fer es-Sâdık ya da Muhammed el-Bâkır'a atfedilen rivayetler aslında Muhammed b. Ömer b. Ali'ye nispet edilmesi gerekmektedir.¹⁴⁷ Muhammed b. Ömer, Kûfeliler ve Şîa konusunda Zeyd'e: “*Onlar ceddin Hüseyin'e yaptıklarını sana da yaparlar*” demişti.¹⁴⁸

Zeyd'in ve ona biat edenlerin kıyam girişiminde ve hazırlık içinde bulunmak üzereyken, Zeyd'e biat edenlerin arasında olan Süleyman b. Surâka el-Bârikî bu durumu Yûsuf b. Ömer'e bildirmiş ve Zeyd'in iki kişinin evlerinde saklanabileceğine dair haber vermiştir. Bu iki kişinin evleri arandı, fakat Zeyd'i orada bulamadıkları halde, o iki kişi Yûsuf'un huzuruna getirildi. Yûsuf onları konuşturmuş ve nihayette Yûsuf Zeyd'in bütün girişimlerinden haberdar olmuştu.¹⁴⁹

Bunun üzerine Yusuf b. Ömer Kûfelilerin Kûfe'nin en büyük camisinde toplanmasını emretti. Salı günü, Zeyd'in huruc etmeden bir gün önce, insanlar camide toplandılar. Onu Muaviye b. el-İshak el-Ensârî'nin evinde aradılar. Zeyd, Muharrem ayının 23'ünde 122/739 yılında Salı'yı Çarşambaya bağlayan soğuk bir gecede Muaviye b. el-İshak'ın evinden çıktı. Onu gören insanlar, Peygamber (s.a.v.)'in parolası olan ve Allah'ın yardım ettiği kimse anlamına gelen “*Ya Mansûr*” (Yetiş)! diyerek yanan meşalelerini kaldırdılar. Sabaha kadar böyle bağırıp çağırmaya devam ettiler.¹⁵⁰

Böylece bütün bu olup bitenin sonucunda, o sabah Zeyd'in biatına vefa gösterenler çoğu âlimlerden oluşan 218 kişi bulunuyordu. Zeyd, yanında insanların

¹⁴⁵ İbn Esîr, *a.g.e.*, c. IV, s. 452; et-Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 180; el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁴⁶ el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb ve Maadinü'l-Cevher*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, 2. bs., Matbaatü's-Saade, Kahire 1964, c. III, s. 217.

¹⁴⁷ Ebû Zehrâ, *a.g.e.*, s. 60-1.

¹⁴⁸ Doğan, *a.g.e.*, s. s. 97.

¹⁴⁹ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁵⁰ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 136; Doğan, *a.g.e.*, s. s. 97.

azınlığını görünce, “*Nerede bu insanlar?*” diye sordu. Büyük camide, mahsus kalmışlardır, dediler. Bunun üzerine Zeyd şöyle dedi: “*Hayır, Vallahi bana itaat edenler için bu özür sayılamaz.*”¹⁵¹

Daha sonra, kalan taraftarlarına şöyle seslendi: “*Ey Müslümanlar topluluğu, Nebînin davetine uyun ve biatınızı bozmayın!*” Bunu duyunca uzaktan bulunan Nasr b. Huzeyme Zeyd’e doğru gitti. Yol üzerinde Şamlıların ordu komutanı el-Hakem b. Sali ile Ömer b. Abdirrahman ile karşılaşp, Ömer’i öldürdü. Bu olay gerçekleşince Zeyd’in biatından dönen bazıları tekrar onun biatına döndüler. Nasr b. Huzeyme, beraberindeki kişiler ile Sayyâdlar mezarlığına gelince Şamlılar ordusundan beş yüz kişiyi, Künâse’de de başka bir grupla karşılaştılar ve hepsini yendiler. Daha sonra Zeyd Kûfe’ye girdi. Kûfe’nin sokaklarında gece boyunca savaş sürdü. Burada Zeyd binden fazla Şamlı öldürdü. Savaşın ikinci günü (Perşembe) Yusuf, ordu komutanı er-Reyyân b. Seleme’yi çağırıp azarladı ve onun yerine komutanlığı el-Abbâs b. Saîd el-Muzenî’ye verdi. Zeyd’in bir tarafında Nasr b. Huzeyme, diğer taraftan ise el-Abbâs b. Saîd el-Muzenî vardı. el-Abbâs el-Muzenî onları görünce Şamlılara atlarından inmelerini emretti. Savaş esnasında Nasr b. Huzeyme’nin yanında pek çok sayıda Şamlı da öldürüldü. Akşam olunca el-Abbâs b. Saîd el-Muzenî, Yusuf’a durumu anlatması için elçi göndermiş ve ondan Zeyd’e karşı kullanacağı güçlü adamlar istemiştir. Yusuf da ona, Süleyman b. Keysân el-Kelbî komutasında Kaykâniyye denilen okçu bir grup gönderdi. Bunlar Zeyd’in taraftarlarının üzerine ok atmaya başladılar. Okçularla mücadele ederken Zeyd’in alınının sol tarafına bir ok isabet etmiştir. Zeyd ile taraftarları meydandan çekilirken, Şamlılar onların gece istirahatına çekildiklerini zannettiler. Bunun üzerine Zeyd taraftarları bir doktor çağırılmışlar ve alınıdaki okunun çıkartmasını istemişlerdir. Doktorun oku çıkarmasıyla birlikte Zeyd öldü. Böylece Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib h. 122 senesinde, Muharrem ayının 25’inde Cuma günü bu dünyadan ayrılp Hakk’ın Rahmetine kavuşmuştur.¹⁵²

Yusuf b. Ömer es-Sekafî’nin Kûfe halkını Mescid-i A’zam’da toplayıp, Zeyd’in ve onun taraftarlarının izlerine çıkmıştı, bunu Zeyd’e biat edenler bazı kabilelerin reisleri duyunca Zeyd’e gidip:

¹⁵¹ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 137-8.

¹⁵² Bkz. İbn Esîr, *a.g.e.*, c. IV, s. 443, 452; et-Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 180; İbn Sa’d, *a.g.e.*, c. VII, s. 321; İbn Haldûn, *Tarih*, c. III, s. 124-5; el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 137-141; el-Mes’ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 217-9; Doğan, *a.g.e.*, s. 97.

“Allah seni affetsin! Ebû Bekir ve Ömer hakkında ne düşünüyorsun? Diye sordular. Zeyd ise: “Allah onlar rahmet eylesin ve günahları affetsin. Ehli Beyt’ten o ikisinden teberrî ettiği ve onlar hakkında iyilikten başka bir şey söylediğini duymadım” diye cevap verdi. “Böyle ise eğer, o zaman Ehli Beyt’in kanını niye talep ediyorsun?” diye sordular. Zeyd ise: “Bu ikisi hakkında söyleyebileceğim en ağır şey şudur ki, bu göreve (İmâmet) en layık insanların bizler olduğumuzdur. Ancak ne var ki bize bir yana bırakıp bu makamdan menettiler, bu ise onların küfre düştükleri anlamına gelmez, onlar hepsi adaletle yönettiler, Kur’an ve Sünnet’le amel ettiler.” dedi. Onlar, “Öyleyse biz niye savaşıyoruz ki?” söylediler. Zeyd ise, “Bu zamaninkiler onlar gibi değiller. Şimdikiler, bana, size, insanlara ve kendilerine zulmettiler, ben ise Allah’ın Kitabı’na ve Nebîsinin Sünneti’ne, sünneti canlı tutmaya, bid’atları da ölü hale getirmeye çağırıyordum. Dinleyip itaat ederseniz eğer, hem sizin hem de benim için daha hayırlı olur, yok, reddederseniz şayet, ben sizin üzerinize gönderilmiş vekil değilim.” demiştir.¹⁵³

Bunu Zeyd’den duyunca vermiş oldukları biatını bozdular ve onu az bir sayıda kişi başbaşa bıraktılar ve istedikleri ve aradıkları İmâmın Ca’fer es-Sâdık olduğunu düşündüler. Zeyd ile onu biat edenler arasında yaşanan bu olay Tarih ve Makâlât eserlerinde farklı şekillerde anlatılmaktadır. Bazılar eserler¹⁵⁴ bunu Zeyd b. Ali’nin taraftarları Ebû Bekir ve Ömer’in methetmeyi duyduğu zaman bundan menetmiştir, onlar da onu bırakıp ayrıldıklarını anlatmaktadır. Bazılarına göre ise Zeyd b. Ali, biat edenler tarafından Ebû Bekir ve Ömer hakkında sorulduğunda, taraftarları Zeyd’in o ikisinden teberrî etmediğini ve onları övdüğünü duyunca, vermiş oldukları biatı bozup, onun İmâmetini reddettiler. Zeyd onlara: “*Rafaztumûnî?*” (beni terk ediyor musunuz?), onlar ise evet diye cevap verdiler ve o günden onlara Râfıza denildi.¹⁵⁵

Zeyd b. Ali öldürüldüğünde arkadaşları onun nerde defnedecekleri üzerine ihtilafa düştüler. Oğlu Yahya b. Zeyd (ö. 126/744) babasını gizli ve kimsenin bilmeyeceği bir yere defnetmeyi ısrar ediyordu. Onun cesedini bir su kanalın içine gömüp üzerine otlarla örtmüşler. Fakat yeri bilenlerden biri Yusuf b. Ömer’e haber verdi, gömüldüğü

¹⁵³ İbn Haldûn, *Tarih*, c. III, s. 125; ez-Zehebî, *Târih*, c. VIII, s. 106-8; İbn İmâd, *a.g.e.*, c. II, s. 92.

¹⁵⁴ el-Eş’arî, *a.g.e.*, s. 130; er-Râzî, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁵⁵ İbn Esîr, c. IV, s. 452; et-Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 180-1; es-Safvedî, *a.g.e.*, s. 38; el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 29; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 45; el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 238.

yerden çıkarıp başını kestiler. Cesedi ise Hişâm b. Abdülmelik b. Mervan'ın (ö. 125/743) emriyle Kûfe'nin çöplüğünde astılar. Cesedi, Velîd b. Yezîd (ö. 126/744) tahta bininceye kadar, dört yıl boyunca asılı kalmıştı. Velîd'in emriyle, cesedini yakılıp Fırat nehrine savruldu. Başını ise Hişâm'a götürdüler, Bir süre Şam kapısının üzerine astılar, ondan sonra Medine'ye götürdü ve Resûlullah (s.a.v.) kabrinin üzerine bir gün ve gece diktiler. Sonra da oradan Mısır'a getirilerek oraya defnedildi.¹⁵⁶

¹⁵⁶ İbn Esîr, c. IV, s. 454-5; et-Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 186-9; es-Safvedî, *a.g.e.*, s. 38.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEYDİYYE FIRKALARI

I. KAYNAKLARA GÖRE ZEYDİYYE FIRKALARIN SAYISI

Klasik kaynaklara baktığımız zaman, Zeyd b. Ali'nin isyanı ve öldürülmesine kadar, Zeydiyye diye bir mezhep hakkında söz etmenin mümkün olmadığını söylenebilir. Zeyd b. Ali tarafından ortaya atılan bazı görüşlerden, onun yeni bir mezhebin temellerini atmakta olduğu da söz edilemez. Zamanın diğer âlimleri gibi, Zeyd b. Ali'nin de hem Emevî iktidarına karşı hem de dinî konularda kendi özgü fikirlerini benimsemiş olduğu söyleyebiliriz.

Zeyd b. Ali'nin fikirlerinde ilk hareket nokta İmâmet olunca, bütün düşünce yapısı bunun etrafında dönmektedir. Böylece Zeydiyye'nin teşekkül sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için daha ziyade imamet nazariyesinin üzerinde yoğunlaşmamızı gerekmektedir. Bunun içindir ki erken dönem yazarları İmâmet hakkındaki görüşlerinden hareketle Zeydiyye'nin teşekkül sürecini Zeyd b. Ali'nin görüşlerini aktarmasıyla başlatmakta ve Zeydiyye adı altında birçok şahıs ve gruplardan bahsetmektedirler.

Bunu en iyi bir şekilde Malâtî'nin (ö. 377/987) *et-Tenbîh ve'r-Red ala Ehli'l-Ehva' ve'l-Bid'a* adlı eserinde görülmektedir. O, Ali b. Ebî Tâlib'i Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra insanların en faziletlisi olarak kabul ettikleri, efdal dururken mefdûlun imametinin caiz olduğunu savundukları ve sahabileri tekfir etmedikleri için Ebû Muhammed Cafer b. Mübeşşir (ö. 234/848-49), Ebû'l-Fazl Cafer b. Harb (ö. 236/850-51 [?]) ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdillâh el-İskâfî'nin (ö. 240/854) görüşlerini benimsediği Bağdat Mu'tezile'sini Zeydiyye fırkalarının arasında saymaktadır.¹⁵⁷ Kummî ve Nevbahtî de, Zeydiyye'nin öncüllüğünü yapan ve Bütriyeye olarak isimlendirilen bir gruptan bahsetmekte, bunları Ashâbu'l-Hadîs olarak da nitelendirmekte ve çağın büyük âlimlerinden olan Sufyan es-Sevrî (ö. 161/777), İbn Ebî Leylâ (ö. 148/765) gibi âlimleri de Zeydiyye'den saymaktadırlar.¹⁵⁸

Anlaşılan şudur ki, müellifler kendi usulüne göre imâmet meselesini bir ölçü olarak kabul etmişlerdir. Onlar, Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra Ali'yi insanların en faziletlisi olarak görenleri, imâmetin onun hakkı olduğunu kabul etmeleriyle birlikte, Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetini caiz görenler Zeyd b. Ali'nin görüşleriyle örtüştüğü için Zeydiyye fırkasının ismin altında saymışlardır. Nevbahtî ve Kummî, her ne kadar

¹⁵⁷ el-Malâtî, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁵⁸ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *Fırâk*, s. 20.

Zeydiyye'nin fırkalarını Zeyd b. Ali'nin isyanından önce hücrelerini bulunduğunu iddia ederlerse de Zeydiyye kendi içerisinde ayrılığa düşmesi ve farklı fırkaların ortaya çıkması Zeyd b. Ali'nin şehit edilmesinden sonra meydana gelmiştir. Zeyd b. Ali, imâmet hususundaki görüşlerini onun isyan ettiği zaman bilfiil ortaya koymuştur. Ondan sonra, bu görüşleri hayata geçiren İmâm Zeyd, Zeydiyye'nin kelamcılar olarak nitelendiren şahıslar, imâmet konusunu tartışarak farklı görüşler ileri sürmüşlerdi ve meseleye teorik bir boyut kazandırmışlardı. Böylece, kelamcılar tarafından imâmet hakkındaki atılmış olduğu bu farklı görüşler, müellifler tarafından Zeydiyye'nin fırkaları olarak sayılmıştır.

Nevbahtî ve Kummî, Bütriyîye ve Cârûdiyye'nin, Zeyd b. Ali'nin imâmet hakkında görüşlerini ortaya koymadan önce, imâmetle ilgili kendilerine ait bazı görüşlere sahip olduklarını kaydetmektedirler. Nevbahtî ve Kummî, ümmetin ortaya çıkan ilk fırkalarından Şîa fırkası olduğu söylemekte ve Şîa'nın varlığını İslam'ın erken dönemine dayandırmaktadır. Bunlar Resûlullah (s.a.v.) hayattayken 'Ali'nin Şîası' olarak bilmekte ve Resûlullah (s.a.v.) vefat ettikten sonra Şîa'nın kendi içerisinde çeşitli fırkaya ayrılmaya mahkûm kalmıştır. Ayrılan fırkalarından birinci fırka, İmâmetin Ali'den başkasına hiçbir şekilde verilmeyeceği iddia ettiklerini ifade etmektedirler. İkinci fırka ise, Ali'nin Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra fazilet, dindeki kıdemi, Resûlullah (s.a.v.)'la olan yakınlığı ve ilim bakımından, İmâmete en layık olduğunu kabul etmekle birlikte, Ebû Bekir ve Ömer'in halifeliğini de kabul etmişlerdir. Bunları Bütriyîye'nin öncüleri olarak nitelendirmektedirler.¹⁵⁹

Şîa bünyesinden çıkan fırkalar arasında Nevbahtî ve Kummî, Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. Munzir (ö. 150-160/767-777 [?]) ve onun ashabının taraftarları olan Cârûdiyye fırkası olduğu söylemektedirler. Bu fırkaya göre imâmet Ali'nin bir hakkı olduğu ve onu bu makamdan meneden herkesin kâfir olduğu ilan etmişlerdir. Böylece ümmet (sahabiler) de ona biat etmedikçe küfre düştüklerini söylemişlerdi. Bunlar daha sonra imâmeti Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'e ve ondan sonra bu ikisinin evladın arasında bir Şûra meselesi olduğu iddia etmişlerdi. Nevbahtî ve Kummî bu iki fırkanın taraftarları Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin ve Zeyd b. el-Hasan'ın¹⁶⁰ ö. 120/738) görüşlerini

¹⁵⁹ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 28-30.

¹⁶⁰ Zeyd b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali, künyesi Ebû'l Hüseyin'di. Şeyh Tûsî onu İmâm Alî b. Hüseyin es-Seccâd, Zeynelâbidîn'in ashabından saymıştır. Şeyh Müfid ise Zeyd b. el-Hasan'ın Resûlullah (s.a.v.)'tan kalan mallardan sorumlu kişi olduğunu zikretmiştir. O, itibar sahibi, güzel ahlaklı, herkesin kendisine teveccüh ettiği bir şahsiyetti. Zeyd b. el-Hasan, Zeyd b. Ali ile Haşimoğullarına verilen humûsun taksimi konusunda anlaşamıyorlardı. Daha sonra bu anlaşmazlıkta İmâm

benimsemişlerdir ve Zeydiyye'nin fırkaları bu iki fırkadan türetildiğini söylemektedirler.¹⁶¹

Nevbahti ve Kummî, Zeydiyye'yi 'el-Akviyâ' (etkili olan) ve 'ez-Zuafâ' (etkili olmayan) iki büyük ana fırkaya ayırmaktadırlar. 'ez-Zuafâ' (etkili olmayan) ismin altında Harûn b. Saîd el-İclî'nin taraftarları olan İcliyye olarak nitelendirdikleri fırka ve Bütriyye'yi Hasan b. Salih b. Hayy (ö. 168/784-85) ve Kesîr en-Nevvâ'nın (ö. 169/785-86) taraftarlarını saymaktadır. 'el-Akviyâ' (etkili olan) ismin altında ise Cârûdiyye fırkasını saymaktadır.

Ali'nin nass ile tayin mi yoksa faziletinden dolayı mı imam olduğu hususunda tartışmaların yanı sıra, Nevbahtî ve Kummî, başka bir boyut kazandıran Hüseyniyye fırkasından bahsetmektedirler. Bu fırkanın, bir kimsenin İmâm olabilmesi için, nass, tayin ve fazilet tartışmalarından çıkartıp, Âl-i Muhammed'den Allah adına davette bulunan kimsenin İmâm olduğunu ve ona itaatin farz olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁶²

Nevbahtî ve Kummî'nin vermiş oldukları bilgilere dayanarak, bu fırkanın mensuplarına göre, Ali b. Ebî Tâlib, insanları davet edip imametini ilan ettiği zaman ancak imâm olmuştur. Ali'den sonra Hüseyin de, yine huruc ettiği zaman ancak imam olmuştur. Dolayısıyla o ayaklanmasaydı, ölünceye kadar Muaviye ve Yezîd b. Muaviye'nin karşısında olmuş olsa bile, imâm olmazdı. Onlara göre, Hüseyin'den sonra imâm, Kûfe'de isyan eden Zeyd b. Ali, onun ardından Horasan'da da öldürülen Zeyd'in oğlu Yahya b. Zeyd ve sonra Zeyd'in diğer oğlu İsa b. Zeyd'dir (ö. 166/783).¹⁶³

Kaldı ki Nevbahtî ve Kummî, Zeydiyye'yi dört fırkaya ayırmaktadırlar. Malatî ise, Zeydiyye fırkalarının ismini vermeksizin dört fırka olduğunu söylemekte,¹⁶⁴ İmâmetin Ali'nin bir hakkı olduğu iddia eden ve mefdûlun imâmetin savunan Bağdat Mu'tezile'sini dördüncü fırkası olarak kaydetmektedir. Ayrıca Cârûdiyye fırkasını ismini vermekle birlikte, Zeydiyye'nin bir fırkası değil, Râfıza fırkaların arasında saymaktadır.¹⁶⁵

Muhammed el-Bâkır da onun karşısında oldu. Amcası Irak'a gittiğinde onunla gitmemişti. Hatta Hüseyin'nin katledilmesinden sonra, Abdullah b. Zubeyr'e biat ettiği söylenmiştir. Zeyd b. el-Hasan, yüz yaşındayken Mekke ve Medine arasında Hâcir adı verilen bir mevkiye 120/738 yılında vefat etmiştir. Nevbahtî ve Kummî, *Şii Fırkalar*, s. 94, dipnot no. 129.

¹⁶¹ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *Fırâk*, s. 31.

¹⁶² en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁶³ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 82-3.

¹⁶⁴ el-Malatî, *a.g.e.*, s. 26-8.

¹⁶⁵ el-Malatî, *a.g.e.*, s. 18.

İmâm Eş'arî ise, Zeydiyye'yi altı fırkaya ayırtmaktadır. Onların isimleri şöyle sıralamaktadır: Cârûdiyye, Süleymaniyye, Bütriyye, Nu'aymiyye, görüşlerini aktarır ancak ismini vermediği bir fırka ve Ya'kûbiyye fırkalarıdır.¹⁶⁶ Nâşî el-Ekber (ö. 293/906).¹⁶⁷, Bağdâdî, İsferyânî, Şehristanî, Râzî, Amidî (ö. 631/1233) ve İbn Teymiyye gibi âlimler, Zeydiyye'ye nispet edilen sadece, Cârûdiyye, Süleymaniyye ve Bütriyye olarak üç fırka olduğunu kaydetmektedirler.¹⁶⁸

Makrizî *el-Hitat'*ında ise, Râfıza fırkalarını tasnifini yaparken imâmet konusunda fırkaların ihtilafa düştüklerini ve sayısı yirmiye kadar ulaştığını söz etmektedir. Zeydiyye ve Sabbâhiyye diye sözünü başladığında, sanki Sabbâhiyye'yi ile Zeydiyye eşit tutmaktadır.¹⁶⁹ Ancak daha sonra Râfıza'nın yirminci fırkası olarak Sabbâhiyye'yi saymakta ve onun Zeydiyye'nin bir fırkası olarak kaydetmektedir.¹⁷⁰ Zeydiyye'yi anlattığında ise, onun fırkalarının sayısı, Cârûdiyye, Cerîriyye, Bütriyye ve Ya'kûbiyye dört fırka olduğu söylemektedir.¹⁷¹

Müellifler arasında Zeydiyye fırkaların sayısını en geniş tutan Mes'ûdî'dir (ö. 345/956). O fırkaların sayısını sekiz fırkaya ulaştığını söylemektedir. Bunlardan sadece Cârûdiyye'nin kimin taraftarları olduğu birlikte, görüşleri de açıklamaktadır. Diğer fırkaların ise, sadece kimin taraftarları olduğunu belirtmekle yetinmektedir. Mes'ûdî'nin verdiği bilgilere göre bu fırkaların isimleri, Cârûdiyye, Mer'iyye, Ebrakiyye, Ya'kûbiyye, Akabiyye, Ebteriyye, Cerîriyye ve Yemâniyye¹⁷² olarak kaydedilmektedir.¹⁷³

Seksekî (ö. 683/1284), *el-Burhân fî Ma'rifeti Akâidi Ehli'l-Edyân* adlı eserinde, İslam fırkalarının tasnifini yaptığında, Şîa fırkalarının Râfıza ismin altında saymaktadır. O, Râfıza'nın on sekiz fırkaya ayrıldığını söylerken¹⁷⁴ sıralamasında ve tanıtımını

¹⁶⁶ el-Eş'arî, *a.g.e.*, 132-7.

¹⁶⁷ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 82-3.

¹⁶⁸ el-Ekber, Nâşî, *a.g.e.*, s. 42-4; el-İsferyânî, *a.g.e.*, s. 27-9; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 41-4; eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 183; er-Râzî, *a.g.e.*, s. 60-2; Amidî, *Ebkâru'l-Efkâr fî Usûli'd-Dîn*, I-V, thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî, Daru'l-Kutub ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, Kahire 2002, c. V, s. 70-1; İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. III, s. 9-12.

¹⁶⁹ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 408.

¹⁷⁰ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 415.

¹⁷¹ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 411.

¹⁷² İmâm el-Eş'arî ise bu fırkayı Nu'aymiyye olarak saymakta ve Mes'ûdî'nin kaydettiği gibi Muhammed b. Yemân el-Kûfî değil, Nu'aym b. Yemân'ın taraftarları olduğu kaydetmektedir. Bkz. el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁷³ Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 220.

¹⁷⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 65.

yaptığı zaman bu firkaların sayısı on dokuzu çıkartmaktadır.¹⁷⁵ Bu firkaların içerisinde Zeydiyye diye bir fırka zikretmezken, ona ait olduğu Cârûdiyye¹⁷⁶ ve Cerîriyye¹⁷⁷, iki fırka Râfıza'nın firkaları olarak kaydeder, kimin taraftarları olduğu ve imâmet hakkında görüşlerini aktarmakla yetinmektedir.

İbn Murteza (ö. 840/1437) da, *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserinde, Zeydiyye'yi Şîa'nın birinci fırkası olarak sayar ve onun ikiye, Cârûdiyye ve Büttriyye ayrıldığını söylemektedir. Fakat İbn Murteza, uyguladığı usulüne göre, Cârûdiyye ve Büttriyye'yi Zeydiyye içerisinde birer ana alt firkalar olarak görüp, onları mürekkep eden başka firkaları ise, bu ikisinin ismin altında saymaktadır.¹⁷⁸ Böylece İbn Murtezâ'nın verdiği bilgilere göre, Zeydiyye altı fırkaya ayrılmıştır. Bunun içerisinde o, daha sonra Zeydî kelimcilerin etrafında Mutarraf b. Şihâb'ın taraftarları (ö. 459/1067) Mutarrifiyye, Hüseyin b. el-Kâsım b. Ali'nin taraftarlarını ise Hüseyniyye ve Kâsım b. İbrahim er-Ressî'nin (ö. 242/856) görüşlerini benimseyen Kâsımiyye, Nâsır el-Etrûş'e nispet edilen fırka Nâsiriyye firkaları da saymaktadır.¹⁷⁹

El-Himyerî (ö. 573/1023), Zeydiyye firkalarının sayısı üç olduğunu, Büttriyye, Cerîriyye ve Cârûdiyye olarak kaydeder¹⁸⁰ ve daha sonra Hüseyin b. el-Kâsım b. Ali'ye nispet edilen ve bazı aşırı görüşler atfedilen Hüseyniyye fırkasını da ekler. Bu fırkayı Himyerî Cârûdiyye'nin Yemen'deki uzantısı ve devamı olarak kaydetmektedir.¹⁸¹

Kaynakların verikleri bilgilere göre, Zeydiyye firkalarının sayısı bir ittifak söz konusu olmadığını söylenebilir. Varlıklarını halen devam ettirmezse bile, Zeydiyye'nin büyük firkaların yanı sıra kaynaklarda tarih sürecinde ortaya çıkan bazı küçük gruplardan bahsedilmektedir. Bu küçük gruplar müstakil firkalar gibi kabul etmenin mümkün olmadığını söylenebilir. Zeydiyye'nin içerisinde tarih boyunca karşılına çıkan problemler, kendi içtihat ve anlayışlarıyla bazı görüşler süren veya onlarla aynı görüşleri paylasan gruplardır, ancak bu gruplar fırka hüviyetine olmamıştır. Nitekim bazı kaynaklarda bu grupları Zeydiyye'nin alt firkaları saymanın doğru olmadığı söylenebilir.¹⁸²

¹⁷⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 65-85.

¹⁷⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁷⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁷⁸ İbnül-Murteza, *el-Milel*, s. 7-8; *el-Münye*, s. 20-1.

¹⁷⁹ İbnü'l-Murteza, *el-Münye*, s. 89-92.

¹⁸⁰ Himyerî, *a.g.e.*, s. 207.

¹⁸¹ Himyerî, *a.g.e.*, s. 210.

¹⁸² Gökalp, *a.g.e.*, s. 61.

II- ZEYDİYYE'NİN FIRKALARI

A- CÂRÛDİYYE

1- İsim kaynağı

Cârûdiyye'nin isim kaynağı hususunda Makâlât ve Mezhepler Tarihi müellifleri fikir birliğindedirler. Bu fırkanın başında olan kişileri verilmekle birlikte, yine de onun ismi sadece Ebû'l-Cârûd'un ismine atfetmişlerdir.¹⁸³ Böylece bütün kaynaklar bu fırkayı el-Cârûdiyye ismi ile zikretmektedir. Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'ın ona vermiş olduğu es-Serhûb lakabı müellifler tarafından zikredilmiş; fakat fırkayı es-Serhûbiyye ismiyle Nevbahtî ve Kummî hariç kimse kaydetmemiştir. İmâm Eş'arî, İsferyânî, Bağdâdî ve Râzî ayrıntılara girmeden bu fırkanın mensuplarının sadece Ebû'l-Cârûd'un taraftarları olduğunu belirtmektedirler.¹⁸⁴ Şehristanî, Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. Ebî Ziyâd, Seksekî ve Makrizî ise Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. Munzir el-Abdî'nin taraftarları olan Cârûdiyye ismini aldıklarını kaydetmektedir¹⁸⁵

2- Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. Munzir

Ebû el-Cârûd, Ziyâd b. el-Munzir el-Hemdânî el-'Abdî, es-Sekafî el-Horasanî el-Kûfî el-Hârikî (ya da el-Harikî) el-Hârifî ez-Zeydî el-A'mâ, es-Surhûb¹⁸⁶ (ö. 150-160/767-777 [?]) lakabıyla tanınan, Zeydiyye'nin âlimlerinden biri ve Cârûdiyye fırkası onun ismini taşıyan zattır.¹⁸⁷ Asıl ismi Ziyâd b. el-Munzir'dir. Şeyh Müfid *Evâilu'l-Makâlât*'ında, İbn Murteza, Seksekî, İbn Nedîm, Makrizî ve Mesûdî onun ismini Ebî el-Cârûd Ziyâd b. Munzir el-Abdî olarak kaydetmektedirler.¹⁸⁸ Künyesi ise Ebû'n-Necm¹⁸⁹ olarak kaydedilir fakat o daha çok Ebû el-Cârûd lakabıyla tanınmaktadır.¹⁹⁰ Kaynaklarda onun ismi değişik şekillerde ve muhtelif lakaplarla anılmaktadır. Mesela Nevbahtî *Fırâku's-Şîa*, Kummî de *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırâk* adlı eserinde onu el-

¹⁸³ Bkz. el-Ekber, Nâşî, *a.g.e.*, s. 42; karşı., en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 31; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁸⁴ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 133; el-İsferyânî, *a.g.e.*, s. 27; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 41; er-Râzî, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁸⁵ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 183-185; es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 67; el-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 411.

¹⁸⁶ el-Emîn, *A'yân*, c.VII, s. 83.

¹⁸⁷ et-Tusi, Ebû Cafer Şeyhuttâife Muhammed b. Hasan b. Ali, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, (Eser; *Ricâlu'l-Keşşi* olarak bilinir) thk., Hasan Mustafavi, Danişgah-ı Meşhed, Meşhed 1969, s. 231; eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 189; İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 226; es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁸⁸ Şeyh el-Müfid, *Evâil*, s. 146; İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 226; el-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 411; Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 220.

¹⁸⁹ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 226; el-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 411.

¹⁹⁰ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 133; Nâşî el-Ekber, *a.g.e.*, s. 42; e-İsferyânî, *a.g.e.*, s. 27; er-Râzî, *a.g.e.*, s. 61; İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. III, s. 10; es-Sem'ânî, *a.g.e.*, c. II, s. 9; el-İcî, İduddîn, Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevâkif*, Matbu'atu's-Saade, Kahire 1908, c. I, s. 2062.

Cârûd Ziyâd b. el-Munzir Ziyâd el-A'camî ismiyle zikretmektedirler.¹⁹¹ Şehristanî de, onu Ebû el-Cârûd Ziyâd b. Ebî Ziyâd olarak zikretmektedir.¹⁹²

Mîzânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl adlı eserinde Zehebi (ö. 852/1448) onun ismini Ziyâd b. el-Munzir el-Hemdânî diye aktarır, fakat es-Sekafî, en-Nehdî, Ebû el-Cârûd el-Kûfî el-A'mâ da denildiği dile getirmektedir.¹⁹³ İbn Haldûn (ö. 808/1406) ise, onun ismini el-Munzîr yerine el-Munkid kaydetmesi göze çarpar ve Ebî el-Cârûd Ziyâd b. Munkid el-Abdî diye zikretmektedir.¹⁹⁴

Necaşî (ö. 450/1058), Ebû'l-Cârûd'un ismini Ebû'l-Munzir el-Kindî en-Nehâs olarak kaydetmektedir. Ebû Abdullah (Muhammed el-Bâkır)'ın ashabından olduğunu, ondan rivayet ettiğini ve güvenilir biri olduğunu söylemektedir. Necaşî, onun hocası olan Hüseyin b. Abdullah b. İbrahîm el-Gadâirî¹⁹⁵, ye dayanarak Ali b. el-Hasan Rabât Ebû el-Munzir'den rivayette bulunduğunu izah etmektedir.¹⁹⁶

Muhsin el-Emîn (ö. 1952) *A'yânu'ş-Şîa* adlı eserinde, Ebû'l-Cârûd'a verilmiş olan çeşitli isimler ve sıfatlar hakkında birçok değerlendirmelerde bulunmaktadır. el-Hemdânî, Yemen'de yaşayan bir kabilenin ismine nispeten, el-Abdî ise, Abdu'l-Kays kabilesine nispetten adlandırılmıştır. El-Hârifî ismi ise, Mâlik b. Abdullah b. Kesîr el-Hârif lakabıyla tanınan, Hemedân'da yaşayan bir kabilenin reisine atfedildiği söylemektedir. Ona verilen isimlerin arasında el-Hârikî ve el-Harikî de yer almaktadır. Bu iki isim hakkında el-Hârikî mi yoksa el-Harikî mi olduğu üzere bazı tartışmalar bulunmaktadır. Bazı çağdaş müellifler, Ebû'l-Cârûd'a verilmiş olan isimlerin arasında el-Horasanî ismi de bulunmaktadır. Onlar el-Cârûdiyye-es-Sarhûbiyye fırkası hakkında bahsettikleri zaman, bu fırkanın başı Ebû'l-Cârûd'un Horasanlı oluşu söylenmektedir.¹⁹⁷

Ebû el-Cârûd'un, Hasan b. Ali'nin, Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'ın ve Ebû Abdullah Ca'fer es-Sâdık'ın ashabından olduğunu görmekteyiz. Hatta Şehristanî; onun

¹⁹¹ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 31; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁹² eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 183.

¹⁹³ ez-Zehebî, *Mîzân*, c. III, s. 137.

¹⁹⁴ İbn Haldun, *Lubâb*, s. 198.

¹⁹⁵ en-Necaşî, Ebû'l-Abbâs b. Ali el-Esedî Kûffî, *Ricâlu'n-Necaşî; Ehadu'l-Usuli'r-Ricâliyye*, I-II, thk., Muhammed Cevâd Naini, Dârü'l-Edva, Beyrut 1408/1988., s. 190-1.

¹⁹⁶ en-Necaşî, *a.g.e.*, s. 318.

¹⁹⁷ el-Emîn, *A'yân*, c. VII, s. 83.

Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'a öğrencilik yaptığı ve ilk tahsilini ondan aldığını ifade etmektedir.¹⁹⁸

Kaynaklara baktığımız zaman Ebû el-Cârûd'un, el-Bâkır'dan tefsir dinlediğinden söz edildiğini görmekteyiz. İmâm el-Buhârî (ö. 256/870) *et-Tarîhu'l-Kebîr* adlı eserinde de vermiş olduğu bilgiye göre bu iddiayı de pekiştirmekte ve Ebû Sehl Kesîr b. Ayâş el-Katânî'nin bir rivayetine dayanarak Ebû el-Cârûd'un bir tefsiri var olduğunu kaydetmektedir.¹⁹⁹ Şehristanî de, pek ayrıntılara girmeden, Ebû'l-Cârûd'un bir tefsir kitabı olduğundan da söz etmektedir. Ancak *A'yânü's-Şîa* kitabında, Muhammed el-Bâkır'ın "*Tefsîru'l-Kur'an*" adlı eserinden bahsedilmekte ve onu Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. el-Munzir'in rivayet ettiğini dile getirmektedir. Bazı müellifler bu kitabın Muahammed el-Bâkır'a ait olduğu savunurlar, bazıları ise bu kitabı rivayet ettiği, topladığı ve müstakil bir kitap haline getirdiği için Ebû'l-Cârûd'a nispet ederler. el-Emîn, Ebû'l-Cârûd'un bu tefsiri iki zattan yani biri en-Necâşî ve diğeri Ebû Sehl Kesîr b. Ayâş el-Katânî'den rivayet ettiğini söylemektedir.²⁰⁰

Daha önce de gördüğümüz gibi Ebû'l-Cârûd, el-Bâkır ve es-Sâdık'ın ashabından sayılmakta ve böylece onun İmâmiyye fırkası ile eski bir irtibatı bulunmalıydı. Bu her ne kadar eski ya terk edilmiş bir irtibat sayılırsa da Ebû'l-Cârûd'un görüşlerine tesirini bırakmıştır. Kendisi Ehl-i Beyt'in büyük zevattan ve aynı zamanda İmâmiyye'nin iki büyük imâmıyla sıkı temaslardayken bir andan onlarla ihtilafa düşüp bu ikisinin düşünce yapısı ve inançlarına tam tersine olan Zeyd b. Ali'nin fikirlerini benimsemiştir. Hemen hemen kaynaklarda istisnasız onun el-Bâkır ve es-Sâdık'tan rivayette bulunduğu kaydedilmektedir.²⁰¹ Ancak Keşşî, Ebû Besîr'in bir rivayetini dayanarak Ebû'l-Cârûd'un, el-Bâkır ve es-Sâdık'tan ayrıldıktan sonra, Ca'fer es-Sâdık'ın, Kesîr en-Nevâ', Sâlim b. Ebû Hafse, Ebû'l-Cârûd'a karşı kızgınlığını ve onlar yalancılıkla suçladığını ve "*Allah onlara lanet etsin, onlar bize gelip, size inanıyoruz derler, sonra gidip dediklerimizi yalanlıyorlar*" dediğini ifade etmektedir.²⁰²

Ebû'l-Cârûd, el-Bâkır ve es-Sâdık'ın Emeviler'e karşı benimsemiş ve uygulamış oldukları ılımlı ve takiye metodunu reddetmişti ve o ikisinden ayrılarak Zeyd hurûc

¹⁹⁸ et-Tusi, Ebû Cafer Şeyhuttâife Muhammed b. Hasan b. Ali, *Ricâlu't-Tûsi*, 2. bs., thk., Seyyid Muhammed Al-i Bahru'l-Ulûm, Dâru'z-Zehair, Kum 1961, s. 67; 112; 162; eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 183; el-Emîn, *A'yân*, c.VII, s. 83.

¹⁹⁹ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *et-Tarîhu'l-Kebîr*, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Haydarabad 1941, c. II, s. 380; el-Emîn, *A'yân*, c.VII, s. 84; ez-Ziriklî, *a.g.e.*, c.III, s. 55.

²⁰⁰ el-Emîn, *A'yân*, c.VII, s. 84.

²⁰¹ Şeyh Müfîd, *Evâil*, s. 146; el-Emîn, *A'yân*, c.VII, s. 84

²⁰² et-Tusi, *İhtiyâr*, s. 230.

ettiği zaman ona katıldı ve böylece onun takipçilerinden sayılmakta. Hatta Hişâm'ın ordusuyla karşı karşıya geldiği zaman, Zeyd'i diğer Şiîler savaş meydanında terk ettikleri sırasında, Ebû el-Cârûd kendi taraftarlarıyla savaşıp Zeyd'i yalnız bırakmamıştı.²⁰³

Sadece ılımlı ve takiye metodunu beğenmediği için değil, o imâmet konusunda İmâmiyye'nin diğer mensuplarıyla aynı görüşü paylaşmış değildi. O, Hüseyin'in ölümünden sonra, imâmetin sadece Hüseyin'in evladına mahsus olduğuna inanmadığı gibi, bir kimsenin İmâm olabilmesi ve o makamı hak etmesi için de onun zalim yönetimine karşı ayaklanmasını ön şart olarak görüyordu. O Hüseyin'den sonra, imâmetin, Hasan ve Hüseyin'in evladından âlim, cesur, isyan eden ve kendi imâmetine davet eden kimsenin onun İmâm olduğunu ve ona itaat etmenin vacip olduğunu iddia ederdi. Ancak el-Bâkır ve es-Sâdık'ı kızdıran şey ve Ebû'l-Cârûd'un, o ikisinden iki sebepten dışlandığını düşünmekteyiz. İmâmiyye'nin İmâmları gibi Ebû el-Cârûd da, Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi olduğu inanmakta, hatta bu konuda Ebû'l-Cârûd'un ismini taşıyan Cârûdiyye, Zeydiyye'nin en tavizsiz fırkası bile sayılmaktadır. Ebû el-Cârûd, Hz. Peygamber'in vefatından sonra en faziletlisi olduğu için Hz. Ali'nin İmâm olmasını tabii bir şey olduğu görmekte ve bunu Resûlullah (s.a.v.)'ın nass ettiğini iddia etmektedir. İmâmiyye ile Ebû'l-Cârûd arasındaki ayrılık noktalarından biri İmâmetin nass konusunda olduğunu görmekteyiz.

İmâmiyye bu nassın celfi, yani hem vasıfla hem de isimle açık bir şekilde olduğunu iddia ederken, Ebû el-Cârûd ise bu nassın bulunduğu kabul eder, ancak bu nassın isimle değil, kimsede bulunmadığı sıfatlarla olduğu görüşündeydi. İkincisi ise bir kimsenin İmâm olabilmesi için, onun isyan etmesi şartını koştuğunu görmekteyiz.²⁰⁴

İmâm'ın isyan etmesi görüşü onu Zeydiyye'den sayması simalarından biri olarak da kabul edilir. Fakat daha sonra bakacağımız gibi, İmâmiyye'deki gibi mehdî görüşünü de terk edememişti ve haklı olarak bazı Zeydîler'e göre, Ebû el-Cârûd İmâmın isyan etmesi şartıyla mehdî görüşü ile birleştirdi²⁰⁵ ve bundan sonra Cârûdiyye kendi aralarında çeşitli fırkalara ayrılmasına sebep olmuştur.²⁰⁶

Ebû el-Cârûd'un İmâmet hususunda benimsemiş olduğu nass ve isyan meseleleri gibi, el-Bâkır ve es-Sâdık tarafından kabul edilmemiş ve el-Bâkır onu kendi ashabından

²⁰³ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 136; en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 147.

²⁰⁴ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s.70; en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 147; el-Gârirî, *a.g.e.*, s. 577.

²⁰⁵ el-Gârirî, *a.g.e.*, s. 577.

²⁰⁶ Şeyh Müfid, *Evâil*, s. 146.

dışlayıp, Serhûb ismini vermiştir.²⁰⁷ *A'yânu's-Şîa* kitabın müellifi, Necaşî'nin bir rivayetine dayanarak Ebû'l-Cârûd'un "*Ben kör olarak doğdum ve bu dünyayı hiç görmedim.*" dediğini nakletmektedir²⁰⁸

Anlaşıldığı üzere o doğduğunda beri kör olarak doğmuştur. İmâmeyn'e karşı ve onlara göre aşırı görüşler ortaya koyduğu için Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır onu "*Serhûb*" diye adlandırdı. Serhûb ise denizde yaşayan kör bir şeytandır.²⁰⁹ Ebû Abdillah Ca'fer es-Sâdık ise, "*Allah onu lanet etsin, onun kalbi ve gözü kördü*", diyerek onu te'lin etmiştir.²¹⁰

İmâmeyn'in bu tavırlarına karşı bir tepki olarak, Ebû el-Cârûd ortaya iki görüş atmıştır. O, Hasan ve Hüseyin evladından olan herkimse isyan edip, onun imâmetine davet eder ona itaat etmek vaciptir. İnsanlar ise, itaat etmezse eğer ya da ona karşı kalkarsa Ehl-i Beyt'ten olsa bile o kâfir hatta müşriktir. Ebû'l-Cârûd, İmâmeyn'e karşı asıl tepkisini, bir kimsenin imâmet iddiasında bulunur, ancak kendi evinde oturup perdesini çeker, yani isyan etmezse o da kâfir, müşriktir, dediğinde beyan etmiştir. İkinci görüş ise, Ehl-i Beyt'in bütün mensuplarına ilim fitrî bir şey olduğunu ve yaşlı veya beşikteki çocuğun ilim mertebesinde bir fark olmadığı iddia etmesidir.²¹¹

İbn Nedîm (ö. 385/995), Ebû el-Cârûd Ziyâd b. Munzir el-Abdî, künyesi Ebû Necm olduğu ve Zeydiyye'nin âlimlerinden biri olduğunu kaydetmektedir. O, Ca'fer es-Sâdık'ın, Ebû el-Cârûd hakkında soruldu ve o: "*Ebû el-Cârûd'un yaptığı şey neydi? İmâmete, velayete inandıktan sonra, vazgeçti ve bu durumdayken ölmüştür*" dediğini kaydetmektedir. Yine İbn Nedîm, Muhammed b. Sinân'ın şöyle dediğini aktarır: "*Ebû el-Cârûd sarhoş olmadan ve kâfirleri dost almadan ölmedi.*" söylemektedir.²¹²

Ehli's-Sünnet âlimleri ise onu yalancılıkla ve hadiste hiç güvenilir biri olmadığı hatta hadis uydurduğunu da söylemektedirler. Zehebî (ö. 748/1347), İbn Ma'in (ö. 475/1082'den sonra), Nesâî, İbn Hibbân, Dârekutnî'nin görüşleri aktarırken onu hadiste

²⁰⁷ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, c.I, s, 185.

²⁰⁸ el-Emîn, *A'yân*, c.VII, s. 84.

²⁰⁹ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 226-7; el-İcî, *a.g.e.*, s. 2078, Ebû İdris İmam Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza b. Ali b. İbrahim Hüseyin Müeyyed-Billâh, *İkdü'l-Leâli fi'r-Red ala Ebî Hamîd el-Gazzali*, thk., Hanîfî Seyyid Abdullah, Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2002, s. 66, el-Makdisî, *a.g.e.*, s. 60.

²¹⁰ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s.70; en-Neşşâr,*a.g.e.*, c. II, s. 147; el-Muğletay, Alâuddîn, *İkmâlu't-Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk., 'Âdil b. Muhammed-Usame b. İbrahim, Kahire 2001, c.V, s. 122.

²¹¹ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s.70; en-Neşşâr,*a.g.e.*, c. II, s. 148.

²¹² İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 226-227.

güvenilir olmadığı hadis uydurduğu ve yalancılıkla nitelendirdiklerini ifade etmektedir.²¹³

Ebû Hatim b. Hibbân (ö. 354/965) demiş ki: “*O bir Râfîzî idi, sahabileri karalar ve Ehl-i Beyt’in fazileti hakkında hadis uydururdu*”. Tirmizî (ö. 279/892) de ta’âm konusunda ondan bir hadis rivayet etmektedir.²¹⁴ Bazı müellifler de demiştir ki “*O Ebû Ca’fer el-Bâkır’ın râvilerindendi*.”²¹⁵

Zehebi, *Mîzanu’l-İ’tidâl fi Nakdi’r-Ricâl* adlı eserinde Ebû el-Cârûd hakkında Hadis âlimlerinden, İbn Ma’in “aldatıcı-yalancı”, en-Nesaî (ö. 303/915) “terk edilmiş biri”, İbn Hibbân “*O bir Râfîzîydi fazilet ve lekelemek konusunda hadis uydurur*”, Dârekutnî (ö. 385/995) de, “*O Munzir b. Ziyad’dır, terk edilmiş biri*” dediklerini dile getirmektedir.²¹⁶

Bazı müellifler ise; “*Ona el-Cârûdiyye fırkası nispet edilir. Bu fırka Ali’nin diğer sahabilerden daha faziletli olduğunu, Ebû Bekir ve Ömer’den teberri ettiğini ve imâmet sadece Fâtıma’nın evladına mahsus olduğunu, iddia ettiklerini söylemektedir. Bu fırkanın bir kısım mensupları da Rec’at’a inanır ve Mut’ah nikâhını helal gördüklerini*” kaydetmektedirler.²¹⁷ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de, onun hadislerini terk edilmiş ve çok zayıf olduğunu kaydetmiştir.²¹⁸ *el-Künÿe ve’l-Esmâ* adlı eserinde ed-Dulâbî (ö. 310/922), Ebû’l-Cârûd’u aşırı bir yalancı olarak tanımlamaktadır. Ed-Dulâbî, Mervân el-Fezârî’nin Ebû’l-Cârûd’tan rivayet ettiğini kaydetmektedir.²¹⁹

Keşşî (ö. 340/951), Ebî Ca’fer el-Bâkır, Esbah b. Nebâte, Cevîriyye b. Meshar Abdî, Amr b. Kays el-Meşrikî ve Kâsım b. Avf’u Ebû’l-Cârûd’un rivayet ettiği kişilerden saymıştır. Ebû’l-Cârûd’dan rivayet edenlerin ise; Ali b. el-Hakem, Amr b. Hâlid (Zeydiyye’nin önderlerindendir), Muhammed b. Sinân olduklarını kaydetmektedir.²²⁰

²¹³ ez-Zehebî, *Mîzân*, c. III, s. 137.

²¹⁴ el-Emîn, *A’yân*, c.VII, s. 84.

²¹⁵ el-Askalânî, *Lisân*, c. II, s. 110.

²¹⁶ ez-Zehebî, *Mîzan*, c. III, s. 137

²¹⁷ ez-Zehebî, *Mîzan*, c. III, s. 137-140; Karş., İbnü’l-Cevzî, Cemâluddîn Ebî’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *ez-Zuafâ’ ve’l-Metrûkîn*, thk., Ebû’l-Fedâi Abdullah el-Kâdî, Dâru’l-Kitâbi’l-İlmiyye, Beyrût 1406/1986, c. I, s. 301.

²¹⁸ el-Emîn, *A’yân*, c.VII, s. 84; İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Kitâbu’l-İlel ve Ma’rifeti’r-Ricâl*, thk., Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, Dâru’l-Hânî, Riyâd 2001, c. III, s. 382.

²¹⁹ ed-Dulâbî, Ebî Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd, *el-Künâ ve’l-Esmâ’*, thk., Zekeriyâ Amiyârât-Ahmed Şemseddîn, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût 1999, c. I, s. 287; krş., el-Askalânî, *Takrîb*, c.I, s.280.

²²⁰ et-Tusi, *İhtiyâr*, s. 103, 106, 113, 124, 231.

Dârekutnî, Ebû el-Cârûd Ziyâd b. el-Munzir el-Kûfî'nin Ebû Tufeyl²²¹, Sebiy'î²²² ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali'den rivayet ettiğini söylemektedir.²²³

Ebû'l-Cârûd'un vefat tarihi ile ilgili kesin bir tarih verilmemekle birlikte, onun h. 150 ile 160 yılları arasında öldüğü kaydedilmektedir. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) ve ez-Ziriklî onun h. 150 senesinden sonra öldüğünü, Buhârî ise onu h. 150 ile 160 yılları arasında ölenlerin arasında zikreder²²⁴ bu tarih *A'yânu'ş-Şîa* müellifi de kaydetmiştir.

Nevbahtî ve Kummî, Cârûdiyye fırkasının görüşlerini anlatırken, onu "Surhûbiyye" olarak nitelendirmekte ve bu fırka sadece Ziyâd b. Munzîr'in taraftarları değil, Yezîd²²⁵ olarak isimlendirdikleri Ebû Hâlid el-Vâsitî²²⁶, Fuzayl b. ez-Zübeyr er-Ressân²²⁷ ve Mansûr b. Ebî'l-Esved'in (ö. 100/718) taraftarları olduğunu da söylemektedir. Ancak fırka Ebû'l-Cârûd lakabıyla tanınmış, Ziyâd b. Munzîr'in adı ile anılmış ve şöhret bulmuştur. Şehrîstânî ise, Fuzayl²²⁸ b. er-Ressân ve Ebû Hâlid el-Vâsitî'yi Ebû'l-Cârûd'un ashabı olarak saymaktadır. Bunlar kendi aralarında ahkâm konularında ve Siyerin bazı mesellerinde ihtilafa düşmüştür.²²⁹ Bu zevatlar kendi

²²¹ Âmir b. Vâthiletu'bnu Abdullah b. Amr b. Cahş el-Leysî, Ebû Tufeyl. Hicri 1. Senede doğdu ve Resûlullah'ı görmüştü. Ebû Bekir'den rivayet etti. Hicrî 110 senesinde öldü. Müslim ve diğerleri demiş ki o Sahabilerden en son ölen sahabedir. ed-Dârekutnî, Ebî'l-Hasen Ali b. Ömer, *ez-Zuafâ ve'l-Metrûkîn*, thk., Murfuk b. Abdullah b. Abdükâdir, Mektebetu'l-Ma'arife, Riyâd 1984, s. 217, (dipnot no. 1).

²²² Onun ismi Ebû İshâk es-Sebî'î olarak geçmektedir. Bkz. ed-Dârekutnî, *a.g.e.*, s. 216.

²²³ ed-Dârekutnî, *a.g.e.*, s. 216.

²²⁴ el-Buhârî, *a.g.e.*, c. II, s. 380.

²²⁵ Onun asıl olan ismi Yezîd değil, Amr'dır. Bkz. en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 70, (dipnot no. 1, el-Hafînî).

²²⁶ Ebû Hâlid el-Vâsitî Amr b. Hâlid: Zeydiyye'nin önde gelenlerindedir. İbn Hacer el-Askalânî onun ismi Amr b. Hâlid el-Kureysî, künyesi Ebû Hâlid Kûfî olarak kaydeder ve onun Vâsit'a geldiğini söylemektedir. Hadisleri terk edilmiştir. Vekî' onu "*Kezzâb*" olarak nitelendirdiğini, yedinci veya sekizinci tabakasından saymıştır ve onun h. 120 yılından sonra öldüğünü kaydetmektedir. Şeyh Tûsî onu Bâkir'in ashabı arasında sayar. Amr b. Hâlid'in evi Kûfe'de Mescid-i Sumal'ın yanındaydı. Onun Bütriyye'den olduğu söylenmiştir. İbn Nedîm onu Zeydî kelamcılardan bir olarak saymıştır. Bkz. el-Askalânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, thk., Ebû'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şâgîf el-Bâkistânî, Dâru'l-Âsime, Mekke-i Mükerrreme 143, s. 734; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 227, Zehebî, *Mizân*, c.II, s. 286'ında, Amr b. Hâlid el-Kureysî el-Kûfî Ebû Hâlid'in Vasit'a göç ettiğini zikreder. Ayrıca bkz.; en-Necâşî, *er-Ricâl*, 288; el-Mâmakânî, Abdullah b. Muhammed Hasan *Tenkîhu'l-Makâl*, thk, Muhyiddin el-Mâmakânî, Müessesetu Al-i Beyt li'l-İhyai't-Turas, Kum 1427, 869(sayı).

²²⁷ Fuzayl b. ez-Zübeyr er-Ressân el-Esedî el-Kûfî: İbn Nedîm onu Zeydiyye'nin kelamcılarının arasında sayar. Tûsî onu hem el-Bâkir'in ashabı arasında hem de es-Sâdık'ın ashabı arasında saymaktadır. Onu ve kardeşini Zeyd'in taraftarları arasında zikredilir. Bkz. İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 227; Tûsî, *er-Ricâl*, 269; el-Keşşî, *er-Ricâl*, 628-29; el-Mâmakânî, *Tenkîhu'l-Makâl*, 9498 (sayı).

²²⁸ eş-Şehrîstânî onun ismi Fazl olarak zikretmektedir; eş-Şehrîstânî, *a.g.e.*, s. 185.

²²⁹ eş-Şehrîstânî, *a.g.e.*, s. 185.

aralarında ihtilafa düşmekle beraber Zeyd b. Ali hurûc ettiği zaman ona katılıp topluca Zeydiyye ismiyle tanınmıştır.²³⁰

Nevbahtî'ye göre bunlar sadece Ebû'l-Cârûd'un arkadaşları ya da ona itaat eden kimseler değillerdi. Aynı zamanda bu zevât hem Cârûdiyye hem Zeydiyye'nin önde gelenlerinden ve fırkanın oluşumunda ciddi emek sarfedenlerin arasında saymaktadır. Şehristanî de bu şahısların önce Ebû'l-Cârûd'un düşündüğü gibi düşündüklerini ve bu düşünceleri sebebiyle İmâmiyye'den ayrıldıklarını söylemektedir. Fakat bu kendi aralarında her konuda fikir birliğinde buldukları anlamına gelmez.

Şehristanî'ye göre imâmın vasiyet konusunda ve daha sonra İmâmu'l-Muntazar hakkında da ihtilafa düşmüşlerdir lakin kim kimin taraftarı olduğu kaynaklarca belirtilmemektedir. Nevbahtî, daha sonra değineceğimiz gibi Zeydiyye'yi iki büyük ayrı kola ayırmaktadır. Birinci kol fikirleriyle daha etkin, ya da taraftarları bakımından daha zengin olan “ el-Akviyâ”, ikincisi, “ez-Zuâfâ” ise daha az etkili olandır, ki muhtemelen Nevbahtî bu gruba Zeydiyye'nin bütün diğer fırkalarını sığdırmaktadır. el-Akviyâ'nın müntesipleri olarak Nevbahtî, sadece Ebû'l-Cârûd'un arkadaşları olarak değil, aynı zamanda Ebî Hâlid el-Vâsitî, Fuzayl er-Ressân ve Mansûr b. Ebî'l-Esved'in taraftarları olarak saymaktadır.²³¹

3- Cârûdiyye'ye genel bir bakış

Neredeyse bütün *Makâlât* ve *Mezhepler Tarihi* kitaplarında Cârûdiyye fırkası Zeydiyye'nin bir fırkası olduğunu gösterilmektedir. Bu fırkayı, hem Nevbahtî hem de Kummî Şîa içerisinden müstakil bir fırka olarak nitelendirir. Nevbahtî ve Kummî, bu fırkanın kendi özgür görüşlerine, Zeyd b. Ali'nin ortaya koyduğu ilkeleri ilan etmeden önce, sahip olduğunu ipucu vermektedirler. İmâmetin, Resulullah (s.a.v.)'tan sonra Ali'nin şer'î hakkı olduğunu ve kim bu hakka ulaşmasına engel olursa o kâfir olduğunu iddia ettiğini kaydedmektedir. Ali'nin akabinde ise, imâmete oğlu Hasan, Hasan'ın ardından da kardeşi Hüseyin ve Hüseyin öldürdükten sonra imâmet bu ikisinin evladın arasında bir şûra meselesi olduğunu iddia etmişlerdir. Bu görüşleri açıklamasıyla Nevbahtî ve Kummî, Cârûdiyye'yi Şîa'nın ilk fırkalarından birini saymaktadırlar.²³²

Nevbahtî ve Kummî, Aleviyye Şîası, İmâmetin Allah ve Resul'ü tarafından kesin olarak Ali'ye verildiği inandığını belirtmektedir. Ali'nin vefat etmesiyle Aleviyye Şîası,

²³⁰ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 70; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 71-2.

²³¹ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 72; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 74.

²³² en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 31; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 17.

imâmetin oğlu Hasan'a ve daha sonra kardeşi Hüseyin'e geçtiğini iddia etmişlerdi. Hüseyin'in öldürmesinden sonra, Aleviyye Şîası, İmâmetin kime intikal ettiği hususunda üç fırkaya ayrılmışlardı. Bir fırka Hüseyin'in oğlu Zeynelâbidîn'in imâmetine bağlı kalmışlardı. İkinci bir fırka ise, Hüseyin'in öldürmesiyle imâmetin son bulduğunu iddia etmiştir. Çünkü bu fırkaya göre, imâmete Resulullah (s.a.v.) tarafından nass edilen kişiler üçtü. Bu üç kişiyle nass son bulduğunu ve bu üç kişinin kendilerinden sonra imâmete kimseyi tayin etmediklerini iddia etmişlerdir.

Aleviyye Şîasının üçüncü fırka olarak Nevbahtî ve Kummî, Hüseyin'den sonra imâmet Hasan ve Hüseyin'in soyuna mahsus olduğunu ve bu ikisinin soyundan gelen herkes imâmete şer'an eşit olduğunu iddia ettiklerini kaydetmektedirler. Üçüncü fırkanın görüşlerini benimseyen ve böyle bir inanca sahip olanları "*el-Akviyâ*" olarak nitelendirmişlerdir.²³³

Nevbahtî ve Kummî, Şîa, "*Ali'nin ashabi*" olarak²³⁴ nitelendirmekte ve Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra, İmâmete geçecek kişinin Ali olduğu iddia eden herkes Şîa şemsiyenin altında saymıştır. Cârûdiyye'nin de böyle bir görüşe sahip olmasından ötürü Şîa'nın fırkalarından saymaktadırlar. Bu çerçevede, Resulullah (s.a.v.)'ın vefat ettikten sonra Aleviyye Şîasının ihtilafa düşmüş ve bu ihtilaflardan ötürü çeşit fırkaların doğmasına sebep olmuştur. Nevbahtî ve Kummî, Bütriyye'yi de, Resulullah (s.a.v.)'ın vefat ettikten sonra Aleviyye Şîasından farklı bir görüşe sahip olduğu için İmâmiyye'den sonra ikinci fırka olarak saymaktadır.²³⁵ İmâmiyye fırkası, Hüseyin'in öldürüldükten sonra imâmeti sadece Hüseyin'in evladına mahsus olduğunu iddia ederken, diğer fırka ise imâmeti sadece Hüseyin'in evladına mahsus görmeyip ikisinin evladının hakkı olduğunu iddia etmişlerdir.

Malâtî, bütün Şîa fırkalarını Râfıza ismin altında sayar ve bu fırkaları Ehli'd-Dalâl olarak nitelendirmektedir. Bunu yaparken, Cârûdiyye'yi Râfıza'nın bağımsız ve on birinci fırkası olarak kaydetmektedir.²³⁶

Şeyh Müfid *Mesâilu'l-Cârûdiyye* adlı risalesinde Şîa'yı, Aleviyye Şîası olarak nitelendirir ve Cârûdiyye'yi, İmâmiyye ile Zeydiyye beraber, müstakil bir fırka olarak kaydetmektedir.²³⁷ Ancak *Evâilu'l-Makâlât* adlı eserinde Şeyh Müfid, yapmış olduğu

²³³ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 69-70; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 70-1.

²³⁴ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 14.

²³⁵ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 31; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 17.

²³⁶ el-Malâtî, *a.g.e.*, s. 18.

²³⁷ Şeyh Müfid, Ebû Abdullah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed, *'İddetu'r-Resâil*, (içinde)

Teşeyyu' tarifine, sadece İmâmiyye'nin ve Zeydiyye'nin içerisinde bulunan Cârûdiyye fırkası ve Cârûdîleri girdiğini söylemektedir. Böylece bu ayrılık bulunmakla birlikte Şeyh Müfîd, Cârûdiyye'yi Zeydiyye'nin bir fırkası olarak saymaktadır.²³⁸ Sahabilerin methi konusunda İmâm Yahya b. Hamza şöyle der: “*Bil ki, Zeydiyye fırkalarından, sahabe hakkında dili en çok uzatan ve kötülükle en açık bir şekilde konuşan bu fırkadan yoktu*”, Cârûdiyye'yi kastederek Zeydiyye'nin fırkası olarak saymaktadır.²³⁹

İmâm el-Eş'arî, İsferyînî, Bağdâdî, Râzî ve Şehristanî gibi Makâlât müellifleri, Cârûdiyye'yi Zeydiyye'nin fırkalarından ve birinci fırkası olarak saymaktadırlar.²⁴⁰ Seksekî ise, Cârûdiyye fırkasını tamamen Râfıza'nın fırkaların arasında saymakta ve onu Râfıza'nın birinci fırkası olarak kaydetmektedir. Seksekî'nin izlediği yol daha önce Malâtî de izlemiştir. O, Cârûdiyye'yi Râfıza'nın içerisinde ve on birincisi olarak sayarken Seksekî ise, ilk sırada Cârûdiyye'yi saymaktadır.²⁴¹

Malâtî, Cârûdiyye fırkasını Râfıza'nın bir fırkası olarak saymakta ve ona aşırı görüşler atfetmektedir. O, Cârûdiyye'nin tenâsuh'a inandığını, Allah'ın Nur olduğunu ve bu Nurun Nebilerin ve İmâmların ruhlarına meylettiğini iddia ettiklerini aktarmaktadır. Ancak bunlar tenâsuh'un, insandan insana gerçekleştirip insan ile diğer canlılar arasında olmadığını iddia ettiklerini söylemektedir.²⁴² Himyerî *el-Hûru'l-İyn* adlı eserinde, Cârûdiyye'yi Zeydiyye'nin bir fırkası olarak saymakta, ancak diğer müelliflerin kaydettikleri gibi Zeydiyye'nin birinci fırkası değil, üçüncü fırkası olarak saymaktadır.²⁴³

4- Görüşleri

Cârûdiyye görüşlerinin mahiyeti konusuna değinmeden önce, kaynakları inceleyerek belirtilmeli gereken bir husus var, o da: Cârûdiyye fırkasının görüşlerini tam olarak kimin görüşleri olduğu hususunda açıklık getirmektir. Bu fırkanın görüşleri sadece Ebû'l-Cârûd'un görüşleri ve takipçilerinin mi, yoksa Şîa'dan birkaç kişinin görüşleri ve bu görüşler zamanla sadece Ebû'l-Cârûd'a mı atfedilmiştir? Bu soru işaretlerinin cevaplarını almak üzere ilk müracaat edilmesi gereken kaynaklar, Şîf

el-Mesâilu'l-Cârûdiyye 2. bs., Mektebetü'l-Müfîd, Kum, ts..y.y., s.166.

²³⁸ Şeyh Müfîd, *Evâil*, s. 37, 41.

²³⁹ el-Ekva', İsmail b. Ali, *Ez-Zeydiyye, Neş'etuha ve Mu'tekidât*, 3. bs., y.y.. 2000, s. 24

²⁴⁰ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 133; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 41; eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 183; el-İsferyînî, *a.g.e.*, s. 27; er-Râzî, *a.g.e.*, s. 61.

²⁴¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 67.

²⁴² el-Malâtî, *a.g.e.*, s. 18-19.

²⁴³ el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 207.

kaynaklardır. İlk Şîî Makâlât eserleri kabul edilen ve günümüze kadar ulaşan Nevbahtî'nin *Firâku'ş-Şîa* ve Kummî'nin *Makâlât ve'l-Firâk* eserlerinde, bu fırkanın görüşlerini aktardıktan sonra, "...bu fırka Zeydiyye fırkalarından bir fırkadır. Bu fırkaya "es-Serhûbiyye" de denir "el-Cârûdiyye" de denmektedir" beyanda bulunmaktadırlar.

Fırka hakkında bilgi verdiklerinde, Nevbahtî ve Kummî arasında bir farklılık görmekteyiz. Bu farklılık, fırkanın kimin ismiyle anılacağı konusu değil de, fırka önderlerinin sıralaması söz konusudur. Nevbahtî fırkanın önderlerinden Ebû Hâlid el-Vâsitî, Fuzayl b. Ez-Zübeyr er-Ressân ve Ziyâd b. el-Munzir'i saymaktadır. O, fırkanın mensuplarını, Ziyâd b. el-Munzir, Ebû'l-Cârûd olarak bilinen ve Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn ona vermiş olduğu "es-Serhûb" lakabıyla tanınan kişinin taraftarları olarak kaydetmektedir. Ancak Nevbahtî, fırkanın önderleri olarak iki zatın ismini vermekle birlikte, fırkayı Ziyâd b. El-Munzir'in ismiyle Ebû'l-Cârûd "Cârûdiyye" veya es-Serhûb lakabıyla meşhûr olduğu için "Serhûbiyye" olarak diye adlandırmaktadır.²⁴⁴

Şimdi bu fırkanın başı olan Ebû'l-Cârûd'un hayatına baktığımız zaman, açık bir şekilde anlaşılır ki, o aslında İmâmiyye Şîa'sının mezhebindeydi. Hatta el-Bâkır ve es-Sâdık'a öğrencilik yapmıştı ve onlardan rivayet ettiği kabul edilmektedir. Ancak, o Şîa olduğu halde, Resulullah'tan sonra imâmetin Ali'nin tabii ve şer'î bir hakkı olduğunu kabul etmiş olmalıdır. Fakat biz onu "es-Serhûb" lakabıyla kendi hocası ve İmâmiyye'nin beşinci imamı lakaplandırıldığını ve daha sonra es-Sâdık onu laneteyerek "o kalp ve göz körüdür" dediklerini de görmekteyiz. Ancak; Ebû'l-Cârûd'u bu iki büyük zevattan ayıran sebep nedir? diye sorduğumuzda, cevabı ister *Makâlât* ister *Rîcâl* kitaplarında az çok verilen ipuçlarından öğrenmekteyiz.

Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın Ehl-i Beyt'in fertleri olmalarıyla birlikte onlar asla ve katta ne Hz. Ali'yi aşırı dereceye yükseltmiş ne de Ebû Bekir ve Ömer ya da diğer sahabiler hakkında kötü bir şey söylemişlerdir. Bunu daha sonra, Ehl-i Beyt'in bir ferdi olan Zeyd b. Ali de, en zor anlarında ve dar durumundayken de yapmadığını görüyoruz. Fakat Ebû'l-Cârûd, Ehl-i Beyt'in fetlerinden daha ileriye giderek, ümmeti Ali'ye biat etmedikçe küfür ile vasıflandırmıştır ve Ehl-i Beyt'in

²⁴⁴ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, a.g.e., s. 70; krş., eş-Şehristanî, *el-Milel*, s.185.

itibarını yükseltmek ve diğer sahabileri küçük düşürmek amacıyla hadis uydurmuştur.²⁴⁵

Anlaşıldığı üzere Zeyd b. Ali isyan etmeden önce, Ebû'l-Cârûd bir kimsenin İmâm olabilmesi için onda bazı özelliklerin bulunmasını şart koşturmuştu. Böylece İmâmın bir tasvirini yapmıştı ve ortaya koymuş olduğu bazı ilkeleri vardı. Bu koymuş olduğu ilkeler kısmen Zeyd b. Ali'nin görüşleri ile örtüşmekteydi. Ebû'l-Cârûd bir kimsenin İmâm olabilmesi için koyduğu özellikleri, Zeyd b. Ali'nin şahsiyetinde bulmuştur ve böylece kendi taraftarlarını Zeyd'in taraftarlarıyla birleştirip onun imâmetini kabul etmiştir.²⁴⁶

Ebû'l-Cârûd'u ve taraftarlarını Şîa'dan saymasının sebebi, Resulullah'tan (s.a.v.) sonra insanların en hayırlı ve en faziletli olarak Hz. Ali'yi kabul etmesidir. Resulullah (s.a.v.)'tan sonra ümmeti hem uhrevî hem de dünyevî işlerinde onu yönetecek, insanların dinini, hayatını, malını vs. koruyacak, savaşlarda orduyu toplayıp onu yönetecek, iyiliğe emredip kötülükten sakındıracak bir imâmın olmasının vacip olduğunu Ehl-i Sünnet, Şîa, Havâric ve Mu'tezile fırkaları hemfikirdirler. Müstesna eden sadece Havâric fırkalarından en-Necedât fırkasıdır. Bunlar, ümmetin bir imâmı olmasının vacip olmadığını iddia etmişlerdi.²⁴⁷ Ebû'l-Cârûd ya da Cârûdiyye Resulullah (s.a.v.)'tan sonra, imâmet Ali'ye ondan sonra oğlu Hasan'a ve Hasan'dan sonra Hüseyin'e geçmesi gerektiğini iddia etmiş ve bunu Resulullah (s.a.v.)'ın emri ve vasiyeti ile olduğunu ileri sürmüştür. Hüseyin'in öldürülmesiyle imâmetin Hasan ve Hüseyin'in evladı arasında bir şura meselesi olduğunu iddia etmişlerdir.²⁴⁸

a- İmâmet

Kaynaklarda Cârûdiyye'nin imâmet hakkında görüşleri anlatıldığı zaman, iki görüşle karşı karşıyayız. Birinci görüşe göre, Hüseyin'den sonra imâmetin Hasan ve Hüseyin evladı arasında bir şura meselesi olmasıdır. İkinci görüş ise, bu ikisinin evladından, âlim, âdil, cesur olan her Fâtıma çocuklarından, Allah yoluna davet eden ve kendi imâmetini ilan edip ona davet eden herkimse o imâmdir, ona itaat etmek vacip olduğunu görüşür.²⁴⁹

²⁴⁵ Bkz. ez-Zehebî, *Mîzân*, c. III, s. 137; en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 147.

²⁴⁶ en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 147.

²⁴⁷ İbn Hazm, *a.g.e.*, c. IV. S. 149.

²⁴⁸ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 31; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 18; el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 133; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 31; el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 208.

²⁴⁹ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 31; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 18; el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 133; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 31.

Kummî, Cârûdiyye'nin Resulullah (s.a.v.)'ın vasiyeti ile kendilerinden sonra imâmete Ali, ondan sonra Hasan ve ondan sonra da Hüseyin'in geçmesi gerektiğini iddia ettiklerini açıklamaktadır. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra imâmet, Hasan ve Hüseyin evladı olan Ali b. el-Hüseyin ve Hasan b. el-Hasan arasında kalan bir mesele olduğunu iddia eder, ancak, biz bilemiyoruz, kimin kimden sonra olduğunu, bunu sadece kendileri bilirler ve imâmet ikisinin evladında devam ettiğini iddia ettiklerini kaydetmektedir.²⁵⁰

Himyerî ise, Hüseyin'in öldürülmesinden sonra Şîa'nın üç fırkaya ayrıldığını söylemektedir. Birinci fırka, Hüseyin'den sonra imâmet onun oğlu Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'e geçtiğini inanır ve Hüseyin'den sonra imâmetin sadece Hüseyin'in evladıyla sınırlı olduğunu, onun zürriyeti dışından sahih olmaz. El-Himyeri, bu fırka, dünyanın hiçbir zaman imamsız kalamayacağı, her imâm kendi varisini tayin ettiğini ve imâmın her zaman bulunmasını zorunlu gördükleri için İmâmiyye olarak isimlendirildiği ifade etmektedir.²⁵¹

İkinci fırkaya göre ise, Hüseyin kendisinden sonra kimseyi tayin etmemiştir ve oğlu Ali b. Hüseyin de kendi biatine davet etmemiştir. O yüzden biz durup bekleyeceğiz, Hasan ve Hüseyin evladından zâhid, âlim, cesur, adil, şeref sahibi kılıcını çekip zalimlere karşı cihada davet eden olursa, o zaman bizim ona itaat etmemiz gerekli olduğu demişlerdir. Himyerî bu fırka'nın “*el-Vâkıfa*” olarak isimlendirildiğini söylemektedir. Bunlar Hüseyin'in katledilmesinden sonra, Zeyd b. Ali Hişâm b. Abdülmelik'e karşı ayaklandığı zamana kadar altmış (60) sene beklediler ve o zaman ona biat etmişlerdir ve bu yandan sonra Zeydiyye ismini almışlardı.²⁵² Nevbahtî ve Kummî de bu topluluğun Zeyd'in isyan etmeden önce bulduklarına işaret etmekte ki, Himyerî'nin verdiği bilgiyle örtüşmekte, ve bunların Ebû'l-Cârûd'un taraftarları olduğunu söylemektedirler.²⁵³

Daha detaylı açıklamalara girmeden, Eş'arî'yi ve diğerlerini daha kolay anlayabilmek için önce Cârûdiyye'de imâmetin nasıl sabit olduğunu ve kabul gördüğünü incelenmesidir. Kaynakların çoğu Cârûdiyye fırkası, Ebû'l-Cârûd'un taraftarları olduğu söyleyip imâmet hakkındaki görüşünü aktarmaktadırlar. Ali'nin imâmeti nass ile tayin edildiği bir gerçektir, ancak bu nass isim ile değil sadece vasıfla

²⁵⁰ el-Kummî, *a.g.e.*, s. 19.

²⁵¹ el-Himyerî, *a.g.e.*, s.235; ayrıca bkz., Şeyh Müfîd, *Evâil.*, s. 38.

²⁵² el-Himyerî, *a.g.e.*, s.235.

²⁵³ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 31; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 18.

olduğu söylemektedir. Resulullah (s.a.v.) kendi varisi olacak olanı öyle özellikler ve sıfatlarla tasvir etmiştir ki, bu özellikler ve sıfatlar sadece Ali'de bulunmakta ve Ali'yi Resulullah (s.a.s.)'tan sonra imâmete en layık yapan şey, Resulullah (s.a.s.)'ın tasvir ettiği sıfatlar ve özelliklerdir.²⁵⁴

İmâmetin nasıl devam ettiği ve kimin tarafından belirlendiği hususunda Eş'arî ve Bağdadî, Cârûdiyye'nin kendi içerisinde iki farklı görüşün sahip olduğunu belirtmişlerdir. Kendi aralarındaki birinci görüş, Ali'nin kendisinden sonra imâmete Hasan'ı ve Hasan da kendisinden sonra Hüseyin'i nass ettiğini iddia etmişlerdir. İkinci görüş ise, Ali'yi ve ondan sonra Hasan'ı onun akabinde Hüseyin'i de Resûlullah (s.a.v.) tarafından nass ile tayin edildiğine inanmışlardır.²⁵⁵

Nevbahtî ve Kummî ise, Cârûdiyye'nin İmâmet'in Ali'nin bir hakkı olduğu, bu makamı kimseye helal görmediği ve Ali'den sonra İmâm olarak Hasan'ı ve ondan sonra Hüseyin'i ve Hüseyin'den sonra İmâmet bu ikisinin evladın arasında bir Şûra meselesi olarak kabul ettiğini söylemektedirler.²⁵⁶

Nâşî el-Ekber, Cârûdiyye'yi diğer Zeydiyye fırkalarından farklı kılan özellikler, Resûlullah (s.a.s.)'ın sadece Ali'yi değil Hasan'ı da Hüseyin'i de tayin ettiği iddiasını kaydetmektedir.²⁵⁷

İmâmiyye ile Cârûdiyye arasında imâmet konusunda geçen tartışmaları anlattığında Şeyh Müfid, Cârûdiyye'nin Ali'den sonra Hasan ve Hüseyin'in imâmeti bizzat Resulullah (s.a.v.) tarafından nassla tayin edildiğini iddia ettiğini izah etmektedir. Bunun için de Cârûdiyye'nin “*bu iki oğullarım imâmdırlar*” hadisi delil olarak gösterdiği kaydetmektedir.²⁵⁸

İbn Teymiyye de, İmâm el-Eş'arî gibi aynı bilgiyi paylaşmakta, ancak o sadece Ali Hasan'ın imâmetine ondan sonra Hasan da Hüseyin'in imâmetine nass ettiği ve Hüseyin'in ölmesiyle imâmet bir Şûra meselesi olarak gördüklerini ifade etmesiyle yetinmektedir. Bu ikisinin evladından âlim, fazilet sahibi olan kimse Allah (c.c.)'ın

²⁵⁴ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 31; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 18; İbn Murtezâ, Mehdi-Lidînillah Ahmed b. Yahyâ b. Murtezâ, *el-Milel ve'n-Nihal*, tsh., Muhammed Cevâd Meşkur, Tebriz 1959, s. 7; el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 133; el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 31; el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 28; eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 184.

²⁵⁵ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 133-134; el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 41.

²⁵⁶ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 31; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 18; ayrıca bkz. Zeyd b. Ali, *Vâsiyye*, s. 77-78; Sâhib b. Abbâd, *ez-Zeydiyye*, Dâru'l-Arabiyyetu'l-Mevsûât, Beyrût, ts.. s. 160; Ebû İdris, *a.g.e.*, s. 66.

²⁵⁷ el-Ekber, *a.g.e.*, s. 42.

²⁵⁸ Şeyh Müfid, *İddet*, s. 171.

yoluna kılıcını çekip kendi İmâmetine davette bulunursa onun imâm olduğu iddia ettiklerini kaydetmektedir.²⁵⁹

Hüseyin'in öldürülmesiyle İmâmet nasıl ve kime intikal edilir hususunda, Ebû'l-Cârûd ile İmâmiyye arasında ayrılma noktasını yaratacaktı. O, Hüseyin'in öldürülmesinden sonra, İmâmet Hasan ve Hüseyin'in evladı arasında kalmış ve bir Şûra meselesi olarak görmüştü ve Hüseyin'in öldürülmesinden sonra İmâmete geçecek olanın ismini belirlenmediğini iddia etmiştir. Hasan b. el-Hasan ve Ali b. el-Hüseyin "kimin imâm olacağını bunu sadece kendileri bilir, biz bilemeyiz" görüşünü ifade etmiştir.

İmâmiyye ise, İmâmeti her ne kadar Hüseyin'in evladıyla sınırlamış ve bunun için deliller getirmişse de, Cârûdiyye buna karşı tavrını koymuştur ve bu delilleri uydurma ve hurafe olarak görmüştür. Böylece Cârûdiyye, Hüseyin b. Ali ya da Ali b. Hüseyin'in evladından biri kalkıp ve imâmet Hasan b. el-Hasan değil de, sadece Hüseyin b. Ali'nin evladının hakkı olduğunu iddia ederse, onun imâmeti geçersiz olduğunu ve o, küfre ve delalete düşmüş bir kimsenin olduğu iddia etmiştir.²⁶⁰

Ebû'l-Cârûd bu görüşü ortaya atmasından sonra her ne kadar İmâmeti Hasan ve Hüseyin'in evladı arasında bir Şûra meselesi olarak görmüşse bile yine de "hurûc" fikrini vazgeçilmez bir görüş olarak benimsemiştir. Böylece o, el-Bâkır ile es-Sâdık ve bütün İmâmiyye'ye karşı tüm gücüyle tavrını ortaya koymuştur.²⁶¹ Bu ikisinin evladından imâmet iddiasında bulunan kişi kendini bu makama layık olduğunu göstermek amacıyla "hurûc" etmesi gerektiği şartı koymuştur. Yani, Hasan ve Hüseyin'in evladından İmâmete herkes eşit hak sahibi olarak görmekte ve bunu ilaveten "hurûc" etmesi şartı koymasıyla kendini ve taraftarlarını İmâmiyye'den ayırmıştır.

Ebû'l-Cârûd, Hasan ve Hüseyin'in evladı İmâmet makamına Şer'an eşit olarak görmüş ve bu nass yoluyla beyan edilmiş bir meseledir. Ebû'l-Cârûd, Resûlullah (s.a.v.)'ın ile Hz. Ali'nin arasındaki nass meselesinde bir farklılık görmemişti. O, imâmete geçen herkesin, ister Resûlullah (s.a.v.) ister Hz. Ali'nin nassıyla, Ali'nin mertebesine ulaşmış olduğunu iddia etmiştir.²⁶² Allah'ın yoluna davet eden, âlim, cesur, cömert sahibi ve hurûc eden kimse o imâmdır ve ona itaat etmek vacip olduğu iddia

²⁵⁹ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. III, s. 10.

²⁶⁰ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 31; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 19; Şeyh Müfid, *İddet*, s. 171.

²⁶¹ en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 147.

²⁶² en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 69.

etmiştir.²⁶³ Onun bu daveti ve hurûc etmesine engel olan ister halktan ister Ehl-i Beyt'ten olsun onu kâfir olduğunu ileri sürmüştür.²⁶⁴

Ebû'l-Cârûd'un imâmet hakkındaki görüşleri imâmetle alakalı olan diğer bütün meselelere fikirlerini yansıtmıştır. İmâm'ın ilmi hususunda, Resûlullah (s.a.v.)'in sahabileri hakkındaki, mefdûlun imâmeti ve bunlara benzer diğer meseleler hakkındaki görüşleri imâmet meselesinin ayrılmaz bir parçası görmüş ve bu meseleler hakkında kendi görüşlerini ileri sürmüştü.

b-İlim

İlim meselesi, yada İmâmların ilim öğrenme veya ilme ulaşma meselesi Şîa nezdinde imâmet meselesi ile birlikte en önemli konulardan bir tanesi önümüze çıkmaktadır. Aslında âlimler tarafından bu konu işlendiğinde, hep İmâm ve imâmetle olan ilişkiye önem vermişlerdir. Cârûdiyye de, bir Şîi fırkası olmasından ötürü ilim meselesine ve özellikle İmâm'ın ilmine önemli bir yer vermiştir.

Böylece Ebû'l-Cârûd, Âl-i Muhammed'in bütün fertlerinin ilim bakımından eşit oldukları iddia etmiştir. Onun; *“Muhammed'in Allah'tan getirdiği Dîn onların katındadır- küçük büyük bu dîni en iyi şekilde bilirler. Onların büyüğü ve küçüğü ilim bakımından müsavidirler. Yaşlı olan bilgi bakımından küçüğe tercih edilemez.”*²⁶⁵, iddia ettiğini neklendilmektedir.

Ebû'l-Cârûd, Fâtıma'nın evladını imâmete eşit hakka sahip oldukları iddia etmesiyle ve imâmeti aralarında belirli şahıslara tahsis etmeye karşı oldukları için böyle bir fikir üretmeye mecbur kalmıştır.²⁶⁶ Ebû'l-Cârûd'un bu iddiayı ortaya koyma sebeplerinden birine Naşî el-Ekber şöyle dile getirmektedir:

*“Fatıma'nın bazı evladı diğerlerinden daha faziletli olduğunu söylersem eğer, benim onların bazıları noksan olduklarını kabul etmem gerekir. Ve böylece onlar imâmete layık olamayacağını kabul etmem gerekirdi. Böylece olmasaydı, o zaman insanlar, ümmetin ihtiyaçlarını bilmeyen birinin imâmetini layık görmeyecekti.”*²⁶⁷

²⁶³ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 133; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 31; eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 184.

²⁶⁴ en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 148.

²⁶⁵ Nevbahtî ve Kummî, *Şîi Fırkalar*, çev., Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, s. 181.

²⁶⁶ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 70; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 72.

²⁶⁷ el-Ekber, Nâşî, *a.g.e.*, s. 43.

Yine de Nâşî el-Ekber, Ebû Cârûd'un imâm'ın ilmi konusunda iddiasını nakleder ve şöyle der: “*İmâm, ilmi ilham yoluyla öğrenir. Şer'i hükümlerde İmam ihtiyaç duyduğu zaman; İlham ile öğrenir*”.²⁶⁸

Şehristanî ise ilim konusunda Cârûdiyye'nin ikiye ayrıldığını söylemektedir. Birinci grup Nevbahtî ve Nâşî'nin kaydettikleri gibi, Hasan ve Hüseyin'in evladının ilmi Resûlullah'ın ilmi gibi olduğu ve bu ilmi onlara emek harcamadan fitrî olarak verildiği iddia etmiştir. İkinci grup ise, ilmin onların ve onlar dışında müşterek bir şey olduğu ve herkes ondan alıp istifade edebileceğini iddia etmiştir.²⁶⁹

Bu iddiayı sürdürürken Ebû'l-Cârûd, helal ve haram konusunda da aynı metodu izlemiştir. Hasan ve Hüseyin'in evladından biri imâm olacaksa, onun ilmi mükemmel seviyede olması ve onu kimseden öğrenmiş olmaması, onu doğru Allah'tan alması,²⁷⁰ gerektiğini söyler. Böyle değilse eğer onun imâm olma kabiliyeti düşüktür ve Hasan ve Hüseyin'in evladının aciziyetini kabul etmesi gerekecekti. Birinin aciz olma ihtimalini kabul edersek o zaman onun imâmetini iddia etme hakkımız da yok demektir. Ebû'l-Cârûd da bundan yola çıkarak, Hasan ve Hüseyin'in evladından olan herkes, küçük ya da büyük farkı olmaksızın ilim konusunda aynı seviyededirler. Böylece şartsız ve tartışma konusu olmadan helal ve haram da onların katındadır. Ümmet de neye ihtiyaç duyarsa onlarda bulunmakta ve Âl-i Muhammed'in küçüğü ya da büyüğü bunu bilmekle aynı seviyededir ve kimse kimseden daha üstün değildir.²⁷¹ Böyle bir fikri ortaya koyması sebeplerinden en-Neşşâr'a (ö.1980) göre, o dönemde Kûfe halkı arasında Ehl-i Beyt'in mensuplarının önceki ve sonraki bütün ilimleri bulunduğu ve bu ilimler Resûlullah (s.a.v.)'tan Ali'ye ve daha sonra onun evladına intikal ettiği inancının yayılmış olduğundandır.²⁷² Malatî de, Cârûdiyye'yi anlatırken şöyle izah etmektedir:

*“Onlar Galiyye ile Tenâsuhiyye arasında bir yerde bulunmaktadır. Allah bir nûr olduğu ve Allah'ın Resulleri ve İmâmların ruhları O'ndan tevellûd ettiğini inanmıştır.”*²⁷³

²⁶⁸ el-Ekber, Nâşî, *a.g.e.*, s. 43.

²⁶⁹ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 185.

²⁷⁰ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 70; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 72.

²⁷¹ el-Ekber, Nâşî, *a.g.e.*, s. 42- 43.

²⁷² en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 148-9.

²⁷³ el-Malatî, *a.g.e.*, s. 18.

Bu açıklamayla Malatî belki, Cârûdiyye'nin İmâmların ilim öğrenme, helal ve haram bilgileri konusunda görüşlerini göz önünde bulundurarak, bu hükme varmıştı. en-Neşşâr bunu şöyle açıklamaktadır:

“Kûfe’de o dönemdeki gnostik unsurlar bulunmakta ve Zeyd b. Ali Vasıl b. Ata’ bunlara karşı onu aklî metodunu kullanarak istifade etmek istemiş de, yine de onun ölümünden sonra taraftarları hepsi gnostisizme düşmüşlerdi. Bazılar Ali’nin Resûlullah’tan Ahiret ve dünyevi bütün ilimleri ne olup bittiğini ve ne olacağını hepsini öğrenmiş iddia etmişlerdi. Hatta bunlar, Ali’nin Resûlullah (s.a.s.)’in vefat etmesinden sonra öğretmediği ilimler bile öğrenmiştir, böylece Ali’nin Resûlullah (s.a.v.)’tan daha âlim olduğu ve ondan sonra gelen imâmları bu ilimlerin mirasçısı olarak, İmâmlar bu ilimleri öğrenecek ihtiyaç duymazlar doğuşlarıyla fitrî bir şekilde öğrendiklerini iddia etmişlerdi. Daha sonra bu fikri sadece Zeydiyye’nin en büyük fırkası benimsemiş, diğer Zeydiyye fırkaları ilmin Ehl-i Beyt’in mensupları ile diğer insanlara arasında müşterek olduğu kabul etmişlerdi ve böylece “içtihadın” kapısını açmış oldular.”²⁷⁴

İmâmet hakkında öne sürdüğü görüşler, Cârûdiyye'nin kaçınılmaz bir şekilde imâmet kurumuyla irtibat kuran her mesele için kendi görüşlerini ileri sürmüştür. Zikrettiğimiz gibi Şeyh Müfid “Teşeyyu” ismi hakkında kime verilip verilmediği konusunda ön şart olarak “Resulullah’tan sonra Ali’nin imâmetine inananlara”²⁷⁵ verildiğini söylemektedir. Ancak imâmet, Ali’ye verilmediği halde onun yerine geçenler ve onlara biat edenler hakkında görüşler yürütmeye başlatıldı. Ali’nin hakkı olan, imâmeti ondan gasp edenler ya da onu bu makamdan engelleyenler hakkında ne tür hüküm verilecek hususunda, görüşler ortaya atılmıştır. Böylece Hz. Ali’ye biat etmeyen sahabiler hakkında yürüttükleri görüşler ortaya atılmıştır. Zeydiyye’nin fırkaları ise, kimi küfür ve delaletle suçlamış kimi onlar hakkında çekimser kalmıştır.

c- Sahabe

Cârûdiyye fırkasının Sahabe hakkındaki görüşleri önemli bir yer tutar ve onu diğer Zeydiyye fırkalarından farklı kılan özelliklerinden biridir. Zeyd b. Ali Ehl-i

²⁷⁴ en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 148-9.

²⁷⁵ Şeyh Müfid, *Evâil*, s. 35.

Beyt'in bir ferdi olmasından dolayı doğal olarak imâmetin kendi ailesinin bir hakkı olduğunu ve Ali'den başkasına verilmeyeceği inancında olmasına rağmen, o, Ebû Bekir ve Ömer başta olmak üzere ve diğer sahabileri ne sövmüş ne sövdürmüş ne de küfürle ve fasıklık ile suçlamıştır. Hatta savaş esnasında bile, taraftarları Şeyhan'ı övdüklerini duyunca²⁷⁶ ve Ebû Bekir ve Ömer hakkında ne düşündüğünü sorduklarında²⁷⁷, onlar hakkında iyilikten başka bir şey söyleyemeyeceğini cevap verdiğinde, onları bu cevap tatmin etmeyince ondan ayrılıp Yûsuf b. Ömer'in ordusuna karşı az bir grupta bırakmışlardı. Nevbahtî'nin verdiği bilgiye göre, Zeyd b. Ali'in ayaklandığı zaman, Ebû'l-Cârûd ve ashabı Ebû Hâlid el-Vâsitî, Fuzayl b. Zübeyr onun isyanına katılanlardandı.²⁷⁸

Anlaşılan şu ki Ebû'l-Cârûd şu ana kadar Şeyhân'ı ve ümmeti (sahabileri) Ali'yi biat etmedikleri için küfürle ya da fıkla nitelendirmemiştir. Nitelendirmiş olsaydı, o zaman nasıl Zeyd b. Ali'yi imâm olarak kabul edip diğer Râfıza denilen grup gibi ondan ayrılmamıştır. Yani, Sahabe ve ümmet hakkında görüşleri ve özellikle Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki görüşleri Zeyd'in öldürülmesinden sonra ortaya atmış olabilir.

Cârûdiyye fırkası diğer bütün Şîî fırkalar gibi, İmâmetin Resûlullah (s.a.v.) tarafından nass ile sabit olduğu inancındadır. Fakat “*nass el-hâfi*” olarak nitelendirdikleri nass, İmâmiyye'nin aksine isim ile değil, ona işaretle ve ondan başkasında bulunmayan sıfatlarla tayin etmiştir.²⁷⁹

Ancak Ebû'l-Cârûd ve onun görüşlerini benimseyen kimselere göre, ümmet Resulullah (s.a.s.)'in vefat etmesiyle, kendi başına, onları yönetecek bir kişi seçmeliydiler. Bu kişiyi Resûlullah (s.a.v.) sıfatları ve özelliklerini zikrederek tayin etmiştir. Fakat ümmet Resulullah'ın önerdikleri ve tavsiyelerini dikkate almayarak vasıf ettiği kişiyi aramadı ve onun hakkı olanı başkasına vermiştir. Böylece bunlara göre, sahabiler Resûlullah (s.a.s.)'in emrini yerine getirmediği için küfre ve delaletle düştüler.²⁸⁰

Kaynakların verdiği bilgilere göre, Zeyd b. Ali, ümmetin en faziletlisi olan dururken mefdûlun imâmetini ve iki ayrı bölgede aynı zamanda iki imamın bulunması

²⁷⁶ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 130.

²⁷⁷ İbn Esîr, *a.g.e.*, c. IV, s. 452.

²⁷⁸ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 70.

²⁷⁹ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 133; el-İsferayînî, *a.g.e.*, s. 27-8; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 41; el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 207.

²⁸⁰ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 133; el-İsferayînî, *a.g.e.*, s. 27-28; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 41; el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 207; es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 67; el-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 411; İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. 3, s. 10.

caiz görmüştür.²⁸¹ Böylece Zeyd, hem imâmetin Hz. Ali'nin bir hakkı olduğundan vazgeçmemiş hem aynı zamanda da Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetini caiz kılmıştır.

Şîa genelde, Hz. Ali'nin imâmeti Resulullah (s.a.v.)'in vefat ettikten sonra başladığını söyler. İktidara geldiği zaman ise, onun hem İmâmeti he de Hilafeti birleştirilmiş olduğunu iddia ederler. Böylece Zeydiyye bununla hem Hz. Ali'nin imâmetini hâfi bir şekilde olsa dahi kabul eder hem de Ebû Bekir'in imâmetini sahih görmüştür.²⁸² Genelde Zeydiyye fırkaları , Cârûdiyye hariç, imâmetin Ali'nin hakkı olduğu iddia eder ve ümmet'in onun yerine Ebû Bekir'i getirmesiyle sadece içtihadî bir hata yapmış olduğunu ki, bu hata fisk ya da küfür seviyesine ulaşmadığı iddia etmişlerdir.

Cârûdiyye ise, Nâşî el-Ekber'in ifadesiyle Ebû Bekir ve Ömer, Ali'nin hakkı olan imâmetini gasp eden ilk kişilerdir. İkisi Resûlullah (s.a.v.)'in Ali'yi onların emiri-imâmı olarak tayin ettiğini çok iyi bilmekle beraber imâm gibi davrandılar ve onun yerine seçilip başa geçtiler. Bu sebeple hem Ebû Bekir'i hem de Ömer'i küfür ile suçlamıştı.²⁸³

Bağdadî ve Şehristanî, Ebû'l-Cârûd'un ümmetin Ebû Bekir'e biat edip Ali'nin biatini terk ettikleri için küfre girmiş olduklarını iddia etmesiyle Zeyd b. Ali'ye karşı geldiği ve onun görüşlerine aykırı bir iddiada bulunduğundan söz etmektedirler.²⁸⁴ Bağdadî, Resulullah (s.a.s.)'in ashabını tekfir etmelerinden ötürü Cârûdiyye'yi küfürle suçlamanın vacip olduğunu kaydetmektedir.²⁸⁵ Râzî ise, *İ'tikadât*'ında, Cârûdiyye'nin görüşlerini sadece sahabe konusunda ele almakta ve bu fırkanın taraftarlarının Ebû Bekir ve Ömer'i incittiklerini kaydetmektedir.²⁸⁶

d- Mefdûl'un İmâmeti

Zeydiyye ile İmâmiyye Şîa'sı arasında ayrılık noktalarından biri, Zeydiyye'nin mefdûlun imâmetini caiz görülmesidir. Kaynakları incelediğimiz zaman Zeydiyye'nin en büyük fırkası olarak gösterilen Cârûdiyye fırkasına mefdûlun imâmeti hususunda sarih bir şekilde hiçbir görüş zikredilmemektedir. Ancak sahabiler hakkındaki

²⁸¹ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 179.

²⁸² el-Gârirî, *a.g.e.*, s. 361.

²⁸³ el-Ekber, Nâşî, *a.g.e.*, s. 42.

²⁸⁴ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 41.

²⁸⁵ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 42.

²⁸⁶ er-Râzî, *a.g.e.*, s. 59.

görüşlerine dayanarak, Cârûdiyye'nin mefdûlun imâmetini kabul etmediğini söyleyebiliriz.

Nevbahtî ve Kummî, Cârûdiyye'nin Ali'nin üstünlüğüne, onun diğer sahabilerden daha faziletli olduğuna inanır ve onun makamının, ondan başkasına verilemeyeceğini ve bu makama ondan başkasını layık görmemiştir; böylece Ali'yi imâmetinden uzaklaştıran kimse onun kâfir olduğunu iddia etmiştir.²⁸⁷

Nevbahtî ve Kummî, Cârûdiyye'nin görüşlerini aktarırken mefdûlun imâmeti konusunu zikretmez; fakat sahabe hakkındaki görüşlerini aktarırken Cârûdiyye'nin bu konudaki görüşleri anlaşılmalıdır. Böylece Cârûdiyye'nin mefdûlun imâmetini reddettiği ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklarda genelde Cârûdiyye'nin ümmeti küfürle suçlama sebebi, Ali'nin biatini terk etmesi ve ondan daha az faziletli olan Ebû Bekir'e biat etmesinden kaynaklandığı gösterilmektedir.

Cârûdiyye mefdûlun imâmetini caiz görmüş olsaydı, yani Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetini kabul etmiş olsaydı, onları incitecek bir sebep kalmaz ve ümmeti de küfürle suçlamayacaktı. Ebû'l-Cârûd'un ve onun taraftarlarının ilkelerine göre, imâmet nass ile sabit olmuştur ve bunun her ne kadar hafî bir nass olduğu iddia etmişler de, onu kesin ve reddedilemeyecek bir nass olarak kabul etmiştir. Bu İmâmiyye'nin izlediği yolun benzeridir, İmâm ümmetin-toplumun en faziletlisi, en seçkinidir ve onun dışında imâmete makamı kimseye caiz değildir.

Cârûdiyye, Hz.Ali'yi dinde onun kıdemini, Resulullah (s.a.v.)'a olan yakınlığını bakarak, Resulullah (s.a.v.)'ın diğer sahabilerinden daha üstün görmüş, imâmeti nass ile sabit olduğunu iddia etmiştir. Ümmet Ebû Bekir'e biat etmesiyle Hz. Ali'nin bu özellikleri nefy etmek ve aynı zamanda Resulullah (s.a.v.)'ın sözüne karşı çıkmak anlamına geldiğini geldiğini iddia etmiştir. Böylece, Cârûdiyye'ye göre ümmetin Resûlullah (s.a.v.)'ın emirlerine karşı çıkması, onların dinden çıkmış oldukları anlamına gelir. Kaynaklar, mefdûlun imâmetini Cârûdiyye'nin ayrı bir mesele olarak üzerine durmamışlarsa bile, yukarıda anlatmaya çalıştığımız kadarıyla, Cârûdiyye fırkası, mefdûlun imâmetini kabul edilemez bir ilke olarak gördüğü söylenebilir.

²⁸⁷ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s.70; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 72.

Nevbahtî'nin kaydettiği gibi, Cârûdiyye fırkası her ne kadar Zeyd b. Ali'nin imâmetini kabul etmiş²⁸⁸ ve Zeydiyye'nin bir fırkası olarak gösterilirse de, yine de Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetini kabul etmemekle, Mehdî el-Muntazar ve ric'at (Kıyamet'ten önce insanların tekrar dünyaya dönmek) fikirleri benimsemekle, Zeyd b. Ali'nin görüşlerine karşı en çok çıkan fırka Cârûdiyye olmuştur. Zeyd b. Ali'nin asla kabul edemeyeceği bu iki ilkeyi kabul edip Zeydiyye'ye benzemektense, daha çok İmâmiyye - İsnâ Aşeriyye'ye benzemektedirler.²⁸⁹

e- Mehdilik - Ric'at

Mehdilik ve Ric'at düşüncelerini, İslam toplumunda ilk ortaya çıkaran Muhtar es-Sekafi'dir. Ali'nin vefat etmesiyle o, Ali'nin ölümünü kabul etmeyip onun dünyayı kurtarmak amacıyla tekrar döneceğini iddia etmiştir. Müslümanlar arasında, Ehl-i Beyt ve onun İmâmlarıyla alakası olmayan bu ilkeler zamanla Şîlikte uygun ve verimli bir yer bulmuş ve geliştirmişler, hatta bu iki ilke Şîa'nın temel esasları arasında yer almaktadır. İmâmiyye – İsnâ-Aşeriyye bu iki ilkeyi Ebû Abdullah Ca'fer es-Sâdık'a nispet ettirmiş ve bu ilkelere inanmayan kimse Şîa'dan sayılmayacağını iddia etmişlerdi.²⁹⁰

İmâmiyye, Ric'at'ın iki farklı anlayışlı olduğunu ileri sürmüştür. Birincisi İmâmlara karşı yapılmış olan haksızlıktan ötürü, İmâmu'l-Muntazar'ın bekleyiş ve dönüşü bu zalimlere karşı uygulanacak ceza anlayışıdır. İkincisi İmâmu'l-Muntazar'ın dönüşü, dünyada batıla karşı adil devletinin kurulması inancıdır. Aslında bu her iki anlayışı Zeydiyye fırkası kabul etmemiştir. İmâm Zeyd ve Zeydiyye'ye göre birinin İmâm olabilmesi için onun şahsiyetinde bazı özellikler bulunması ve yerine getirmesi gereken bazı şartlar bulunduğunu söylemektedir. İmâm Zeyd b. Ali, İmâmet sahibi ve bir kimsenin imâm olabilmesi için gizli kalmaması ve kendi adına davette bulunması mecbur olduğu söyler, böylece Mehdî'ye de bir ihtiyaç kalmaz.²⁹¹

İmâm Zeyd, *“İmâmlığı kamu yararı olan bir müessese olarak gördüğü için, gizli ve gelecek bir İmâm'ın ve Mehdî'nin gereksizliğini kabul etmiştir. İmâmlık için bir*

²⁸⁸ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 69.

²⁸⁹ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. III s. 10; Ebû Zehra, Muhammed, *İslam'da Siyâsî, İktisâdî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, çev., Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, Hisar yayınevi, İstanbul ts.. s. 149.

²⁹⁰ Ebû Zehra, *a.g.e.*, s.197.

²⁹¹ Ebû Zehra, *İmâm Zeyd*, s. 197; Abdünnazır, Muhsin, *Mes'ebetü'l-İmâme ve'l-Vad'u fi'l-Hadis İnde'l-Firâki'l-İslâm*, Dâru'l-Arabiyye Li'l-Kitâb, Beyrut 1973, s. 481-3; el-Feyyûmî, s. 375.

şahis yoktur (İmâm makamına tayin edilen kimse yoktur), ancak bir takım vasıflar vardır, onlar kimde bulunursa İmâm odur” görüşünü ortaya koymuştur.²⁹²

İmâm Eş’arî konunun ismini belirlemiş olsa da, Cârûdiyye’nin Mehdî ve Ric’at hususunda üç fırkaya ayrıldığından bahsetmektedir. Birinci fırka Muhammed b. Abdillâh el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib’in²⁹³ ölmediğini sanmıştır ve tekrar dünyaya galip olarak döneceğini iddia etmiştir.²⁹⁴ İmâmu’l-Muntazar konusunda Cârûdiyye’nin ikinci fırkası olarak, İmâm Eş’arî, Tâlikân’ın²⁹⁵ efendisi olarak tanınan Muhammed b. el-Kâsım’ın²⁹⁶ ölmesine inanmayan ve tekrar dünyayı kurtarmak amacıyla döneceğini iddia eden fırka olduğunu söylemektedir. Üçüncü fırka ise, Kûfe valisi Yahya b. Ömer hakkında aynı iddiayı ileri sürmüşlerdi.²⁹⁷ İmâmu’l-Muntazar ve Ric’at konusunu işleyen diğer Makâlât ve Mezhepler Tarihi müellifleri, Eş’arî’nin

²⁹² Atay Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şîa*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., Ankara 1983, s. 98.

²⁹³ Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib, el-Erkât, en-Nefsu’z-Zekiyye (ö. 93/712-145/762). Medine’de doğup büyüdü. Kendisine halis Kureyşli denirdi. Emevî devleti dağılmaya başlayınca Medine’deki Hâşimoğullarından bir grup ona biat etmişti. Biat edenlerin arasında Abbâsoğullarından da bir grup vardı. Ebû Abbas [Seffâh] ve Ebû Ca’fer el-Mansûr’un onun davetçilerin arasından olduğu söylenir. Abbasî devleti kurulunca o ve kardeşi İbrahim, Seffâh’a ve sonra da Mansûr’a bağlılıklarını bildirmekte geciktiler. Mansûr, onun ve kardeşinin yakalanmasını istediği zaman onlar Medine’ye gizlendi. Babaları ve on iki akrabaları yakalandı ve yedi sene hapisanede yattı ve orda öldüler. Muhammed Nefsu’z-Zekiyye babasının ölümünü öğrenince sakladığı yerden çıkıp ve iki yüz elli (300, Ziriklî) adamıyla birlikte intikam almak amacıyla harekete geçti ve Medine halkı ona biat etmişti. Kardeşi İbrahim’i Basra’ya gönderdi ve Basra, Ehvâz ve Fâris’i ele geçirdi. Mansûr ise, veliahdı İsâ b. Mûsâ’yı dört bin kişi ile onunla savaşmaya göndermişti. Muhammed, Medine önlerinde onunla karşılaştı ve onlara karşı beklenmedik bir direnç gösterdi. Taraftarlarının büyük bir kısmı ondan ayrılınca, İsâ onu katletti ve başını Mansûr’a gönderdi. el-Kummî, *a.g.e.*, s. 76, Nevbahtî ve Kummî, *Şîi Fırkalar*, s. 139 (232. no. dipnot); ez-Ziriklî, Hayriddîn, *el-A’lâm, Kamûsu Terâcim li Eşheri’r-Ricâli ve’n-Nisâi Mine’l-Arab ve’l-Muste’aribîn ve’l-Musteşrikîn*, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 15. bs., Beyrût 2002, c. VI, s. 220; et-Taberî ve İbn Esîr onun ölüm tarihi h. 144 gösterirken Zehebî ise, onun ölüm tarihi olarak h. 145 yılını göstermektedir. Bkz. et-Taberî, Ebî Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu’r-Rusûl ve’l-Mülûk*, thk., Muhammed Ebû Fadıl İbrahim, 2. bs., Dâru’l-Maarife, Kahire, 1387/1967, c. VII, s. 517-539; İbn Esîr, *el-Kâmil*, c. V, s. 137-142. z-Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İber fi Haberi men Gaber*, thk., Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Sağlûl, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût 1405/1980, c.I, s. 152-155; İbn Hazm, *a.g.e.*, c. V, s. 35.

²⁹⁴ el-Eş’arî, *a.g.e.*, s. 134; en-Nevbahtî ve’l-Kummî, *a.g.e.*, s. 74.

²⁹⁵ Tâlikân, Merve’r-Rûz ile Belh arasında bir beldedir. Yine de Kazvîn’de bir vilayetin ismi. Birincisine Horasan Tâlikânı ve ikincisine Kazvîn Tâlikânı denir. Bkz. Sem’ânî, *el-Ensâb*, c. IV, s. 29.

²⁹⁶ Muhammed b. el-Kâsım. Ömer b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib. Et-Taberî şöyle anlatmaktadır. Muhammed b. el-Kâsım Resulullah’ın camisinde otururdu ve Ebû Muhammed isimli Horasan’dan bir kişi gelip ve sen İmâmete en layıksın demiştir. Konuşunca ikna etti ve ona biat etmişti daha sonra Horasanlı hacılar gelip ona biat ettiler. Kendi taraftarları çoğalmasını görünce gidip Cüzcân’da saklandı ve orda yine de biat davetinde bulunup taraftarları çoğaltmış. O zaman Ebû Muhammed, kendi imâmetini ilan etmeye kalkmıştı ve h. 219 yılında Tâlikân’da bir çoğunluk insanlarla isyan etmişti. Ona karşı Abdullâh b. Tâhîr’in ordusu çıkmıştı, onu yakalayıp Mu’tasım’a göndermişti. Rebû’l-Evvel 14. o hapsedilmişti ve ona güvenlik olarak bazı insanlar etrafında görevlendirildi, her gün öğle yemeyi verilir. Bir bayram gecesinde insanlar bayramla uğraşırken hapisaneden bir delikten kaçmıştır ve yemeği getirdikleri zaman bakmış ki o hücrede değildi, onun kim göreceğini yüz bin Dirhem ödül olarak verileceği dendi, ancak ondan o andan itibaren kimse haber almadı. İbn Esîr, *a.g.e.*, c. VI, s. 15; et-Taberî, *a.g.e.*, c. IX, s. 7-8; el-Himyârî, *a.g.e.*, s. 208.

²⁹⁷ el-Eş’arî, *a.g.e.*, s. 135.

verdiği bilgilerle neredeyse örtüşmektedir. İsferyînî mesela, İmâm'ul-Muntazar hususunda Cârûdiyye hakkında verdiği bilgiler aynen Eş'arî'nin verdiği bilgidir.²⁹⁸

Bağdâdî ise diğer müelliflerden farklı bir şekilde, İmâmu'l-Muntazar hususunda Cârûdiyye'nin dört fırkaya ayrıldığını kaydetmektedir. O, bu konuda fırkaların üçü hakkında, İmâm Eş'arî'nin verdiği bilgiler ile aynı bilgiyi paylaşmakta, diğer bir fırkanın bu fikrini benimsemediğini ve İmâmu'l-Muntazar olarak kimseyi nitelendirmediğini kaydetmektedir. Bağdâdî bu fırkanın, “*el-Hasan ve el-Hüseyin'in oğullarından kılıcını çeken ve yoluna çağıran herkes, imâm olur.*” iddia ettiği söylemektedir.²⁹⁹

Makâlât ve Mezhepler Tarihi müellifleri, İmâmu'l-Muntazar ve Ric'at hususunda, Cârûdiyye'nin ve onun içerisinde gruplarının görüşlerini verdikleri bilgiler İmâm el-Eş'arî'nin verdiği bilgilerle neredeyse örtüşmektedir. Bağdâdî'nin verdiği bilgi, diğer Makâlât ve Mezhepler Tarihi kitaplarında rastlanmamıştır. Fakat bu doğru ise eğer, o zaman Cârûdiyye'nin içerisinde Zeyd b. Ali'nin ilkelerine uyan bir grubun var olduğunu göstermektedir. Diğer üç grubun İmâmu'l-Muntazar hakkındaki görüşlerini Bağdâdî aynen İmâm Eş'arî ifade ettiği gibi vermektedir. Bağdâdî, Cârûdiyye'den Muhammed b. Abdillâh en-Nefsu'z-Zekiyye'in (ö. 145/762) İmâmetine inanan kimselerin görüşleri, İmâmiyye'nin Muhammediyye fırkası gibi olduğu beyanında bulunmaktadır.³⁰⁰

Şehristânî, Cârûdiyye'nin İmâmu'l-Muntazar meselesini ayrı bir mesele olarak değil, nusûk ya da imâmet silsilesinin meselesini elle aldığı anda, fırkanın görüş farklılığını da ortaya koymaktadır. Ona göre, Cârûdiyye'den bir grup, imâmet Ali'den oğullarına Hasan ve Hüseyin'e geçmiştir. Hüseyin'in Şehit edildikten sonra, oğlu Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'e, ondan Zeyd b. Ali'ye ve ondan Muhammed b. Abdillâh en-Nefsu'z-Zekiyye'ye intikal ettiğini inanmıştır.³⁰¹

Şehristânî İmâmu'l-Muntazar hususunda en-Nefsu'z-Zekiyye'in imâmetini ileri sürdüren taife kendi aralarında ikiye ayrıldığını söylemektedir. Birinci taife en-Nefsu'z-Zekiyye'in ölmediğini ve o tekrar dünyaya, adaletle doldurmak amacıyla döneceğini iddia etmiştir. İkincisi ise, en-Nefsu'z-Zekiyye'in ölümünü kabul etmiştir ve imâmet

²⁹⁸ el-İsferyînî, *a.g.e.*, s. 28.

²⁹⁹ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 42.

³⁰⁰ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 42.

³⁰¹ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 184.

Muhammed b. el-Kâsım b. Ali b. Ömer b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali, Tâlikân'ın efendisi olarak tanınan kimseye intikal etmiştir.³⁰² Şehrsitanî bu konuda, Cârûdiyye'nin üçüncü fırkası olarak, Kûfe Valisi Yahya b. Ömer'in³⁰³ imâmetini savunan taife olduğu söylemektedir.³⁰⁴

Şehristanî, Cârûdiyye'nin kendi aralarında, İmâmu'l-Muntazar hususunda sadece en-Nefsu'z-Zekiyeye'in mehdiliğini iddia eden fırkadan bahsetmektedir. Diğer iki fırkanın sadece Muhammed b. el-Kâsım'ın veya Yahya b. Ömer'in imâmetini ileri sürdüğünü söylemektedir. Bu iki imâm hakkında İmâmu'l-Muntazar fikrini ileri sürdüklerinden söz etmemektedir. Şehristanî, Ebu Hanife'nin Muhammed b. Abdillâh en-Nefsu'z-Zekiyeye'in imâmetini kabul edip, öldürülmesinden sonra da onun biatine bağlı kaldığına hatırlatarak bahsetmektedir.³⁰⁵

İbn Hazm, “Şîa'anın en çirkin (firkaları)leri”, bir bölüm açarak, üç taifeden oluşan, Zeydiyye'nin Cârûdiyye'si, Râfıza'nın İmâmiyye'si ve Gâliyye, Şîa'nın en aşırı görüşlere sahip olan firkaları ele almaktadır. Cârûdiyye fırkası hakkında anlattığında, kimin taraftarları olduğu hususunda bahsetmeden, bu fırkanın üçe ayrıldığından söz etmektedir.³⁰⁶ Cârûdiyye'nin kendi aralarında ayrılış sebebini değinmediğine rağmen İmâmu'l-Muntazar hususunda olduğunu anlaşılmaktadır. O, birinci fırkanın Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan b. el-Hüseyin'in ne ölmesini ne de öldürülmesini kabul etmiş, onu İmâmu'l-Muntazar olarak kabul ettiklerini kaydetmektedir. İbn Hazm,

³⁰² eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 184-5

³⁰³ Yahya b. Ömer b. Yahya b. Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib kastedilmiştir. Yahya b. Ömer Kûfe'de ayaklanmıştır ve el-Müste'in'nin zamanında katledilip, kesik başı Muhammed b. Abdillâh b. Tâhir'e* götürülmüştür. (Şehristani, *a.g.e.*, s. 185). Ebû'l-Hüseyin Yahya b. Ömer b. Yahya b. Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin. Et-Taberî onun annesi, Hüseyin'in annesi, Fatıma binti el-Hüseyin b. Abdillâh b. İsmâil b. Abdillâh b. Ca'fer b. Ebî Tâlib olduğunu söylemektedir. İsfahânî ise annesi Hasan'ın annesi olduğunu söylemektedir. Mütevekkil zamanında Horasan'da ayaklanmıştı, Abdillâh b. Tâhir ona karşı çıkmıştır. Mütevekkil onun Ömer b. el-Ferec er-Rehcî'ye teslim olmasını emretmiş ve o teslim olmuştur. Onun hakkında kaba ve kötü şeyler konuştu, Yahya onun hakkında konuştuklarını reddetti ve sövmüştür, bu yaptığı Mütevekkil'in kulağına gitmiş ve onu dövmesini ve hapsedilmesini emretmişti ve hapiste bir müddet kalmıştı. Daha sonra serbest bırakıldı ve oradan Bağdad'a geçti. Orda da çok duramadı, oradan da Kûfe'ye geçti ve yine ayaklanmış ve Âl-i Muhammed'den rızasını talep etmişti. Et-Taberî ve İbn Esîr onun ölüm tarihi olarak h. 150 yılını göstermektedirler. Bkz. el-İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebû'l-Ferec, *Mekâtîlu't-Tâlibiyîn*, thk., es-Seyyid Ahmed Abbas Sakr, Dârü'l-Ma'arife, Beyrut 1946, s. 639-664; Et-Taberî, *a.g.e.*, c. IX, s. 266; İbn Esîr, *a.g.e.*, c. VI, s. 156.

* Muhammed b. Abdillâh b. Tâhir b. el-Hüseyin el-Hazaî, Bağdad'ın valisi (temsilcisi), h. 253 yılında vefat etmiştir. Şehristani, s. 185, (dipnot: no. 4).

³⁰⁴ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 185.

³⁰⁵ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 185.

³⁰⁶ İbn Hazm, *a.g.e.*, c.V, s. 35.

Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan b. *el-Hüseyn* olarak zikretmekte, fakat diğer kaynaklarda Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan b. *el-Hasan* diye geçmektedir.³⁰⁷

Cârûdiyye'nin ikinci fırkası olarak İbn Hazm, Yahya b. Ömer b. Yahya b. el-Hüseyn b. Zeyd b. Ali b. el-Hasan hakkında aynı iddiayı savundukları ve onu Mehdî el-Muntazar olarak kabul ettiklerini ifade etmektedir. Ancak İbn Hazm, Yahya b. Ömer'in ismini zikretmede bir farklılık yaratmaktadır. Onu Yahya b. Ömer b. Yahya b. el-Hüseyn b. Zeyd b. Ali b. *el-Hasan* olarak kaydeder, fakat diğer kaynaklarda olması gereken Yahya b. Ömer b. Yahya b. el-Hüseyn b. Zeyd b. Ali b. *el-Hüseyn*'dir.

İbn Hazm'a göre, üçüncü fırkanın taraftarları ise, Muhammed b. el-Kâsım b. Ömer b. Ali'nin imâmetini ileri sürmüş ve onun öldüğünü kabul etmediler, onun hayatta olduğu ve bir gün tekrar dünyaya döneceğini iddia etmişlerdir.³⁰⁸ Kaynakların genelinde bu zat sadece Muhammed b. el-Kâsım, Tâlikân'ın efendisi olarak kaydedilir, sadece Şehristânî ve Himyerî onun ismini İbn Hazm verdiği gibi vermektedirler.³⁰⁹ Onun İmâmetini iddia edenler Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan'ın ölümünü tasdik ettikten sonra, Muhammed b. el-Kâsım b. *Ali* b. Ömer b. Ali'nin imâmetini sürdüren fırka olarak kaydedilir.³¹⁰

İbn Murtezâ, Cârûdiyye fırkasının görüşlerinden bahsederken, fırka taraftarlarının bazılar Gaybiyet (İntizâr) fikrini benimsediklerini söyler, fakat İbn Murtezâ bunun doğru bir iddia olmadığını vurgulamaktadır.³¹¹ İbn Murtezâ'nın *el-Milel ve'n-Nihal* eserinin tahkikini yaptığında, Cevâd el-Meşkûr, Cârûdiyye'nin bu hususta üç fırkaya ayrıldığını bahsetmektedir. Cârûdiyye'nin Gaybiyet (İntizâr) fikrini benimsediği rivayetine dair, Ebû 'İsâ el-Verrâk tarafından yapılan bir rivayet olduğunu ifade etmektedir. İbn Murtezâ'nın reddettiği bu iddiayı, el-Meşkûr, Ebû 'İsâ el-Verrâk'ın güvenilir biri olmadığı demesiyle onu haklı çıkartmaya çalışıyor. Çünkü ona göre, bütün Zeydî fırkalar bu rivayete karşı çıkıp Gaybiyet görüşünü reddetmektedir ve Verrâk'ın güvenilir bir zat olmadığını söylemektedir.³¹²

³⁰⁷ İbn Hazm, *a.g.e.*, c.V, s. 35.

³⁰⁸ İbn Hazm, *a.g.e.*, c.V, s. 35.

³⁰⁹ İbn Hazm, *a.g.e.*, c.V, s. 35; Krş., eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 184; Himyerî, *a.g.e.*, s. 208; Ayrıca bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, c. IX, s. 7; İbn Esîr, *a.g.e.*, c. VI, s. 15.

³¹⁰ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 184.

³¹¹ İbnu'l-Mürteza, *el-Milel*, s. 8; *el-Münye*, s. 20, 90.

³¹² İbnu'l-Murtezâ, *el-Münye*, s. 20, 90.

el-Himyerî, İntizâr ve Ric'at konusunda Cârûdiyye'nin üç fırkaya ayrıldığından bahsetmektedir. Her fırkanın iddiaları hakkında verdiği bilgilere bakıldığında, İmâm Eş'arî'nin ve onu takip edenlerin aynı bilgileri verdiğini görmekteyiz.³¹³

İmâmu'l-Muntazar ve Ric'at meseleleri, aslında Zeydiyye'nin ortaya çıktığı zaman ve Ebû'l-Cârûd'un hayatta olduğu müddetçe mezhebin tartışılan meselelerinden olmadığı anlaşılmaktadır. Bu fikirler ilk Keysaniyye tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonra İmâmiyye tarafından benimsenmiş ve bunları inanç esaslarına dahil edilmiştir. Cârûdiyye'nin içerisinde bu fikir Muhammed b. Abdillâh en-Nefsu'z-Zekiyye'nin ölmesiyle ortaya çıktı. Onun İmâmetini sürdüren grup, öldürülmesini kabul etmeyip onun hayatta olduğu iddia etmişlerdir.³¹⁴ Bu tür iddialar ve fikirler Ebû'l-Cârûd vefat ettikten sonra meydana gelmiş ve böylece Cârûdiyye İmâmiyye ile Zeydiyye'nin bir karışımı olarak ortaya çıkmıştır.³¹⁵

f- İki İmâmın Bulunması

Zeydiyye'yi İslam fırkalarından farklı kılan hususlardan bir tanesi, aynı zamanda iki farklı (uzak) bölgede iki İmâmın bulunması caiz görmesidir. İbn Hazm, aynı zamanda iki farklı bölgede, iki farklı İmâmın tanınması ve onlara biat edilmesi hususunda, Ehl-i Sünnet, Mürcie, Şîa ve Hariciyye'nin bütün fırkalarınca caiz olmadığı konusunda hemfikir olduklarını kaydetmektedir.³¹⁶ Klasik ve çağdaş dönemlere ait kaynaklarda, bu görüşün daha çok Zeyd b. Ali'ye ait olduğu gösterilmektedir. Şehristanî, iki farklı bölgede iki farklı İmâmın kıyam etmesini sadece Carudiyye'ye hass bir görüş değil, Zeydiyye'nin de genelde bu görüşü benimsediğini beyan etmiştir.³¹⁷ Bunu Muhammed Ebû Zehra da, Zeyd b. Ali'nin ortaya koyduğu bir görüş olarak nitelendirmektedir.³¹⁸

Cürcânî (ö. 816/1413) ise, Cârûdiyye fırkasının, iki imâmın ayrı bölgelerde bulunmasını caiz gördüğünü kaydetmektedir. Cârûdiyye kendi mezhebinin bünyesinde birinin imâm olabilmesi için; *“kılıcını çekip Allah yoluna davet eden her Fâtıma*

³¹³ el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 208.

³¹⁴ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 184.

³¹⁵ en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 149.

³¹⁶ İbn Hazm, *a.g.e.*, c.IV, s. 150.

³¹⁷ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 185.

³¹⁸ Ebû Zehra, *İmâm Zeyd*, s. 180.

çocuklarından, dinî konularda âlimse imâmdir”, diye inandıkları görüşe göre, doğrudan birden fazla imâmın olabilmesi inancına yol açmaktadır.³¹⁹

Nevbahtî ve Kummî, Cârûdiyye fırkasının böyle bir iddiada bulunduğu söz etmektedirler. Hüseyin’in öldürmesinden sonra imâmet Hasan ve Hüseyin’in evladına kalan bir meseledir. Ancak, bu ikisinin evladından kimsenin imâmetin bir diğer kimsenin hakkı olduğu iddiasında bulunmaması şartıyla. Hasan’ın evladından biri kalkıp imâmetine davet ederse o imâmdir, lakin Hüseyin’in evladının hakkı olmadığını iddia ederse o zaman onun imâmeti batıldır ve kendisi dalalete düşmüş olur. İmâmet sadece Hasan ve Hüseyin’in evladının icmai ile sabit olur, ön şart olarak kılıcını çekip davete bulunması gereklidir. Bu mantığa göre, Hasan ve Hüseyin’in evladından aynı zamanda imâmete iki aday davete bulunursa ne yapılmalı? Cârûdiyye, imâmet meselesini sadece bir şahısla sınırlı tutmamıştır. İki ayrı bölgede iki zat kalkmış ve imâm olmak için vacip kılınmış özelliklere sahiplerse eğer, o zaman ikisinin imâmeti meşrudur ve herkesin kendi bölgesinde onlara itaat etmesinin vacip olduğunu iddia etmiştir. Seçilen imâmın yetkisi her yerde ve herkes için geçerlidir.³²⁰

en-Neşşâr, Zeydiyye’nin iki imâmı aynı zamanda caiz görmesinin, Abdullah b. Hasan ile bağlamaktadır. Zeyd hayattayken Abdullah b. Hasan’ın onun görüşlerine karşı olduğunu ifade etmektedir. Fakat Zeyd’in şehadetiyle Abdullah onun fikirlerini benimsemiş, hatta oğlu Muhammed en-Nefsu’z-Zekiyye’nin imâmet iddiasında bulunmasını teşvik edendi. Abdullah’ın diğer oğlu İbrahim, Muhammed en-Nefsu’z-Zekiyye’nin 1 Receb h. 145 tarihinde, Abbâsîler’e karşı Medine’de harekete geçtiğini haber alınca onu desteklemek için Ramazan ayının ilk gününde kardeşininkinden daha şiddetli bir isyan başlattı.³²¹ Böylece bu olaydan ötürü Zeydiyye’nin arasında aynı zamanda iki farklı bölgede, iki farklı İmâmın bulunmasının yolunu açmış oldu.³²²

³¹⁹ el-Gârirî, *a.g.e.*, s. 449-50.

³²⁰ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 31; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 18.

³²¹ Öz, Mustafa, “İbrahim b. Abdillâh”, *DİA*, c. XXI, s. 283-4.

³²² en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 139.

B- SÜLEYMANİYYE (Cerîriyye)

1-Süleyman b. Cerîr er-Râkî ez-Zeydî

Süleymaniye fırkası, ismini kurucusu olarak kabul edilen Süleyman b. Cerîr'den (ö. 180/639 [?]) almaktadır. Zeydiyye'nin önde gelen âlimlerinden biri olduğu belirtilen Süleyman b. Cerîr, bazen sadece Süleyman b. Cerîr olarak³²³ bazen er-Râkî lakabıyla birlikte³²⁴ bazen de Süleyman b. Cerîr ez-Zeydî şeklinde firâk kitaplarında zikredilmektedir.³²⁵ Makrizî ise diğer pek çok eserin aksine Süleyman değil Selîm ismini kullanmaktadır.³²⁶

Süleyman b. Cerîr'in hayatı hakkında kaynaklarda çok az bilgi yer almaktadır. Kummî ve Nevbahtî'nin bildirdiklerine göre, Süleyman b. Cerîr, Şîilerin önemli imamlarından Ca'fer es-Sâdık'ın (ö.148/765) döneminde yaşamış, Ca'fer es-Sâdık ve İmamiyye'ye karşı bazı konularda eleştiriler getirmiştir. Ca'fer es-Sadık kendisinden sonra oğlu İsmail'i imamete tayin ettiğini söylemişti. Ancak İsmâil babasından önce vefat etti. Bunun sonucunda Ca'fer es-Sadık'ın taraftarları arasında bulunan bazı kimseler onun yalan söylediği iddia ederek onu terk etti ve Süleyman b. Cerîr'in tarafına geçti.³²⁷

Öte yandan Süleyman b. Cerîr'in Abbasî halifesi Harun er-Reşîd zamanında yaşadığı ve onun adına bazı işler yaptığı da belirtilmiştir:

“Hârûn er-Reşîd (ö. 193/809), hilâfetinin başlarında daha önceki yıllardan intikal eden bazı iç meselelerle uğraşmak zorunda kaldı. Hâdî döneminde isyan eden Ali evlâdından Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali Fah Savaşı'nda öldürülürken (ö. 169/786) bu savaştan kurtulmayı başaran aynı aileden Yahya b. Abdullah Deylem'e, İdrîs b. Abdullah ise Kuzey Afrika'ya kaçmıştı. Hârûn er-Reşîd hilâfete geçince Ali evlâdına karşı aldığı tedbirler onları rahatsız etti ve Yahya b. Abdullah 176/792-93 yılında ayaklandı. Fah Savaşı'ndan sonra Kuzey Afrika'ya giden İdrîs b. Abdullah el-Mağribü'l-Aksâ'ya yerleşti ve burada etrafına topladığı Berberiler'le devlete baş kaldırdı. Hârûn er-Reşîd, bölgenin uzak olması sebebiyle İdris'in üzerine

³²³ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 186; er-Râzî, *a.g.e.*, s. 62; el-Askalânî, *Lisân*, c. IV, s. 135; es-Safvedî, *a.g.e.*, c. XV, s. 222.

³²⁴ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 22, el-Kummî, *a.g.e.*, s. 7; Naşî el-Ekber, *a.g.e.*, s.44; el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 200; es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 73.

³²⁵ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137; el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 28; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, 32.

³²⁶ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 411.

³²⁷ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 76, el-Kummî, *a.g.e.*, s. 78.

ordu göndermek yerine onu, Abbâsîler'e isyan ederek kendisine sığınmış gibi görünen Süleyman b. Cerîr adlı adamına zehirletti."³²⁸

Wilfred Madelung'a göre, Süleyman b. Cerîr ilk dönem kelimî tartışmalarında öne çıkan şahsiyetlerden biriydi. Bu bağlamda o, Süleyman b. Cerîr'in konumu hakkında şunları söylemektedir:

*"Zeydîlik ilk kelâm tartışmalarında büyük ölçüde Süleyman b. Cerîr tarafından temsil edilmiştir. Çünkü o, meşhur bir Zeydî lider İmâm Ca'fer'in (Sâdık) ölümünden önce gözükür. Hişâm b. Hakem ve eksantrik Mutezilî Dirâr b. Amr ile aynı jenerasyona aittir."*³²⁹

Ayrıca, birçok kelimî tartışmalarda görüşlerini veren İmam el-Eş'arî, Süleyman b. Cerîr'in kelim ilminin ince meselelerini/*dakîku 'l-kelâm* ele alan bir kitap telif ettiğini bildirmektedir.³³⁰

Anlaşıldığı kadarıyla Süleyman b. Cerîr zamanın mütekellimlerinden biri olup, çağın âlimleri ve halk arasında tartışılan konularına müşahede eder ve bizzat tartışmalara katılmaktadır. en-Neşşâr'ın dile getirdiklerine göre, Süleyman b. Cerîr, Şîî düşünceyi savunan bir zat, hatta onun İmâmiyye fırkasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır.³³¹ İbn Murteza'nın verdiği bilgilere göre, Süleyman b. Cerîr ve onun taraftarları Bütriyye bünyesinin bir parçası olarak görünmektedir. Hatta Cevâd el-Meşkûr, İbnü'l-Murtezâ'nın *el-Milel ve'n-Nihal* eserinin tahkikinde çok açık ve net bir şekilde Süleymaniyye'yi Salihyye ile birlikte Bütriyye fırkasına teşekkül eden iki fırka olarak göstermektedir.³³²

Kuşkusuz Resûlullah'ın (s.a.v), Ali'yi sahabilerin arasında en faziletlisi olarak gördüğüne şüphe yoktur. Ancak imâmet konusunda, Süleyman b. Cerîr daha doğru ve mantıklı Sâlihyye'nin görüşünü bulup benimsemiştir ve imâmetin ümmetin seçkinlerinden iki kişinin akdiyle gerçekleşebileceğini iddia etmiştir. Bu iddianın reaksiyon olarak mefdûlun imâmetini sahih görmesiydi. Bu fikirler üretirken es-Sâdık'a karşı gelmek anlamına gelmektedir. Oysa en-Neşşâr'ın kaydettiğine göre, Süleyman es-

³²⁸ Bozkurt, Nahide, "Hârûnürreşîd", *DİA*, c. XVI, s. 259.

³²⁹ Madelung, Wilferd, "*El-Eş'arî Öncesi Kelâma Şîî ve Hâricî Katkı*", çev., Süleyman Akkuş, Sakarya Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi 15/ 2007, s. 161-184.

³³⁰ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 140; en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 156.

³³¹ en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 153.

³³² el-Murteza, *el-Münye*, s. 90-1.

Sâdık'tan ayrılmış ve fırkasına katılanlardan çoğu Ca'fer es-Sâdık'ın safını terk edenlerdi.³³³

Süleyman b. Cerîr, İmâmiyye'nin ortaya koyduğu takiyye ve bed'â fikirlerini sert bir dille eleştirmiştir. Şîa'nın niteliği olarak kabul edilen imâmet meselesi hakkında da kendi görüşlerini ortaya koymuştur. İleride değinilecek gibi, o, çeşitli kelâmî konularda emek harcadığı ve kendi görüşleriyle uyuşmayan fikirlere karşı mücadele etmiştir.

2- Görüşleri

Süleyman b. Cerîr Zeydiyye'nin tüm fırkaları ve onların âlimlerinden bu mezhebe en çok katkıda bulunan aynı zamanda itikadî konuları da ele alıp kelâm açısından en fazla müzakerelerde bulunan kişidir. Nevbahtî ve Kummî verdiği bilgilere göre, Bed'â ve Takiye fikirleri ortaya çıktığı zaman es-Sâdık'ın taraftarlarından bazıları bu fikirlere karşı çıkıp ayrılmışlardır. Bu fikirleri benimsemeyen Bütriyye ve Süleyman b. Cerîr'in safına meylettiklerini söylemektedirler. Öyle anlaşılıyor ki, Hasan b. Sâlih b. Hayy ve Kesîr en-Nevâ'a nispet edilen Bütriyye fırkası Süleyman b. Cerîr'in görüşleriyle paralel olduğu hatta bazı meselelerde örtüştüğünü söyleyebiliriz. Bu konuda Nevbahtî ve Kummî, Süleymaniyye diye bir fırkadan bahsetmemekte ve aynı zamanda Zeydiyye'nin bir fırkası olduğu konusundan da söz etmemektedir.

Kummî ve Nevbahtî verdiği bilgilere göre, “*Ehlu'l-İhmâl*”³³⁴ imâmetin faziletli olanı varken mefdûlun imâmeti caiz olup olmadığı hususunda, imâmetin ikisinin de caiz olduğunu kabul etiklerini söylemektedirler. Ancak faziletli olan kişinin bir mazereti olmalı ki mefdûl onun yerine geçebilsin. Buna farklı olarak aynı zamanda imâmeti sadece en faziletli kişilere caiz görenlerin bulunduğunu da bize Kummî bildirmekte ve bu kişileri “*Ehlu'n- Nass*” olarak vasıflandırmaktadır. Nevbahtî ve Kummî, “*Ehlu'l-İhmâl*” olarak nitelendirdikleri grubu, vasiyet hususunda yaptıkları ihtilaflarından bahsederken bu grubun çoğu Resûlullah (s.a.v) kendilerinden sonra imâmete kimseyi tavsif etmediğini iddia etiklerini aktarmışlardır. Başka bir düşünceye sahip olan bir grubun ise Resûlullah (s.a.v)'in müslümanlara ancak Allah'tan sakınma anlamında bir vasiyette bulunduğunu iddia etmişlerdir. Kısaca ifade etmek gerekirse Nevbahtî ve

³³³ en-Neşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 154.

³³⁴ *Ehlu'l-İhmâl*: Resûlullah'ın imâmet konusunu açık bıraktığını veya İmâmet makamına geçecek kişiyi belirlemediği fikrinde olanlar için yapılmış bir tanımlamadır. Bunlara Muhmile de denir. en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 21 (dipnot no. 3).

Kummî Bütüriyye'yi ve Süleyman b. Cerîr'i Ehlu'l-İhmâl grubu ile paralel çizgide olduklarını düşünmektedirler.³³⁵

el-Münyeye ve'l-Emel sahibi İbnü'l-Murtezâ, Süleyman b. Cerîr'i Bütüriyye'nin âlimlerinden biri olarak saymakta ve Bütüriyye fırkası, bu ismi iki sebepten almış olabileceğini söylemektedir. Birincisi, *Besmele*'yi iki süre arasında sesli okumayı terk ettikleri içindir, ikincisi ise Muğire b. Saîd (başka bir nüshada Muğîre b. Şû'be), Süleyman b. Cerîr Ali'nin imâmetine dair nassı inkâr ettiği için ona "Ebter" lakabını vermiş olduğundandır.³³⁶ Burada ilginç olan şu ki Şehristanî, Bütüriyye ile Sâlihiyye fırkalarını "Sâlihiyye – Bütüriyye" ismi altında birleştirmiştir. İbn Murteza ise Süleyman b. Cerîr'i ve Bütüriyye'yi imam konusunda, efdal dururken mefdûlun imâmetini caiz gördükleri için aynı fırka olarak saymıştır.³³⁷

Ulaşabildiğimiz kaynaklarda görüle şu ki, Süleymaniyye ya da Cerîriyye fırkası Zeydiyye'nin bir fırkası olarak sayılmaktadır. Neredeyse bütün müellifler bu fırkayı Süleymaniyye ya da Cerîriyye de olsa Cârûdiyye fırkasından sonra Zeydiyye'nin ikinci fırkası olarak saymaktadırlar.

Buna paralel olarak Eş'arî, İsfereyînî, Şehristanî, Râzî ve Ebû Hamid el-Makdisî (ö. 888/1483) de, bu fırkayı *Süleymaniyye* fırkası olarak nitelendirip onu Cârûdiyye'den sonra ikinci fırka olarak saymaktadırlar.³³⁸ Bağdadî ise, kendi yaşadığı zamanında belki meşhur olması sebebinden dolayı bu fırkayı iki isimle Süleymaniyye ve Cerîriyye olarak zikretmektedir.³³⁹

Makrizî'nin *el-Hitat*'ında, dediğimiz gibi, Zeydiyye fırkasını Rafıza'nın dördüncü fırkası olarak saymaktadır. Genel olarak Süleymaniye adıyla tanınan fırka, el-Makrizî tarafından ise Cerîriyye olarak adlandırılmaktadır. Aynı zamanda da bu fırkayı Selîm b. Cerîr'e nispet etmektedir.³⁴⁰ el-Makrizî'de dikkatimizi çeken nokta şudur ki diğer müelliflerden bu fırkanın mensupları Süleyman yerine Selîm b. Cerîr'in görüşlerini benimsediklerini ifade etmeleridir. Sonra bu fırkanın ismini, Bağdadî'nin yaptı gibi (yani hem Süleymaniyye hem Cerîriyye) değil, sadece Cerîriyye olduğunu belirtmiş

³³⁵ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 21; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 7.

³³⁶ İbnü'l-Murteza, *el-Milel*, s. 8; *el-Münyeye*, s. 20, 91.

³³⁷ İbnü'l-Murteza, *el-Milel*, s. 8; *el-Münyeye*, s. 20, 91.

³³⁸ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 135; eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 186; el-İsfereyînî, *a.g.e.*, s. 28; er-Râzî, *a.g.e.*, s. 62; er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn, *Kelam'a giriş: el-Muhassal*, çev., Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1978, s. 259; el-Makdisî, *a.g.e.*, s. 62.

³³⁹ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 42.

³⁴⁰ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 411.

olduğunu görüyoruz. Bu fırkayı Cerîriyye ismiyle zikretmesine neden olabilecek bazı nedenleri olduğunu düşünülebilir. Buna göre denilebilir ki, Makrizî'nin yaşadığı bölge ve zaman bu isimle meşhur olmuş olabilir. Ya da diğer kaynaklarda fırka kurucusunun ismi Süleyman olmasına rağmen, Makrizî'ye ise, onun ismini Selîm olduğunu ulaştırır.

Bu fırkayı Cerîriyye olarak sadece el-Makrizî değil, Nişvân b. Saîd el-Himyerî *el-Hûru'l-În*'inde, Seksekî *el-Burhan*'ında, Mesûdî (ö. 345/956) de *Murûcu'z-Zeheb* adlı eserinde Cerîriyye olarak da zikretmektedirler. Himyerî Cerîriyye'yi Zeydiyye'nin ikinci fırkası olarak sayarken Seksekî ise Cerîriyye'yi Zeydiyye'nin bir fırkası değil Râfıza'nın onuncu fırkası olarak saymaktadır. Diğer kaynaklarda Süleyman ya da Makrizî'de olduğu gibi Selîm b. Cerîr, Seksekî ise tam tersine çevirip Cerîr b. Süleyman olarak kaydetmektedir.³⁴¹

Kaynaklarda sıkça görüldüğü üzere, Bağdadî ve Malâtî buna en iyi örneklerdir. Çünkü Zeydiyye fırkasını Râfıza'nın içerisinde bir fırka olarak saymaktadırlar. Zeydiyye'nin ise genelde ikinci fırka olarak Süleymaniyye - Cerîriyye'yi saymaktadır. Seksekî ise Râfıza'nın özelliklerini ve görüşlerini aşırı da olsa zikredip fırkaların sayısı on sekiz olduğunu söyler, ancak bunları açıklarken on dokuz fırka saymaktadır. Bu fırkaların içerisinde Zeydiyye'den hem Cârûdiyye'yi birinci fırka hem de Cerîriyye'yi onuncu fırka olarak saymaktadır.

Seksekî, Râfıza isminin tanımını yaparken, Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetini reddettikleri için ya da Zeyd'den ayrıldıkları için Râfıza denildiği zikretmektedir. Büyük ihtimalle Cerîriyye'yi de Râfıza'nın bir fırkası olarak zikretmesinin sebebi, Osman (ö.35/656), Ayşe (ö. 58/678), Talha (ö. 36/656), ve Zübeyr (ö. 36/656), Ali'ye karşı savaştıklarından dolayı tekfir ettiklerindedir. Sekseki, Râfıza'nın tanıtımını yaparken, Zeydiyye fırkası hariç bunlar Resûlullah'ın (s.a.v) sahabilerinden teberri ettiklerini izah etmektedir.³⁴² Mesûdî, Makâlat kitaplarında bazı müelliflerin İsâ Muhammed b. Harun el-Verrâk'ın ve bazılarının rivayetlerine göre, Zeydiyye fırkası onların zamanında sekiz firkadan oluştuğunu beyan etmektedir. O, Süleyman b. Cerîr'in taraftarlarından oluşan Cerîriyye fırkasını yedinci fırka olarak sıralamaktadır.³⁴³

³⁴¹ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 411; el-Mesûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 220; el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 207; es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 74.

³⁴² el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 207; es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 65- 74; el-Mesûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 220.

³⁴³ el-Mesûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 220.

İbn Teymiyye, *Minhacu's-Süneti'n-Nebeviyye* adlı eserinde, Süleymaniyye'yi Zeydiyye'nin ikinci fırkası olarak saymakta, ancak bu baskının tahkikini yapan Muhammed Reşâd Sâlim bir başka nüshada Süleymaniyye Zeydiyye'nin üçüncü fırkası olarak sayıldığını söylemektedir.³⁴⁴

Nâşî el-Ekber, daha önce de dediğimiz gibi, Zeydiyye'nin ihtilaf noktası Hz. Ali'nin imâmetine Resûlullah (s.a.v.)'tan nass ile olup olmadığı konusundadır. Resûlullah (s.a.v.) tarafından Ali'nin imâmetine dair hiçbir nass bulunmadığı iddia eden Bütriyye ve Süleymaniyye fırkaları, ancak ümmetin onun diğer sahabilerden daha faziletli olmasından ötürü imâmete seçmek gerektiğini savunduklarını ifade etmektedir. Sahabe konusunda, daha ılımlı olduğu için Nâşî, Bütriyye'yi Süleymaniyye'den önce sıralamaktadır. Böylece Süleymaniyye fırkasını Zeydiyye'nin üçüncü fırkası olarak saymaktadır.³⁴⁵

Malâtî'nin Zeydiyye fırkaların tanımını yaparken, göze çarpan ilk şey, dördüncü fırka saydığı Bağdat Mu'tezile'si hariç, fırkaların ismini zikretmemesidir. Ancak fırkaların görüşlerini aktarırken, üçüncü sırada saymış olduğu fırkanın görüşleri, büyük ölçüde diğer kaynaklardan verilen bilgilere göre, Süleymaniyye fırkasının görüşleriyle örtüşmektedir. Malâtî'ye göre, imâmet konusunda görüşünü benimseyen bu fırka, "Ümmet, fadıl (Ali) varken mefdûlu (Ebû Bekir'i), İmâmete seçmiştir, bu kasten ve inat ettikleri için değil içtihadî yolunu kullandıklarından ötürü" iddia ettiğini ifade etmektedir.³⁴⁶

a- İmâmet

Süleyman b. Cerîr'in Kelâm konuları üzerinde çalıştığı bilinmektedir. Ancak onu Şif yapan nitelik, Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra imâmette fazilet bakımından, en layık Ali'nin olduğunu benimseyen görüşüdür. İmâmet hususunda benimsediği görüşler de onun İmâmiyye'den ayrılış ve Sâlih b. Hayy'ın görüşlerine yakınlaşması sebebiyledir. İmâmetin, ümmetin arasında bir şûra meselesi ve mefdûlun imâmetini fazıl varken caiz olduğu görüşünü ortaya attığı zaman, İmâmiyye'den ayrılmış ve Bütriyye'ye yakınlaşmış oldu. Fakat kendisi, Ebû Bekir'e yapılan biatin ümmetin içtihat etmesinden kaynaklanmış olduğunu ve sonuç olarak sahabiler hakkında fisk dercesine ulaşmadıklarını iddia etmiştir. Bütriyye'ye göre ise, bu bir içtihat meselesi değildi, Ali

³⁴⁴ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. III s. 11.

³⁴⁵ el-Ekber, Nâşî, *a.g.e.*, s. 42-4.

³⁴⁶ el-Malâtî, *a.g.e.*, s. 27.

bizzat kendisi kendi hakkı olan imâmeti Ebû Bekir'e teslim etmiştir. Her ne kadar küçük olsa da bu konudaki fikirler bir ayrılık noktası olarak görülmektedir. Ancak Bütriyye'den ayrılmasına sebep olacak en önemli görüş, Osman hususunda olan noktadır. Hasan b. Salih b. Hayy, Osman zamanında cereyan eden olaylarından ötürü Osman'dan sadece teberrî eder, Süleyman b. Cerîr ise, onu küfürle suçlar.

Nevbahtî ve Kummî, Süleymaniyye diye bir fırka zikretmezken, sadece Süleyman b. Cerîr er-Râkî ve onun gibi düşünenler diye nitelendirmektedirler. Onlara göre, Resûlullah (s.a.v)'tan sonra Ali imamdı, fakat ümmetin Ebû Bekir ve Ömer'e yaptığı biat ise bir hataydı. Bu hata te'vîl ettiklerinden dolayı kaynaklanmaktadır ve bu sebeple ümmet fisk derecesine ulaşmamış ve fisk sıfatını hak etmemiştir. Osman'ın hilafeti zamanında cereyan eden olaylardan ötürü teberrî edip onu küfürle suçlamıştır. Yine de Nevbahtî ve Kummî'ye göre, Süleyman b. Cerîr, Cemel ashabı, Ayşe, Talha, Zübeyr ve Ali'ye karşı savaşılan herkesin kâfir olduğunu da iddia etmiştir.³⁴⁷

İmâm el-Eş'arî, *Makâlât'*ında Süleymaniyye'nin temel görüşleri olarak, İmâmet ümmetin seçkinlerinden iki kişinin akdiyle gerçekleşebileceğini iddia ettiklerini söylemektedir. Bu mantığa göre, ümmet içtihat yolunu kullanarak, ümmetin en faziletlisini seçemeyebileceği için, fazıl ya da efzal dururken daha az faziletli olanın imâmetini kabul etmek anlamına gelmektedir. Eş'arî, Zürkân'ın anlattıklarına dayanarak, Süleyman b. Cerîr, Ebû Bekir'e yapılan biat bir hata idi, ancak bu biat içtihadı dayandığı için içtihadî bir hata sayılıp fisk seviyesine ulaşmamıştır.³⁴⁸

Eş'arî, Süleyman b. Cerîr'in Ali'yi Osman'dan daha üstün gördüğünü Osman'ı kendisinden intikam alınan olaylar hakkında kâfir saydığını ifade etmektedir. O kendisinde Ali'nin delalette olmadığını dair ve Osman'ın da delalette olduğuna dair güvenecek bir belgenin bulunmadığını söylemiştir. Bu ince bir mesele olduğu için insanların bilmesinin gerekmediği, çünkü bu ince mesele sahih rivayetler yoluyla ulaşan kimseye vaciptir.³⁴⁹

Bunun için de Süleyman, Ali'nin biatını terk ettiği için ümmeti küfürle suçladığında, İmâmiyye'den ondan ayrılıp Bütriyye'nin görüşünü ya da daha doğrusu Zeyd b. Ali'nin görüşlerini benimsemiştir. Süleymaniyye'nin imâmet konusunda görüşleri Nevbahtî, Kummî ve Eş'arî'nin aktardıkları gibi bütün kaynaklarda da

³⁴⁷ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 22; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 7-8.

³⁴⁸ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

³⁴⁹ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

yansıtılmaktadır. Malâtî, dediğimiz gibi, Zeydiyye'yi Râfıza'nın ismi altında saymıştır. Bunun sebebi de en-Neşşâr açıklamalarına göre, Zeydiyye fırkalarının Ali'yi diğer sahabilerden daha üstün tutması, kimi Ebû Bekir ve Ömer'i kimide sadece Osman'ı ve Cemel ashabı, Salihyye – Bütryye hariç, tekfir ettikleri içindir.³⁵⁰ Şehristanî de, Süleymaniyye'nin imâmet konusundaki görüşlerini aynen Eş'ari gibi aktarmaktadır. Eşârî Süleymaniyye'nin görüşlerini sadece İmâmet konusunda olan görüşlerinden bahsetmektedir. Şehristanî ise daha sonra bahsedeceğimiz gibi Süleyman b. Cerîr İmâmiyye'nin atmış olduğu bed'â ve takiyye ilkelerini reddetmesi konusunda da bilgi vermektedir.³⁵¹ Şehristanî, bu bilgileri aktarırken büyük ihtimal Nevbahtî ve Kummî'den ya da ondan daha önce makâlât kitapları müelliflerinden faydalanmış olabilir.

İsferâyînî (ö. 418/1027), Süleymaniyye'nin görüşleri sadece imâmetle ilgili anlatmaktadır. Aynen Nevbahtî ve Kummî gibi o da daha fazla bilgi vermemektedir. İleride değinecek gibi, İsferâyînî, Bağdadî ve Makrizî de, Süleymaniyye fırkası Resûlullah (s.a.v.)'in ashabını tekfir ettiği için Cârûdiyye'yi tekfir ettiğini söylemektedirler. en-Neşşâr'ın anlattıklarına göre, başlangıçta Süleyman b. Cerîr'in adına fırka halinde oluşmuş bir toplum halen bulunmamaktadır. Bu es-Sâdık ve İmâmiyye'den ayrıldıktan sonra zamanla fırka haline gelmeye başlamıştır.³⁵²

Böylece, es-Sâdık'tan ayrıldığı zaman Süleyman b. Cerîr Salihyye fırkasına sığınıp görüşlerini benimsemiştir. Bildiğimiz gibi Salihyye ya da bütünüyle Bütryye adı altında zikredilen fırka, imâmeti şûra meselesi kabul ettiği için, sahabileri küfürle suçlamamıştır ve Osman hakkında sukuneti tercih etmiş, ona dil uzatmamışlardı. Ancak işin enteresan yanı şudur ki; İsferâyînî ve Makrizî, Süleymaniyye'nin Cârûdiyye'yi sahabileri küfürle suçladığı için tekfir ettiği kaydederler. Fakat Süleyman kendisi Osman'ı da küfürle suçlamıştır? Bunu böyle izah edebiliriz; Süleyman b. Cerîr önce ne Ebû Bekir ne Ömer ne de Osman hakkında kötü şeyler söylemiştir. Ancak zamanla Osman'ın döneminde cereyan eden olaylara bakınca, Benî Ümeyye'yi kendi etrafında toplayıp Ali ve Ehl-i Beyt'e karşı sert davranmaya teşvik ettiğini iddia etmiştir ve bu

³⁵⁰ en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 153.

³⁵¹ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 186.

³⁵² en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 153.

davranışlar onun, Osman hakkındaki fikrini değiştirmiştir. Bütün bu olup biteni Osman'ın bir suçu olarak görüp onu küfürle suçlamıştır.³⁵³

Bağdadî'nin aktardığına göre, Süleymaniyye ve Bütriyye'nin Ebû Bekir ve Ömer'i küfürle suçladığı için Cârûdiyye'yi tekfir etmişlerdi. Öte yandan ise, Cârûdiyye'nin hem Süleymaniyye'yi hem de Bütriyye'yi, Ebû Bekir ve Ömer'in tekfirini bıraktıkları için ikisini de küfürle suçladığını belirtmektedir.³⁵⁴

Makrizî, Süleymaniyye'nin imâmet konusunda anlatımını diğer müelliflerden farklı bir şekilde yapmaktadır. Diğer kaynaklarda eğer imâmetin şûra meselesi olduğu söylensedeyse de, bunu Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra mı yoksa Ali'nin vefatı sonra olduğu açıklanmamaktadır ki, bunun büyük ihtimalle Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra olduğunu iddia etmiştir. Makrizî ise, Ali'nin kendisinden sonra imâmete kimseyi tayin etmediği için imâmet ümmetin arasında şûra meselesi kaldığını söylemektedir.³⁵⁵

Râzî ise, Süleymaniyye fırkası hakkında bahsederken, ayrıntılara girmeden, fırkanın sadece Resûlullah (s.a.v.)'ın ashâbı konusunda, Ebû Bekir, Ömer ve Osman hakkındaki görüşlerini aktarmaktadır.³⁵⁶

Ancak biz, Râzî *el-Muhassal* adlı eserinde Süleymaniyye hakkında anlatımına daha geniş yer verdiğini görmekteyiz. *İ'tikâdât*'ta fırkaların sadece aşırı fikirlerini zikretse de, *el-Muhassal*'eserinde ise, fırkaların görüşlerini biraz daha geniş aktarmaktadır. Râzî; Cerîr oğlu Süleyman'ın taraftarları olup imamlığa giden yolun biat olduğunu ileri sürdüler. Bunun için iki Şeyh'in (Ebû Bekir ve Ömer) imamlığını içtihadî bir iş olarak biat ile ispatladılar. Sonra bazen bu içtihadî doğrulayıp bazen yanlış olduğunu söylüyorlardı ama bundaki yanlışlık fisk derecesine ulaşmayacağını belirtmeye çalıştılar. Yalnız Osman'a dil uzatıp onu tekfir ederler ve Ali ile savaştıklarından ötürü de Ayşe'yi , Talha'yı , Zübeyr'i ve Muaviye'yi tekfir ettiklerini aktarmaktadır.³⁵⁷

Şehristanî, fazıl olan dururken mefdûlun imâmetini caiz görmesi hususunda, Bağdat Mutezile'den Ca'fer b. Mübeşşir ve Ca'fer b. el-Harb ve bu ikisinin görüşlerini benimseyen topluluk,³⁵⁸ *Ehl-i Hadîs*'ten nitelendirdiği Kesîr en-Nevâ da, Süleyman b.

³⁵³ el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 28; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 44; el-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 411.

³⁵⁴ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 44.

³⁵⁵ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 411.

³⁵⁶ er-Râzî, *İ'tikâdât*, s. 62.

³⁵⁷ er-Râzî, *el-Muhassal*, s. 259.

³⁵⁸ Krş., el-Malâtî, *a.g.e.*, s. 28-9.

Cerîr'in, fikrini benimsediklerini ifade etmektedir.³⁵⁹ Şehristanî belli ki, bu fırkanın anlatımını yaparken her türlü eski kaynaklardan istifade etmiştir.

Bağdat Mu'tezile'sini her ne kadar imâmet konusunda Zeydiyye'ye yakınlaştırsa da, bu konuda ilk yaklaştırmayı ve Zeydiyye'den sayması Malâtî tarafından yapıldığını görmekteyiz. Malâtî, Bağdat Mu'tezile'sini, Hz. Ali'yi Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra insanların en faziletlisi, onu fazilette hiç kimse rekabet edemez, mefdûlun imâmetini caiz gördüğünden ötürü Zeydiyye'nin bir fırkası olarak saymış olabilir.³⁶⁰

Şehristanî, Mu'tezil'nin bu ekolü, Kesîr en-Nevâ ve bunların görüşlerini benimseyen kimselerin mefdûlun imâmetini caiz görmelerin sebepleri şöyle açıklamaktadır. İmâmet, dini bir maslahattır, Allah Teâlâ'yı ve O'nun Vahdaniyetini çok teferruatlı bilmek için İmâma gerek duyulmaz. İmâmete ihtiyaç duyulması için, had cezalarının uygulanması, davalar arasında hüküm verilmesi, yetim ve dulların haklarının korunması, Kelimetullah'ı yüceltilmesi, Müslümanların birliğinin sağlanması ve düşmanlardan korunması vb. konularla gündeme gelir. Bu görevleri yerine getirmek için fazıl veya en faziletli olanın olması şart değildir, çünkü fazilet bakımından daha alt seviyede olanlarında da (mefdûl) bu görevleri îfâ edilebileceğini iddia etmişlerdi.³⁶¹

Bu konuda Şehristanî'ye göre Ehl-i Sünnet'in içinde de cemaatin var olduğunu ve imamın müçtehit ve içtihadî konularda uzman olmamasını da caiz gördüler. Önemli olan, onunla beraber bir İctihat Ehli'nin olması, helal ve haram konularında istişare edip hüküm ve fetva istemesidir. Böylece imamın sağlam ve derin görüşlü olması gerektiği ve aynı zamanda olayları çok iyi değerlendirebilecek bilgiye sahip olmasıdır.³⁶²

Daha önce de değindiği gibi, Süleyman b. Cerîr, birçok i'tikadî konuda fikirlerini ortaya koymuştur. Makâlât türünden Şîa'nın en eski eserlerden kabul edilen Nevbahtî'nin *Kitâbu Fırâku's-Şîa* ve Kummî'nin *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırâk*, Süleyman b. Cerîr'e ait olan görüşler sadece imâmetle ilgili ve İmâmiyye'nin benimsediği bed'â ve takiyye fikirleri hakkında eleştirisini görmekteyiz. Mu'tezilî Nâşî el-Ekber ve ona nispet edilen kitap *Masâilu'l-İmâme* adlı eserinde, imâmetle ilgili hariç Süleyman b. Cerîr'in başka bir görüşü zikretmemektedir.

³⁵⁹ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 186-87.

³⁶⁰ Bkz. el-Malâtî, *a.g.e.*, s. 28-9.

³⁶¹ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 186-87; krş., el-Malâtî, *a.g.e.*, s. 28-9.

³⁶² eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 187.

Süleyman b. Cerîr'in kelâm konularındaki benimsemiş olduğu görüşleri, İmâm el-Eş'arî'nin *el-Makâlâtü'l-İslamiyyin* eserinde birkaç görüşüne rastlayabiliriz. Eş'arî Zeydiyye fırkalarının tanımını yaptıktan sonra yeni bir bölüm açarak Kelâmî konularda Zeydiyye fırkalarının muhtelif görüşlerine yer vermektedir. Bu görüşlerin çoğu kime ait olduğu kesin olarak belli değildir, ancak bu görüşlerin bazılarının özellikle de, Süleyman b. Cerîr'e ait olduğu vurgulamaktadır. Biz bundan sonra ilk olarak imâmetle ilgili olan ve İmâmiyye'den ayrılıp Bütriyye'nin ve Süleyman b. Cerîr'in görüşlerini benimsemesine sebep olan görüşler hakkında biraz bilgi vermeye çalışalım. Bu görüşler, bed'â ve takiyye görüşleridir.

b- Bed'â ve Takiyye

Nevbahtî ve Kummî, takiyye fikrini Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır atfeder. Onun taraftarlarından Ömer b. Reyyâh adında bir şahsın, bir mesele hakkında soru sormuştur ve bu meseleyi iki yıl arayla tekrarlamıştır. Bununla ilgili aldığı cevapların aynı olmaması sonucunda Ebû Ca'fer'e yönelerek neden farklı cevaplar aldığını sormuştur. Ebû Ca'fer bunu takiyye halinde verilmiş bir cevap olarak nitelendirmiştir. Bunun üzerine, Ömer b. Reyyâh el-Bâkır'ın imâmetinden vazgeçmiş ve şöyle derdi: *"Her ne sebeple ve her ne suretle olursa olsun batıl üzerine fetva veren imâm olamaz. Aynı şekilde, takiyye icabı, Allah'ın dininde makbul olmayan bir şekilde fetva veren de imâm olmaz. Yine perdesini indirip kapısını kapatan, baş kaldırmayan (hurûc) iyilikle emredip kötülükten sakındırmayan kimse de imâm değildir."* Bunun üzerine Ömer b. reyyâh, bazı arkadaşlarıyla birlikte *"Betriyye"* mezhebine iltihak etti.³⁶³

Böylece daha sonra zikrettikleri gibi, Nevbahtî ve Kummî'nin takiyyeyi ve bed'âyı reddedenler Bütriyye ve Süleyman b. Cerîr'in fikirlerini benimseyen bunlardır. Daha önce Ebû Ca'fer'den ayrılan grup Bütriyye tarafına geçmiştir. Ebû Abdullah Ca'fer es-Sâdık'tan ayrılan ise, Süleyman b. Cerîr'in görüşlerini benimsemişlerdi.³⁶⁴

Kummî, Muhammed el-Bâkır vefat ettikten sonra onun taraftarlarının iki fırkaya ayrıldığını ifade etmektedir. Fırkanın biri Cârûdiyye hakkında bahsettiğimiz gibi, Ebû Câ'fer öldükten sonra, imâmet, Medine'de hurûc eden ve orda öldürülen Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan b. Hasan³⁶⁵ b. Ali b. Ebû Tâlib'a geçtiğini, iddia etmiştir. Bu fırka Muhammed b. Abdillâh'ı Mehdî olduğunu, öldürülmediği ve hayatta olduğunu aynı

³⁶³ Nevbahtî ve Kummî, *Şii Fırkalar*, s. 186-8.

³⁶⁴ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 73-7; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 75-9.

³⁶⁵ en-Nevbahtî'de el-Hasan diye geçmektedir. Krş., en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 74.

zamanda tekrar dünyaya dönüp onu adaletle dolduracağını iddia etmiştir. Bu iddiayı, Ebû Ca'fer'in ölmesinden sonra, ortaya atan Kummî, Muğire b. Saîd olduğunu kaydeder ve Ca'fer b. Muhammed'in taraftarlarını ondan teberi edip lanetlemiştir. Kummî ve Nevbahtî, Muğire b. Saîd ve onun taraftarlarına bu andan itibaren Râfıza denildiğini savunmaktadırlar.³⁶⁶

Ebû Ca'fer'in ölmesinden sonra ikinci fırka ise Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık'ın imâmetini savunmuştur. Es-Sâdık hayattayken kendisinden sonra imâmete oğlu İsmâil'i tayin etmiş, fakat İsmail babasından önce vefat edince, taraftarlarından bir grup bunu imâmın acizliği ve her şeyi bilememesi olarak yorumlamış ve onun imâmetinden vazgeçmişlerdir. Onların inancına göre, imam yalan söyleyemez ve olmayacak bir hadisenin hakkında da olacağına dair iddia edemez. Bunların iddia etiklerine göre es-Sâdık'ın, İsmail'in imâmeti hakkında Allah fikrini değiştirdiğini söylemişti. Bu fırka ise Bed'â fikrini reddedip bazıları Bütüriyye fikrini bazıları ise Süleyman b. Cerîr'in görüşlerini benimseyip bu iki fırkaya intikal etmişlerdi.³⁶⁷

Nevbahtî ve Kummî, Süleyman b. Cerîr'in de *bed'a* ve *takiyye* fikirlerini kabul etmediğini, bu iki fikrin Râfıza tarafından ortaya atılan fikirleri reddetmiştir. İkisi de Süleyman b. Cerîr'in kendi taraftarlarına bed'â ve takiyye prensiplerinin, Râfıza'nın imâmlarının yalanını örtmek amacıyla ortaya koyulan prensiplerdir. Kummî ve Nevbahtî'de kendi taraftarlarına dediklerini şöyle aktarmaktadır:

“Rafizîlerin imâmları, kendi taraftarlar için iki ilke üretilip ortaya koymuşlardır, bu ilkeler sayesinde imâmların yalan söylediğini tespit etmeleri asla mümkün olmaz. Bu iki ilke (esas) bed'â ve takiyyenin caiz olmasıdır. Bed'â'ya gelince; Rafizîlerin imâmlarının, olmuş ve olan şeylerin ilmi ve gelecekte olacak şeylerin haberlerin konusunda kendilerini, taraftarlarına, Peygamberleri makamında gösterirler; taraftarlarına yarın ve daha sonraki günlerde şöyle olacak derler. Olacağına söyledikleri şey gerçekleştirdiğinde onlara şöyle derler: biz size bunun böyle olacağını daha önce bildirmiştik; biz de Allah'ın Peygamberlerine bildirdiği şeyleri Allah'ın lütfüyle biliriz; Peygamberlerle Allah arasında mevcut olan ve Peygamberlerin Allah'tan ilim almasını sağlayan sebeplerin aynısı, bizimle

³⁶⁶ el-Kummî, a.g.e., s. 76-7.

³⁶⁷ el-Kummî, a.g.e., s. 76-7.

(imâmlar) Allah arasında da vardır. Olacağını haber verdikleri şey gerçekleşmediğinde ise, Allah bunun olması hususunda fikir değiştirdi ve onu yaratmadı, derler.”³⁶⁸

“Takiyye ise, şu şekilde ortaya çıkmıştır: Taraftarlarının helal haram ve diğer dinî meselelerde pek çok soru sormaları üzerine imâmlar cevap verdiler; taraftarları ise sorularına verilen bu cevapları ezberlediler, yazdılar ve tedvin ettiler. İmâmlar ise, soruların farklı zamanlarda sorulması yüzünden, verdikleri cevapları ezberleyememişlerdir. Çünkü sorulan sorular ne aynı günde ve ne de aynı ayda sorulmuş, değişik yıllar, farklı aylar, (farklı günler) ve muhtelif zamanlarda sorulmuştur. Bu sebeple, bir mesele hakkında, birbirine zıt muhtelif cevaplar ortaya çıkmıştır. Birçok farklı mesele hakkında ise, aynı [farklı] cevaplar verilmiştir. Bu çelişkilerin farkına varan taraftarları bu meseleleri tekrar imâmlarına götürdüler ve cevaplardaki bu tutarsızlığın ve karışıklığın sebebini sordular ve imâmlarına karşı çıktılar; ihtilaf nereden geldi ve nasıl caizdir, dediler. İmâmlar, onlara, şöyle cevap verdiler; Biz takiyye icabı böyle cevap verdik; bizim arzu ettiğimiz gibi, dilediğimiz şekilde cevap verme hakkımız vardır, cevap verme keyfiyeti bize aittir. Biz, sizin yararınıza olan şeyi, bizim ve sizin bekâmızın nasıl mümkün olacağını ve müşterek düşmanlarımızı (ve düşmanlarımızı) nasıl engelleyeceğimizi daha iyi biliriz. Durum böyle olunca, bunların, ne zaman yalan söyledikleri veya ne zaman gerçeği ifade ettiklerini bilmek mümkün değildir.”³⁶⁹

Bu aktardığımız metin, Kummî ve Nevbahtî'nin kitaplarında Süleyman b. Cerîr'in bed'â ve takiyye'yi reddeden ve sert bir biçimde İmâmiyye'ye karşı çıkan bir üsluptur. Diğer kaynaklarda, Süleyman b. Cerîr'in bu iki görüşe karşı çıktığı hakkında ise neredeyse söz edilmemektedir. Aynısını ancak daha kısa bir şekilde Şehristanî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'inde görmekteyiz. Şehristanî de her ne kadar bu konulara az yer vermişse de, bu hususu zikretmesiyle Kummî ve Nevbahtî'nin kitaplarından faydalanmış olabilir. O bu konuda Süleyman b. Cerîr'in Rafıza'yı da tenkit ettiğini ve Rafıza'nın bu iki görüşünü reddetmiştir. Bed'â fikri hususunda Rafizî imamları kendilerini güçlendirmek ve iktidar sahibi olacakları amaçlarıyla dair bir şey

³⁶⁸ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *Firâku'ş-Şîa*, s. 76; Nevbahtî ve Kummî, *Şiî Firkalar*, s. 192-193.

³⁶⁹ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *Firâku'ş-Şîa*, s. 77; Nevbahtî ve Kummî, *Şiî Firkalar*, s. 193.

söylemekteydi. Daha sonra dediklerinin aksi çıktığında “Allah bu konuda fikrini kararını değiştirdi” derlerdi. İkinci fikir ise takiyye fikridir. Bir Şey söyler ve bu doğru çıkmadığı söylenildiği zaman, “Biz onu takiyye gereği söyledik ve takiyye gereği yaptık” diyerek kendilerini savunurlardı.³⁷⁰ Kummî ve Nevbahtî’nin anlattıkları gibi Süleyman b. Cerîr’in bu sözlerini, ne Eş’arî ne de daha sonra gelen firâk kitapların müellifleri bu meseleye yer vermemektedir.

c-Sahabe

Kummî ve Nevbahtî, Süleyman b. Cerîr’in Ali’yi, Resûlullah’ın diğer sahabilerinden daha üstün tuttuğunu ifade etmektedirler.³⁷¹ Süleyman b. Cerîr’in sahabe konusunda bu tutumu neredeyse tüm firâk kitaplarında yansıtılmaktadır. İmam Eş’arî de, Süleyman b. Cerîr’in Ali’yi Osman’dan daha üstün ve imâmete daha layık gördüğünü kabul eder.³⁷² Şehristanî’ye göre ise, onlar Şöyle iddia ederler; Ebû Bekir ve Ömer hak imamlardır, ancak Ali hayatta iken onlara biat edenler hatalıdır. Fakat bu hata fisk derecesinde ve ağır bir hata değil, içtihadî bir hatadır. Bununla beraber, Şehristanî, Süleyman b. Cerîr’in Osman ve Aşere-i Mubeşşere hakkında kendi görüşünü ortaya koymuştur. Osman’ı kendi dönemindeki uygulamaları ve bidatleri nedeniyle onu küfürle suçlamıştır. Ali’nin üstünlüğünü her bakımdan görmüş ve onu her konuda isabetli olduğunu iddia ettiğini söyleyen Şehristanî, Ali’ye karşı savaşan herkes hatalı ve küfre düşmüş olduğunu iddia etmiştir. Böylece Ayşe, Talha ve Zübeyr Ali’ye karşı savaştıkları nedeniyle tekfir etmiştir.³⁷³

Râzî ise *İ’tikâdât*’ında Süleymaniyye’nin tanımını sadece bu hususta değerlendirmekte ve bu firkanın mensupları Ebû Bekir ve Ömer’i yüceltiyorlar ama Osman’ı tekfir ettiklerini ifade etmektedir.³⁷⁴ Bu hususta Bağdadî’nin ve daha sonra onu takip eden el-İsferâyînî Süleymaniyye’yi Osman’ı ve diğer sahabileri tekfir ettiği için Ehli’s-Sünnet de tekfir ettiğini kaydetmektedirler. Ulaşabildiğimiz kadarıyla bütün kaynaklar Süleyman b. Cerîr’in ve Süleymaniyye fırkasının sahabe konusunda aynı görüşleri aktarmaktadırlar.³⁷⁵

³⁷⁰ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 186.

³⁷¹ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 21; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 18.

³⁷² el-Eş’arî, *a.g.e.*, s. 136.

³⁷³ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 186.

³⁷⁴ er-Râzî, *a.g.e.*, 62.

³⁷⁵ Krş., el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 29; el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 43; el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 207; el-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 411; el-Ekber, Nâşî, *a.g.e.*, s. 44.

d- İlim

Kummî ve Nevbahtî Zeydiyye'nin fırkalarını ikiye (*el-Akviyâ ve ez-Zuâfâ*) ayırdıktan sonra bunların ilim konusundaki görüşlerini aktarmaktadırlar. Cârûdiyye'yi anlattığımızda, bunların ilim konusunda ikiye ayrıldığını söylemiştik. Bir grup ya da Cârûdiyye'nin çoğu Hasan ve Hüseyin'in çocukları dinî ve dünyevi konularında ümmetin ihtiyaç duyduğu meseleler imâmlardan öğrenir, ancak imâmlar kendileri, ilmi kimseden öğrenmezler, onu Allah kendi Lütûfiyle onların kalplerine istediği gibi koymaktadır.

Gördüğümüz gibi Nevbahtî ve Kummî, Cârûdiyye'yi el-Akviyâ olarak nitelendirmektedirler. Nevbahtî ve Kummî'ye dayanarak öğrenmekteyiz ki, Zeydiyye fırkalarının çoğu, ilim imâmların ve ümmetin diğer fertleri arasında müşterek olduğunu iddia etmişlerdi. İnsanlar ihtiyaç duyduğu zaman ilmi İmâmlardan ya da ümmetin fertlerinden öğrenirler. Eğer bir şey hakkında kimsede çözümü bulamıyorlarsa, o zaman içtihadı dönüp çözümü bulurlar. Bu görüş Nevbahtî ve Kummî'ye göre Zeydiyye'nin el-Akviyâ ve ez-Zuafâ'nın görüşleridir.³⁷⁶

Ancak, Süleymaniyye'yi Nevbahtî ve Kummî ez-Zuafâ'dan sayıp saymadığı hakkında net bir bilgimiz yoktur. Bunu Mu'tezilî olan Nâşî el-Ekber'den bir ipucu alabiliriz. O Süleymaniyye'nin ilim konusundaki görüşü, Bütriyye'nin ve Hasan b. Salih b. Hayy'ın görüşü gibi olduğunu belirtmektedir.³⁷⁷ Yani, Kummî ve Nevbahtî'nin anlattıklarına göre Bütriyye fırkası ez-Zuafâ grubundan olduğunu söyler ve böylece Süleyman b. Cerîr'in ilim konusunda görüşleri, Nâşî'den destek alarak, bu gruba ait olduğunu söyleyebiliriz.³⁷⁸

e- Allah'ın İsimleri ve Sıfatları

İmâm Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin kaydettiği gibi, Süleyman b. Cerîr'in ve ilk Zeydiyye fikirleri, Mu'tezile ve Havâric tarafından desteklenen ve insan şeklinde olmayan Allah anlayışını kabul etmişlerdir. Süleyman b. Cerîr, İlahî zatın sıfatlarını tek tek "şey" olduğunu kabul ettiğini, ancak sıfatların tamamını "şeyler" olduğunu kabul etmemiştir.³⁷⁹ Eş'arî, Süleyman b. Cerîr'in, Allah'ın ilim ile Âlim olduğunu kabul eder, O'nun ilmi ne O'dur ne O'ndan başkası olduğunu ve O'nun ilmi şey olduğunu inandığını ifade etmektedir. Yine de, Eş'arî'ye göre, Süleyman b. Cerîr, Allah kudret ile

³⁷⁶ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 70; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 72.

³⁷⁷ el-Ekber, Nâşî, *a.g.e.*, s. 44.

³⁷⁸ Krş., el-Ekber, Nâşî, *a.g.e.*, s. 44.

³⁷⁹ Madelung, *a.g.m.*, s. 178.

Kâdir, O'nun kudreti ne O ne O'ndan başkası olduğu ve 'kudret'in şey olduğunu iddia ettiğini kaydetmektedir. Bu mantığı kullanarak, hayat, sem', basar ve bütün sıfatlar konusunda da aynı şeyi iddia ettiğini söylemektedir.

Eş'arî, Süleyman b. Cerîr'in ve onun taraftarları, Allah'ın yüzü'nün (*Veçhi*) Allah Kendisi olduğunu iddia ettiklerini söylemektedir. Bunlar, Allah'ın ezelde mürit olmadığını ve Allah günah işleyeni ezelde ondan günah işlediği için nefret etmediği, kârih olmadığını iddia ederler. Allah'ın bir şeyi irade etmek onun zıddını istememesi, Allah'ın ezelde Râzi (*rıza gösteren*) ve Sâhit (*kızıcı*) değildi demektedirler. O'nun kâfirlere kızması, onlara azap etmeye rızasının olmasıdır. Onları azap etmeye rızasının olması, onlara kızmasıdır. Allah'ın müminlere rızası, onlara azap etmeyi istememesidir. Onlara azap etmeyi istememesi, onları bağışlamaya rızasının olmasıdır. Yine de bunlar, "*Allah'ın kâfirlere kızması, müminlere rızasıdır, demeyiz*", diyorlar.³⁸⁰

f- Allah'ın Zulme ve Yalana Kudretle Vasıflanması

İmâm Eş'arî, Allah'ın zulüm etmeye ve yalan söylemeye güç yetirmekle vasıflanıp vasıflanamayacağı hususunda ikiye ayrıldığını ve birinci fırka Süleyman b. Cerîr ez-Zeydî'nin taraftarları olduğunu söylemektedir. Eş'arî, Süleymaniyye'nin, Allah'ın zulmetmeye gücü yetmekle vasıflanamayacağını iddia ettiğini söyler. "*O zulmetmesi ve yalan söylemesi imkânsız olduğu için kadir değildir*" denilmez. Süleyman b. Cerîr aynı zamanda Allah'ın yalan söylemeye muktedir olarak tanımlanamayacağını iddia etmede, Mu'tezile görüşüne karşılık Hâricîlerin icmasıyla aynı kanaati paylaşır.

Birinin "*Allah'ın zulmetmeye ve yalan söylemeye kadir midir?*" sorusunu sormasının imkânsız olduğunu kabul etmemişlerdir. Süleyman b. Cerîr'in kelâmî konularda derinliğini İmâm el-Eş'arî'nin aktardığı gibi, Süleyman b. Cerîr'in, "*Allah, yapmayacağını bildiği şeye kadir midir?*" diye sorduğunda, o bu sorunun cevabının iki boyutlu olduğu söyler ve şöyle devam eder:

"Eğer soran, O'nun yapmayacağını bildiği şeyden maksat, yapmayacağı haberle gelen şeylerden biri ise, Allah'ın ona kadir olduğu veya olmadığı söylenemez. Böyle bir şeyi sormak mümkün değildir. Eğer haber yoluyla gelmemişse, akıllarda onu defedecek bir şey varsa da, Allah, bununla vasıflanamaz. O'nu bununla niteleyen kimse imkânsız bir şeye girmiş olur.

³⁸⁰ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 139.

Bu konudaki cevap, olmayacağı hakkında haber bulunan şeyin cevabı gibidir. Eğer hakkında haber bulunmayan bir şey ise ve akıllarda onu defedecek bir şey yoksa Allah'ın buna kâdir olduğu söylenebilir. Bu konuda gaybı bilmediğimizi söyleyebiliriz; çünkü aklımızda onu defedecek bir şey yoktur. Zira biz onun benzerini yaratılmış olarak görüyoruz”³⁸¹

Madelung’a göre amellerin yaratılması hususunda Süleyman b. Cerîr’in görüşü Eş’arî’den nakledilmemiş olsa da, insanların fiilleri Allah tarafından yaratılmışlığını büyük bir ihtimal kabul etmiş olabilir. Süleyman b. Cerîr’in Allah’ın yalan söylemeye muktedir olarak vasıflanamayacağını iddia etmesiyle, Mu’tezile görüşüne karşı çıkıp Havâricîlerin çoğuyla aynı görüşü paylaşmaktadır.³⁸²

g- İstita’at

İmâm Eş’arî, istitaat konusunda Zeydiyye kendi içerisinde üç fırkaya ayrıldığının altını çizmektedir. Eş’arî, Süleyman b. Cerîr’in kitaplarında; “*İstitaat, müstetî’in bir kısmıdır. İstitaat, onu kuşatmış ve iki yağın karışması gibi onunla karışmış*” olduğunu söylemektedir. O yine, Süleyman b. Cerîr’in, istitaatın fiilden önce olduğunu, onun fiil ile birlikte bulunduğunu ve fiil halinde fiil ile meşgul olduğunu, insan fiil işlediği zaman fiile müstetî olduğunu iddia ettiğini ifade etmektedir.³⁸³

İbn Hazm da *el-Faslu fi el-Milel ve'n-Nihal*’ında, Süleyman b. Cerîr’in İstitaat ve cebir konusunda görüşünü aktarmaktadır. İbn Hazm’a göre, İstitaat konusunda, Cehm b. Safvan’ın taraftarları ve Havaricilerden Ezârika fırkası insana hiçbir İstitaat ve seçme gücü atfetmemişlerdir. İnsanın tamamen cebir altında ve seçme hakkı olmadığını iddia etmiştir. Bir başka taife ise insana seçme hakkı ve istitaat tanımıştır. İnsan cebir altında değil, bir fiili yaptığı zaman o güç ve istitaat sahibi olduğunu savunmuştur. Ancak, insana istitaat tanımış olanlar ikiye ayrıldılar. Birinci grup ki bunlar, Mu’tezile, Havariciler’den bir grup ve Mürcie’den de bir grup istitaatın fiilden önce bulunduğu iddia etmiştir. Daha sonra birkaç fırkaya ayrıldığı söylemektedir.³⁸⁴

İkinci grup ise ki bunlar, Ehli’s-Sünnet’in kelamcıları ve bunlara tabii olanlar Hüseyin b. Abdillâh en-Neccâr (ö. 230/845) ve Eş’arî’nin ashâbı gibi, Mürcie ve Havaricilerden bir grup, Hişâm b. el-Hakem ve Süleyman b. Cerîr’in taraftarları

³⁸¹ el-Eş’arî, Ebû’l-Hasen el-Eş’arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev., Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 88.

³⁸² Madelung, *a.g.e.*, s. 178.

³⁸³ el-Eş’arî, *Makâlât*, s. 140; el-Eş’arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 89.

³⁸⁴ İbn Hazm, *a.g.e.*, c. III, s. 34.

olduğunu söyler, istitaatı fiil işlendiği an onula bulunduğu, daha önce değil diye iddia etmişlerdir. Süleyman b. Cerîr'e göre, insan Cebir altında değil, onda istitaat bulunur ve bu istitaatla kendi seçeneğiyle istediği işi yapar. Bu da istitaat fiilden önce değil fiille beraber bulunduğunu savunmaktadır.³⁸⁵

C- SALİHİYYE - BÜTRİYYE

Kaynaklarda zikredildiği üzere, Zeydiyye'nin en büyük fırkalarından biri Salihyye-Bütriyye fırkası sayılmaktadır. Aslında bunlar iki kişinin, Hasan b. Sâlih b. Hayy ve Kesîr en-Nevvâ'nın taraftarları olmakla birlikte, genelde aynı görüşleri paylaştıklarından ötürü Makâlât ve Mezhepler Tarihi müellifleri bunları aynı fırka olarak saymaktadırlar. Nevbahtî, Kummî, Eş'arî, İsferyîni, Bağdadî, Himyerî, İbn Teymiyye ve Makrizî gibi âlimler bu fırkanın mensuplarının Hasan b. Sâlih b. Hayy ve Kesîr en-Nevvâ'nın taraftarları olduğu belirtmekle birlikte, yine de fırkayı Bütriyye³⁸⁶ veya Ebteriyye³⁸⁷ olarak kaydetmektedirler. Fahreddîn er-Râzî ise, bunların Hüseyin b. Sâlih b. Hayy'nın taraftarları olduğu söyler ve fırkayı Salihyye olarak kaydetmektedir.³⁸⁸ Şehristanî, Hasan b. Sâlih b. Hayy'nın taraftarlarını Salihyye'yi, Kesîr en-Nevvâ'nın taraftarlarını Betriyye'yi ayrı fırkalar zikretmesine rağmen yine de aynı başlığın altında kaydetmiştir.³⁸⁹ Bu fırkanın görüşlerinin mahiyetini değinmeden önce, bu iki kişinin, Hasan b. Sâlih b. Hayy ve Kesîr en-Nevvâ, hakkında biraz bilgi vermeye çalışacağız.

1- Hasan b. Salih b. Hayy

Kaynaklarda daha çok kullanılan isim Hasan b. Sâlih b. Hayy'dır (ö. 168/784-85). Ancak müellifler kendi üslûplarına göre onu farklı isimlerle ve değişik lakaplarla zikretmektedirler. Sözelimi bazı müellifler sadece kendi ismi ve mensup olduğu kabilenin ismi, bazıları da babasının ismiyle anımsarken diğerleri ise lakaplarıyla ve

³⁸⁵ İbn Hazm, *a.g.e.*, c. III, s. 33.

³⁸⁶ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *Fırâk*, s. 20; el-Eş'arî, *a.g.e.*, s.136; el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 43; el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 207; İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. III, s. 11; el-Makrizî, *a.g.e.*, s. 411.

³⁸⁷ el-İsferyîni, *a.g.e.*, s. 29.

³⁸⁸ er-Râzî, *a.g.e.*, s. 62.

³⁸⁹ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 187.

şöhret bulduğu unvanıyla da kayda geçirmişlerdi. Nevbahtî'nin *Fırâku's-Şîa* ve Kummî'nin *el-Makâlât ve'l-Fırâk* eserlerinde Hasan b. Salih b. Hayy olarak zikredildiğini görmekteyiz.³⁹⁰ Hasan b. Salih b. Hayy ismiyle, İmâm el-Eş'arî, İsfahânî, İsferyânî, Bağdâdî, Şehristânî de kaydetmişlerdir.³⁹¹

İmâm el-Buhârî (ö. 256/870), *Tarîhu'l-Kebîr* adlı eserinde ve İbn Kuteybe (ö. 276/889) *el-Me'ârif* inde, Hasan b. Sâlih b. Hayy el-Kûfî diye geçmektedir.³⁹² Mizzî ise *Tehzîbu'l-Kemâl* inde onun ismini el-Hasan b. Sâlih b. Sâlih b. Hayy olarak kaydetmiştir. O, Hayyân b. Şufeyyu b. Huneyyu, Râfî' el-Hemedânî es-Sevrî el-Kûfî el-Âbid³⁹³ gibi zikrederken, el-Ensârî ise, el-Hasan b. Sâlih b. Sâlih b. Muslim b. Hayyan, lakabı Hayy b. Şafî, el-Hemedânî es-Sevrî, el-Kûfî olarak kaydetmektedir.³⁹⁴ Keşşî'nin *Ricâl* 'ında Sâlih b. Sâlih b. Hayy olarak geçmekte, İbn Maîn de sadece Hasan b. Hayy, Tûsî ise, Hasan b. Sâlih b. Hayy el-Hemedânî es-Sevrî el-Kûfî, İbn Hazm, el-Hasan b. Sâlih b. Hayy el-Hemedânî, Makrizî ise onun ismini sadece Hasan b. Sâlih olarak kayda geçirmişlerdir.³⁹⁵ Zehebî *Tehzîbu't-Tehzîb* 'inde, Ebû Abdillâh Sâlih b. Sâlih b. Hayy el-Hemedânî es-Sevrî el-Kûfî olarak kaydetmiş, ancak İbn Adî'ye dayanarak, Hasan b. Sâlih b. Hayy b. Müslim b. Hayyân olduğunu söylemektedir.³⁹⁶ Künyesi Ebû Abdillâh olduğunu ve İmâm Buhârî'ye göre bu künyeyi Şuayb b. Harb tarafından almıştır.³⁹⁷

Şeyh Tûsî ve el-Ensârî, *Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* adlı eserinde Hasan b. Sâlih b. Hayy'ı Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır ve Ebû Abdillâh Ca'fer es-Sâdık'ın ashabından saymakta ve Sâlihiyye fırkası ona nispet edildiğini söylemektedirler. Tûsî ve el-Ensârî gibi el-Mamakânî da *Tenkîhü'l-Makâl fî İlmi'r-Ricâl* 'ında, Şeyh Ebû Abdillâh el-Mamakânî'nin aynı bilgiyi paylaştığını ifade etmektedir.³⁹⁸

³⁹⁰ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 9, 12, 50; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 7, 10, 73, 140.

³⁹¹ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 136; el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 415; el-İsferyânî, *a.g.e.*, s. 29; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 43; eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 187;.

³⁹² Buhârî, *a.g.e.*, c.II, s. 295; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 509.

³⁹³ el-Mizzî, Cemaleddîn Ebî'l-Haccâc Yûsuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXV, thk., Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muessesetu'r-Risâle, II. bs., Beyrut 1983, c.VI, s. 177.

³⁹⁴ el-Ensârî, Ahmed b. Abdillâh Hazrecî, *Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 3. bs., Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, Beyrut 1979, s. 78; Ayrıca bkz. Mâmakânî, Abdillâh b. Muhammed Hasan, *Tenkîhü'l-Makâl fî İlmi'r-Ricâl*, I-XXIV, thk., Muhyiddin el-Mâmakânî, Muessesetu Al-i Beyt li'l-İhyai't-Turas, Kum 1427, c. 19, s. 155-6.

³⁹⁵ et-Tûsî, *a.g.e.*, s. 233; İbn Maîn, *a.g.e.*, c.I, s. 153; et-Tûsî, *Ricâl*, s. 166; İbn Hazm, *a.g.e.*, c.II, s. 266; el-Makrizî, *a.g.e.*, c. III, s. 411.

³⁹⁶ ez-Zehebî, *Tehzîb*, c. II, s. 286.

³⁹⁷ Buhârî, *a.g.e.*, c.II, s. 295; Ayrıca bkz. el-Mizzî, *a.g.e.*, c.VI, s. 177; el-Ensârî, *a.g.e.*, s. 78; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 509; Zehebî, *a.g.e.*, c. II, s. 286; et-Tûsî, *a.g.e.*, s. 166.

³⁹⁸ et-Tûsî, *a.g.e.*, s. 113, 166; el-Ensârî, *a.g.e.*, s. 78; el-Mâmakânî, *a.g.e.*, c. 19, s. 156.

İmâm el-Buhârî, Hasan b. Sâlih b. Hayy el-Kûfî Hemedânî Sevr bölgesinden olduğunu kaydetmektedir. Buhârî onun doğum tarihi olarak Ahmed b. Ebî Tayyib'in naklettiğine dayanarak o da Vekî'den (ö. 197/813) kaydederek h. 100 yıllı olduğunu savunmaktadır.³⁹⁹ Onun doğum tarihi olarak İbn Nedîm de bu yıllı kaydetmektedir.⁴⁰⁰

Ancak hayatı ile ilgili, nerede yaşadığını ve nerede öldüğünü hakkında açık bir bilgi verilmemektedir. İsfahânî'ye göre, Hasan ve ailesi Zeyd'in ayaklandığı zaman ona katılıp yanında savaşmıştır,⁴⁰¹ fakat İbrahim b. Abdullah'ın hurûcunda görülmemiştir. Hasan b. Sâlih b. Hayy İsâ b. Zeyd'in Kûfe'ye geldiğinde misafir etmiştir ve bu sırada İsâ kızını Hasan'la evlendirmiştir.⁴⁰² Bunun üzerine İsâ onu yanına yardımcı olarak almıştır. Kûfe'deyken İsâ'ya biat edenlerin sayısı on bin kişiye ulaştığı zaman, Hasan onun hurûc etmesine ikna etmeye çalıştı, ancak İsâ bunu reddetti. İsâ b. Zeyd'in vefat ettiği zaman, Sabbâh Za'rafân, zamanın Abbasî Halifesi olan Mehdî-Billah'a (ö. 169/784) bildirmeye kalktı, ancak Hasan b. Hayy bundan menetti. Ancak Hasan b. Sâlih ölmesiyle ve Mehdî-Billah'a haber ulaşınca sanki büyük bir beladan kurtulmuşçasına secde edip: *"Allah'a Hamdolsun, onun işinden beni kurtardı, bana en sert karşı çıkan Hasan'dı, o yaşasaydı, İsâ b. Zeyd mutlaka bana karşı isyan edecekti."* demişti. İsfahânî, Hasan b. Sâlih'in, İsâ'nın vefat ettikten iki ay sonra öldüğünü öne sürerken, İbn Kuteybe ise, onun İsâ'dan altı ay sonra öldüğünü savunmaktadır.⁴⁰³

Kaynakların çoğunda onun ölüm tarihi olarak h. 168 yıllı kaydedilmektedir. İbn Nedîm *Fihristi'*nde ise, Hasan b. Sâlih'in ölümü gizli olduğunu vurguladığı halde, h. 168 yıllını belirtmektedir.⁴⁰⁴ Hasan b. Sâlih'in ölüm tarihi olarak Buhârî ve el-Ensârî İbn Na'im'in bir bilgiye dayandıklarında, h.167. senesi olduğunu ifade etmektedirler. Aynı bilgiyi İbn İmâd (ö. 1089/1678) *Şezerâtu'z-Zeheb* adlı eserinde de aktarmaktadır.⁴⁰⁵ İbn Nedîm, Hasan'ın iki kardeşi olduğu ve ikisinde onun mezhebine bağlı olduğunu söylemektedir. Hasan b. Sâlih'in kardeşi olan Ali b. Sâlih, mütakellim biri olduğu ve h. 154 yıllında öldüğünü kaydetmektedir.⁴⁰⁶

Kaynakları inceleyebildiğimiz kadarıyla, Hasan b. Sâlih b. Hayy'ın zamanın büyük âlimlerinden olduğu gösterilmektedir. Hadîs, Fıkıh ve Kelâm sahasında şöhret

³⁹⁹ Buhârî, *a.g.e.*, c.II, s. 295.

⁴⁰⁰ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 227.

⁴⁰¹ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s.295.

⁴⁰² İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 509.

⁴⁰³ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 408; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 509; en-Neşşâr, *a.g.e.*, c. II, s. 150.

⁴⁰⁴ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 227; en-Nevbahtî, *a.g.e.* s. 98.

⁴⁰⁵ Buhârî, *a.g.e.*, c.II, s. 295; İbn İmâd, *a.g.e.*, c.II, s, 298; en-Nevbahtî, *a.g.e.s.* 98.

⁴⁰⁶ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 227; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c. I, s. 191-2; İbn İmâd, *a.g.e.*, c.II, s, 298.

yapmış biri olarak geçmektedir. Onun daha çok fakih ve âbid biri olduğunu söylense de onun hadiste ve kelim alanlarında gerçekten zamanın âlimlerinin seviyesine ulaşmış biri olarak öne çıkarılmaktadır.⁴⁰⁷ Hatta İbn Nedîm, *Kitâbu't-Tevhîd*, *Kitâbu İmâmeti Veledi Ali min Fatıma ve Kitâbu'l-Câmiu fi'l-Fıkh*, Hasan b. Sâlih b. Hayy'ın bıraktığı eserlerinden olduğunu söylemektedir. Hadis ve Ricâl kitaplarında onun çok güvenilir bir şahıs olduğu gösterilmektedir. Onun Zeydiyye'nin hurûc görüşünü benimsediği için ve Sufyan es-Sevrî'nin eleştirisine rağmen onun bilginin sağlam bir kaynağı olmasında sakınca görülmemektedir. Nevbahtî ve Kummî'nin aktardıklarına göre, Hasan b. Sâlih b. Hayy'ın fırkası olan Sâlihiyye-Bütriyye Amme'ye en yakın fırka olduğuna göre en-Neşşâr'ın ifadeleriyle de Zeyd b. Ali'nin ilkelerine en sadık kalan Hasan b. Sâlih b. Hayy ve onun ailesidir.

İmâm el-Buhârî, ondan hadis rivayet etmemekle birlikte onun, *Tarîhu'l-Kebîr*'inde Simâk b. Harb duyduğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁸ İmâm el-Müslim ise *es-Sahîh*'inde, hem Hasan'ın hem de kardeşi Ali'nin rivayetlerini kaydetmiştir.⁴⁰⁹ İbn Ma'în'in ifade ettiğine göre, hadisteki sıhhatı Evzâ'î'nin (ö. 157/774) sıhhatıyla aynı olduğunu kaydetmesiyle, onun rivayette ne kadar güvenilir biri olduğunu göstermektedir. Hasan'ın birçok zevatlardan rivayet ettiğini ve onun rivayet ettiği hadisleri de birkaç kişinin tarafından nakledildiğini belirtilmektedir. Zehebî onun, babasından Hasan b. Hayy, Simâk b. Harb, Abdülaziz b. Refî', Abdullah b. Dinar, Amr b. Dinar, Kays b. Müslim, İsmail b. Sedî, Selemetu b. Kuheyl ve Ali b. Akmar'dan rivayet ettiğini belirtmektedir. Ondan da, Hamîd b. Abdîrrahman er-Revâsî, Vekî', Yahya b. Âdem Übeydullah b. Mûsâ, Ahmed b. Yûnus İshâk b. Mansûr es-Selûlî, Ali b. Ca'd gibi ve birçok kişi rivayette bulunduğunu ifade etmektedir.⁴¹⁰ İbn İmâd *Şezerâtu'z-Zehb*'inde, İbn Nu'aym'ın "ondan daha faziletli görmedim" ve İbn Hatim'in Hasan'ın "güvenilir, hafız, mükemmel" biri olarak vasıflandırdıklarını aktarmaktadır.⁴¹¹

Nevbahtî ve Kummî, Hasan b. Sâlih b. Hayy, Kesîr en-Nevvâ'yı ve taraftarları *Ashabu'l-Hadis*'ten saymalarıyla da, ikisinin hadisteki yerlerini göstermektedir. Nevbahtî ve Kummî, onların hadis ve onun rivayetiyle meşgul oldukları içindir ki *Ashabu'l-Hadis* olarak vasıflandırmışlar. Nevbahtî ve Kummî, Bütriyye'nin bazı görüşleri çeşit fırkaların görüşleriyle örtüştüğü için farklı mezheplerin parçası olarak

⁴⁰⁷ ez-Zehbî, *Tehzîb*, c. II, s. 286; el-Ensârî, *a.g.e.*, s. 78.

⁴⁰⁸ Buhârî, *a.g.e.*, c.II, s. 295; ez-Zehbî, *İber*, c. I, s. 191-2.

⁴⁰⁹ ez-Zehbî, *İber*, c. I, s. 191-2; İbn İmâd, *a.g.e.*, c.II, s. 298.

⁴¹⁰ ez-Zehbî, *Tehzîb*, c. II, s. 286.

⁴¹¹ ez-Zehbî, *Tehzîb*, c. II, s. 288; İbn İmâd, *a.g.e.*, c.II, s. 298.

saymışlardır. Ali'nin ölmesiyle bazı taraftarları onun saflarından çıkıp Talha, Zübeyr ve Ayşe tarafına geçmişlerdir. Bunlara, bir kimsenin büyük günah işlemişse bile iman sahibi olduğu iddia ettikleri için Mürcie ismi verilmiştir. Bu bakımından Bütriyye'yi, Cehmiyye, Geylaniyye ve Masriyye fırkaları ile birlikte Mürcie'den saymaktadır.⁴¹² Şukâk ya da Bütriyye fırkanın mensupları Ehlu'l-Hadîs olarak nitelendiren Nevbahtî ve Kummî, Sufyan b. Saîd es-Sevrî, Şerîk b. Abdillâh, İbn Ebî Leylâ, Muhammed b. İdrîs (ö. 204/820) ve Mâlik b. Enes'i (ö. 179/795) de içermekte ve bunların hepsini Haşviyye olarak tanımlamaktadırlar.⁴¹³ İbn Nedîm de, Muhammed b. İshak'ın dediğini aktarmakta ve çağın muhaddislerinin çoğu, Sufyan b. Uyeyne (ö. 198/814) ve Sufyan es-Sevrî gibi ve bazı fakihlerin de Zeydî olduğunu ileri sürmektedir.⁴¹⁴

Sufyan es-Sevrî, onu her ne kadar, hurûcu kabul ettiğinden ötürü itham etmişse de, Hasan onun seviyesine yakıştığı gibi davranıyordu. İsfahânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyîn* adlı eserinde şöyle bir olayın vuku bulunduğunu anlatmaktadır. “*El-Munzir b. Ca'fer el-Abdî' da babasını anlatırken duymuştur. Ben, Hasan ve Ali b. Sâlih b. Hayy, Abdu Rabbah b. Alkame, Cenâb b. Nistâs ve İsa b. Zeyd Hacca gitmiştik. Mescidi Harâm'dayken Hasan ve İsa b. Zeyd Sire hakkında bir meseleyi tartışıyorlardı ve ihtilafa düşmüşlerdi. O sırada biri Sufyan es-Sevrî'nin geliş haberini vermiştir. Bunun üzerine Hasan, “işte şifa (çözüm) geldi”⁴¹⁵ dediğini söylemektedir.*

Zehebî'nin aktarmış olduğu bilgiye göre, Vekî'nin, Hasan b. Sâlih, Se'îd b. Zübeyr'e benziyor. O, kardeşi Ali ve annesi kendi aralarında geceyi üçe paylaşırlardı. Annesi öldüğü zaman ikiye böldüler, kardeşi öldüğünde o zaman Hasan gece boyunca ibadetle geçirdiğini, söylediğini ifade etmektedir. Onda hıfz, itkân, fıkıh ve ibadet bir araya toplanmıştır.⁴¹⁶ İbn Ma'in, Sufyan (es-Sevrî), Hasan (b. Hayy) ve Şerîk'in insanlarla pek karışmazdığını ve yalnızlığı tercih ettiklerini kaydetmektedir.⁴¹⁷

2- Kesîr b. İsmail en-Nevvâ'

Hadis ve Ricâl kitaplarında onun ismi farklı şekillerle kaydedilmektedir. Ebû İsmail, Kesîr b. İsmail veya İbn Nâfi' en-Nevvâ', el-Kûfi (ö. 169/785-86 [?]), Benî

⁴¹² en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁴¹³ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 6-7; el-Kummî, *a.g.e.*, s.5-6.

⁴¹⁴ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 227.

⁴¹⁵ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 415-416.

⁴¹⁶ ez-Zehebî, *Tehzîb*, c. II, s. 288; ez-Zehebî, *İber*, c. I, s. 191-2; İbn İmâd, *a.g.e.*, c.II, s. 298.

⁴¹⁷ İbn Ma'in, *a.g.e.*, c.I. s. 153.

Teymullah'ın mevâlisi olarak geçmektedir.⁴¹⁸ Makâlât ve firâk kitaplarda ise onun ismi sadece Kesîr en-Nevvâ' el-Ebter olarak kaydedilmektedir.⁴¹⁹

Kesîr en-Nevvâ'nın kesin olarak ne zaman doğduğu ve ne zaman öldüğü hakkında kaynaklarda pek bilgi verilmemektedir. Ancak onun çağdaşları kim olduğu ve kimden rivayet ettiğini hareket ederek yaşadığı dönemi de anlayabiliriz. Şeyh Tûsî'ye nispet edilen *Ricâlu't-Tûsî* adlı eserinde, onu el-Bâkır'ın ashabından saymakta ve Kesîr en-Nevvâ' el-Ebterî olarak kaydeder,⁴²⁰ es-Sâdık'ın ashabından da saydığına, onun ismi Kesîr b. Kârûnd Ebû İsmail en-Nevvâ' el-Kûfî olduğunu belirtmektedir.⁴²¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*'inde onu altı tabakasından saymıştır. Bundan hareketle h. 100 yılından sonra öldüğünü söylenebilir.⁴²²

Keşşî, Muhammed b. Yahya'nın bir rivayetine dayanarak, Kesîr en-Nevvâ'nın ve el-Bâkır arasındaki bozulma halini aktarmaktadır. Muhammed b. Yahya'nın, Kesîr en-Nevvâ'ya Ebû Ca'fer'i niye o kadar mühimsememediğini sorduğunda, o da: "*Ondan öyle bir şey duydum ki, onu hiç sevmedim. Arzın yedi katı Muhammed'in ve onun ailesi için açılabilceğini demiştir.*" söylemişti.⁴²³

Ricâl kitaplarında onun bazen Şîî bazen de Gulâtü's-Şîa'dan sayıldığını da görmekteyiz. Yaşadığı devrin birçok kişiden hadîs duymuş ve rivayet edildiği kaydedilir. Onun rivayetleri ne Ehli's-Sünnet ne de Şîa tarafından kabul edilmişti. Sünnî taraftarları onu Şîilikle, hatta bazen de aşırı görüşlere sahip olmasıyla nitelendirdikleri için, rivayetlerini kabul etmemişlerdi. Şîîler ise, onun Ebû Bekir ve Ömer'i dost olarak kabul ettiği için, hem onu hem de taraftarlarını dışlamaktadırlar. Keşşî, Ebî Besîr'in naklettiğine göre, Ebû Abdullah Ca'fer es-Sâdık Kesîr en-Nevvâ', Sâlim b. Ebî Hafsa, Ebâ'l-Cârûd'u zikretti ve bunların yalancı olduklarını söylemişti. O, "*Allah onlara lanet etsin! Onlar bize gelip, size inanıyoruz derler, sonra gidip*

⁴¹⁸ el-Askalânî, *Takrîb*, s. 807, 810; Buhari, *a.g.e.*, c. VII, s. 215; ez-Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Kaşîf fî Ma'rifeti Men Lehu Rivaye fî'l-Kutubi's-Sitte*, I-III, thk., İzzet Ali 'İyd Atiyye, Musa Muhammed Ali el-Mevşa, Dâru'l-Kutubi'l-Hadise, Kahire 1972. c. II, s. 57; İbn Cevzî, Cemaluddîn Ebî Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Kitâbu'z-Zuafâ ve'l-Metrûkîn*, I-III, thk., Ebû'l-Fidâ' Abdullah el-Kâdî, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1986, c. II, s. 22.

⁴¹⁹ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 12; el-Kummî, *a.g.e.*, s.10, el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, 32; el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 28; eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 186; er-Râzî, *a.g.e.*, s. 62.

⁴²⁰ et-Tûsî, *a.g.e.*, s. 143.

⁴²¹ et-Tûsî, *a.g.e.*, s. 277.

⁴²² el-Askalânî, *Takrîb*, s. 807, 810.

⁴²³ et-Tûsî, *İhtiyâr*, s. 242.

dediklerimizi yalanlıyorlar.”derdi.⁴²⁴ Yine de Keşşî'nin kaydettiğinde, es-Sâdık'ın “Allah'ım dünyada ve Ahirette Kesîr en-Nevvâ'dan Sana sığınırım,” sözünden Kesîr en-Nevvâ'dan açıkça nefret ettiğini görmekteyiz.⁴²⁵ Keşşî, Muhammed el-Bâkır'ın Kesîr en-Nevvâ ve ashabi, Uteybe, Seleme, Kesîr en-Nevvâ', Ebû Mikdâm ve Temmâr yani Sâlim hakkında şöyle dediğini kaydetmektedir:

“Bunlardan çok dalalette düşen kimse var mıdır ki? Bunlar, Allah'ın dediği gibi; “İnsanlardan, inanmadıkları halde, “Allah'a ve Ahiret gününe inandık” diyenler de vardır⁴²⁶ grubundandırlar.”⁴²⁷

el-Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*'inde, sadece onun ismini zikretmekte ve sıhhati hakkında bir bilgi vermemektedir.⁴²⁸ Nesaî, Zehebî ve Askâlânî onun zayıf biri olduğunu kaydetmektedirler.⁴²⁹ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ise, Sa'diyyu el-Cüzcânî (ö. 259/873) ve İbn Hibbân (ö. 354/965), Kesîr'in zayıf olarak nitelendirdiklerini ifade etmektedir.⁴³⁰

Onun, Fâtıma binti Ali, Ebî Ca'fer Muhammed el-Bâkır, Atîyye el-Avfî, Cüme'î b. Umeyr et-Teymî ve Abdullah b. Mulîl el-Beclî'den rivayet ettiğini belirtilmektedir. Ondan ise, Mansûr b Ebî el-Esved, Şerîk, İbn Uyeyne ve onun çağdaşları İbn Fudayl, Ali b. Âbes, Amr b. Şebîb el-Muslî, Fatir, Ebû Şihâb, da rivayette bulduklarını da kaydedilmektedir.⁴³¹

Keşşî, Sudeyr'in bir rivayetine dayanarak, Bütriyye-Ebteriyye fırkası nispet edilen Kesîr en-Nevvâ'ya, verilen “*el-Ebter*” lakabı hususunda şu hadiseyi kaydetmektedir: “*Ben (Sudeyr), Seleme b. Kuheyl, Ebû Mikdâm Sabit b. Hadâd, Sâlim b. Ebî Hafsa ve Kesîr en-Nevâ, Ebû Ca'fer'e girdik. Orada Ebû Ca'fer'le beraber kardeşi Zeyd b. Ali de bulunuyordu. Ebû Ca'fer'e; “Biz Ali, Hasan ve Hüseyin'i dost olarak kabul ederiz ve bunlara düşmanlık edenlerden teberrî ederiz” demişler. Ebû Ca'fer de “Evet” dedi. Onlar yine de “Biz Ebû Bekir ve Ömer'i dost olarak kabul ediyoruz ve onları düşman olarak görenlerden teberrî ederiz” demişler. O an Zeyd b. Ali kızarak onlara:*

⁴²⁴ et-Tûsî, *İhtiyâr*, s. 230.

⁴²⁵ et-Tûsî, *İhtiyâr*, s. 241-2.

⁴²⁶ Kur'an, al-Bakara, 2: 8.

⁴²⁷ et-Tûsî, *İhtiyâr*, s. 240-1.

⁴²⁸ Buhari, *a.g.e.*, c. VII, s. 215.

⁴²⁹ en-Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Zuâfâ' ve'l-Metrûkîn*, thk., Bûrân ed-Danâvî, Kemâl Yûsuf el-Hût, Muessesetu'-Kutubu's-Sekâfiyye, Beyrut 1985, s. 206; ez-Zehebî, *Mizân*, c. V, s. 497, ez-Zehebî, *el-Kâşif*, c.IV, s. 57, el-Askâlânî, *a.g.e.*, s. 807.

⁴³⁰ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, c. III, s. 22.

⁴³¹ ez-Zehebî, *a.g.e.*, c. IV, s. 57; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, c. III, s. 22; İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. XI, s. 42, 92, 300.

“Fâtıma’dan mı teberrî ediyorsunuz, davamızı parçalamışsınız Allah parçalasın sizi” demişti.” ve o günden beri bunlara Bütüriyye denildi.⁴³²

3- İsim Kaynağı

Bu fırkanın ismi hakkında kaynaklarda farklı versiyonlar verilmektedir. Fırka en çok tanınan ismi Bütüriyye, Betriyye ya da Ebteriyye ve bazen de Sâlihiyye olduğunu görmekteyiz. Kimin taraftarları olduğu konusunda müellifler, az farklılıklarla birlikte, sözbirliği halindedirler. Neredeyse bütün kaynaklarda, bu fırkanın mensupları Hasan b. Sâlih b. Hayy ve Kesîr en-Nevvâ’nın taraftarları oldukları kaydedilmektedir. Bu iki kişinin görüşleri bazen iki ayrı fırka halinde, bazen de aynı olduğunu görüp bir fırka olarak saymışlardı. Müelliflerin kendi üsluplarına göre, isim bakımından bazen Sâlihiyye bazen de Kesîr en-Nevvâ’nın “*el-Ebter*” lakabından ötürü Ebteriyye-Bütüriyye bazen de ikisini de zikretmektedirler.

Nevbahtî ve Kummî, bu fırkanın Hasan b. Sâlih b. Hayy’ın taraftarları olduğunu kaydederler, fakat isim konusunda kimden ve nasıl aldığı bir bilgi vermemektedirler.⁴³³ İmâm el-Eş’arî ise, bu fırkayı Zeydiyye’nin üçüncü fırkası olarak saymakta ve Hasan b. Sâlih b. Hayy ve Kesîr en-Nevvâ’nın taraftarları olduğunu söz etmektedir. O, Kesîr en-Nevvâ’nın “*el-Ebter*” lakabıyla tanındığı için fırkaya Bütüriyye denildiği kaydetmektedir.⁴³⁴

İsferâyînî, Hasan b. Sâlih b. Hayy ve Kesîr en-Nevvâ’nın etrafında toplanan taraftarları el-Ebteriyye olarak kaydetmekte ve bu fırkayı Zeydiyye’nin içinde üçüncü sırada saymaktadır.⁴³⁵ Bu fırkanın isminin konusunda Bağdâdî’nin verdiği bilgiler İsferâyînî’ninki aynıdır.⁴³⁶ Şehristanî, Zeydiyye’nin üçüncü fırkası olarak Sâlihiyye ve Bütüriyye’yi saymaktadır. Bu fırkalar farklı şahıslara nispet edildiği için onların isimleri taşımaktadırlar. Fakat her iki fırkanın görüşleri birbiriyle uyum içerisinde olması üzerine, ayrı zikredeceğine, onu bir fırka halinde saymaktadır.⁴³⁷ Fahreddîn er-Râzî ise, bu fırkayı diğer müelliflerden biraz farklı bir şekilde kaydeder, fırkanın mensuplarını Hüseyin⁴³⁸ b. Sâlih’in taraftarları olduğunu söylemekte ve onu Sâlihiyye olarak

⁴³² et-Tûsî, *İhtiyâr*, s. 241.

⁴³³ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 24.

⁴³⁴ el-Eş’arî, *a.g.e.*, s. 136.

⁴³⁵ el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 29.

⁴³⁶ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 43.

⁴³⁷ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 187.

⁴³⁸ er-Râzî bu fırkayı Salihyye olarak isimlendirir ve fırkanın nispet edildiği kişinin ismini Hasan değil de Hüseyin olarak kaydetmiştir. er-Râzî, *a.g.e.*, s. 62.

nitelendirmektedir.⁴³⁹ Sa'd b. Sabah el-Keşşî ise, Ebû Abdillah Ca'fer es-Sâdık'ın bu fırkanın hakkında şöyle dediğini aktarmaktadır:

“Bütriyye doğudan batıya bir saftır. Onlara Allah dinde izzet vermemiştir. Bütriyye, Kesîr en-Nevâ, Sâlih b Sâlih b. Hayy, Sâlim b. Ebî Hafsa, Hakem b. Uteybe, Seleme b. Kuheyl, Ebû Mikdâm Sabit b. Hadâd'ın taraftarlarıdır. Bunlar Ali'nin velayetine davet etmişlerdi, ancak daha sonra Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetiyle (velayeti) karıştırıp ve o ikisinin imâmetini kabul etmişlerdi. Osman'ı, Talha ve Zübeyr'e küfredeler. Bunlar Ali'nin zürriyetinden kim olursa olsun hurûcu kabul etmişlerdi ve Ali'nin evladından her kim isyan edip imâmetini ilan ederse onun imam olarak kabul ederler, bunlar Emri bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münkeri de benimsemişlerdi.”⁴⁴⁰

İbn Teymiyye de *Minhâcu's-Sünnet'in-Nebeviyye* adlı eserinde, Zeydiyye'nin üçüncü fırkası olarak Bütriyye fırkasını göstermekte ve bu fırkanın mensupları Kesîr en-Nevâ'nın taraftarları olduğunu söylemektedir. Kesîr en-Nevvâ' "el-Ebter" lakabıyla tanındığı için bunlara Bütriyye dendiğini ifade etmektedir.⁴⁴¹

Nevbahtî ve Kummî, Bütriyye'yi Hasan b. Sâlih b. Hayy, Kesîr en-Nevvâ' Sâlim b. Ebî Hafsa, Hakem b. Uteybe, Sâlim b. Kuheyl ve Ebî'l-Mikdâm Sâbit el-Haddâd'ın taraftarları olduğunu kaydederken, İcliyye tanımladığı fırkayla beraber ez-Zuâfâ (*etkili olmayan*) fırkalardan saymaktadır.⁴⁴² Keşşî *Ricâl*'ında, Muhammed b. İshak, Muhammed b. Mukendir, Amr ve Hâlid el-Vâsitî, Abdülmelik b. Cureyh ve Kelbî'nin Ehli's-Sünnet'ten olduklarını söyler, fakat bunlar Ali'ye karşı olan sevgileriyle aşırı dereceye ulaşmışlardır. Aynı çizgide bulunup bulunmadığı hususunda, Keşşî, Sabit Ebû el-Mikdâm, Kesîr en-Nevâ', Amr b. Cemîh, Amr b. Kays, Mukâtil b. Süleyman el-Belhî ve Ebû Nasır b. Yusuf İbn Haris Bütriyye fırkasının mensupları olduklarını kaydetmektedir.⁴⁴³

Nâşî el-Ekber *Mesâilu'l-İmâme* adlı eserinde, Bütriyye'yi Zeydiyye'nin ikinci fırkasını olarak saymaktadır. O, bunlar Hasan b. Sâlih b. Hayy, Kesîr en-Nevâ' ve Harûn b. Saîd* el-İclî'nin (ö. 145/762) taraftarları olduğunu belirtmektedir. Nâşî'nin

⁴³⁹ er-Râzî, *a.g.e.*, s. 62.

⁴⁴⁰ et-Tûsî, *İhtiyar*, s. 233.

⁴⁴¹ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. III s. 11.

⁴⁴² en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 71; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 72-3.

⁴⁴³ et-Tûsî, *İhtiyar*, s. 390.

saydığı bu zevatlar, Nevbahtî ve Kummî'de “*ez-Zuafâ*” nitelendirdikleri firkanın mensupları olduğunu görmekteyiz.⁴⁴⁴

Bunların Bütüriyye ismini niye aldıkları hususunda, Nâşî, bunlar Osman'ın hilafetinin ilk altı senesini kabul ettikleri, diğer altı senelik hilafetini red ettiklerini, ondan teberri etmişlerdi ve Osman'dan teberri ettikleri için, bunlara Bütüriyye ismi verildiği savunmaktadır.⁴⁴⁵ İbn Hazm'ın anlattıklarından anlaşılan şey şudur ki o, Hasan b. Sâlih b. Hayy el-Hemedânî'nin taraftarları görüşler bakımından Şîa'nın Ehli's-Sünnet'e en yakın fırka olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat onun Zeydiyye'nin bir fırkası olup olmadığı konusunda bir bilgi vermemektedir.⁴⁴⁶

İbn Murtezâ, Bütüriyye'yi Zeydiyye'nin ikinci fırkası olarak kaydetmektedir. Bunlar Hasan b. Sâlih'in taraftarları olduğunu söylemektedir. Murtezâ'ya göre, bunlara Kur'an'ın iki suresi arasında ‘*Besmele*’yi okumadıkları ve terk ettikleri için, Bütüriyye denildi. Süleyman b. Cerîr hakkında konuştuğumuz zaman, başka bir iddiaya göre, Süleyman b. Cerîr, Ali'nin imâmeti konusunda Nass bulunmadığını söylediği için Muğire b. Saîd onu “*el-Ebter*” lakabını vermiştir ve bundan dolayı fırka da Bütüriyye ismini almıştır.⁴⁴⁷

Nevbahtî ve Kummî'nin söyledikleri gibi de, Süleyman b. Cerîr'in imâmet konusunda görüşleri Hasan b. Hayy'ın görüşleri ile benzemekte, belki bunun içinde İbn Murtezâ, Süleyman b. Cerîr'i Bütüriyye'nin âlimlerinden saymıştır. Hatta Süleymaniyye'yi Salihyye ile birleştirmiş halinde bir fırka olarak zikreder ve belki değindiğimiz sebeplerden dolayı fırkayı Bütüriyye ismi altında zikretmektedir.⁴⁴⁸ Bunu

* Nevbahtî ve Kummî, Harûn b. Saîd el-İclî'yi, *ez-Zuafâ* nitelendirdiği İclîyye fırkasının önderi olduğunu söylemektedirler. “*Tûsi Ricâl*'inde onu, *es-Sâdik*'in *ashabı* arasında saymıştır. İsmi Harûn b. Saîd el-İclî el-Kûfî olarak zikretmiştir. Bazı nüshalarda *el-Becelî* olarak geçmektedir ki bu bir yanlışlıktan kaynaklanmaktadır. Doğrusu *el-İclîyye*'dir Zeydiyye'nin önde gelenlerinden. İbrâhîm b. Abdillâh ile birlikte 145/762'te öldürüldü. Keşşî, Muhammed b. Mes'ûd'un Ebû Abdillâh *es-Sâdik*'tan şu rivayeti nakleder: “Ebû Abdillâh dedi ki: Rabbime havale edeceğim bir problemle karşılaştığım ve mescide gittim. Ravza'da namaz kılariken başımda bir adam belirdi... Ona kimden taraf olduğunu sorduğumda, Zeydiyye'den olduğunu söyledi. Onlardan kimi tanıdığımı sordum. O da, onların en hayırlısı ve en faziletlisi olan Harûn b. Saîd'i tanıdığımı söyledi. “Ey kardeş, İclîyye'nin lideri kim?” dedim. O da Allah'ın “Buzağıyı (Tanrı) edinenler var ya, işte onlara mülaka Rablerinden bir gazab ve dünya hayatındaki bir alçaklık erişecektir.” (Kur'an, el-A'râf, 7: 152) ayetini işitmedin mi dedi. İşte hakiki Zeydî Muhammed b. Sâlim'dir.” Nevbahtî ve Kummî, Şîi Fırkalar, s. 183, (dipnot no. 2).

⁴⁴⁴ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁴⁵ el-Ekber, Nâşî, *a.g.e.*, s. 43.

⁴⁴⁶ İbn Hazm, *el-Fasl*, c. II, s. 265.

⁴⁴⁷ İbnü'l-Murtezâ, *el-Münyeye*, s. 20, 90-1.

⁴⁴⁸ İbnü'l-Murtezâ, *el-Münyeye*, s. 20-1, 90-1.

İbn Murtezâ'nın bu bilgiyi diğer kaynakların verdiği bilgilerle kıyasladığımız zaman bunu yanlış bir bilgi olduğu söylenebilir.

4- Görüşleri

a- İmâmet

Resulullah (s.a.v.)'in vefatından sonra ümmeti birbirinden ayıran ve tarih boyunca devam eden meselelerden biri imamet meselesidir. Bütriyye'nin de diğer Şîî fırkalar gibi, kendini bir parçası olarak göstermiş olduğu, aynı zamanda diğer Zeydiyye fırkalarından farklı kılan, imâmet hususunda ortaya atmış olduğu görüşlerdir. Nevbahtî ve Kummî'nin verdikleri bilgilere göre, bu fırkanın âlimlerini *Ehlu'l-Hadis*'ten saymışlardı. Hasan b. Sâlih b. Hayy, muhaddis, fakih, mütekellim, âbid olan, Sünnî saflarında kabul edilen zat olmakla beraber Şîa tarafından da önemli sayılmaktadır, ancak bu kişiyi, Şîî kılan hususu şudur: Ehli's-Sünnet'in âlimlerine göre, Şîa, Ali Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra insanların en faziletli ve imâmete en layık olduğu inanan, ondan sonra imâmete onun çocuklarının geçmesini kabul edenlerdir. Bu prensiplere inanmayıp ya da karşı çıkanın, Şîa'dan olmadığını kabul ederiz.⁴⁴⁹ Şeyh Müfid'e göre ise, Şîa kelimesi ya da kavramı altında, Resulullah (s.a.v.)'tan sonra Ali'nin Velâyetini, İmâmetini kabul eden ve İmâmet makamının ondan başkasına verilemeyeceğini ve hilafete geçecek diğer hiç kimseye caiz olmadığına inananlar ve bunu kesin bir inanç olarak kabul edenler için kullanılan bir tabirdir.⁴⁵⁰

Bu iki tarifeye göre, Hasan b. Salih b. Hayy, Ehli's-Sünnet âlimlerinin yaptığı tarifine daha yakındır. Kendisinin Ali'yi fazilet bakımından diğer sahabilerden daha üstün gördüğü bir gerçektir. Fakat imâmetin ondan başkasına kesinlikle verilemeyeceği inancına da sahip olmadığı açıktır. Çünkü, o ve onun gibi düşünenler, Kesîr en-Nevvâ', Süleyman b. Cerîr ve bunların görüşlerini benimseyen kimseler, imâmetin Şûra meselesi olduğuna inanırlardı. Ali'nin Resûlullah (s.a.v.)'in diğer sahabilerinden daha üstün tutmalarıyla birlikte Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetlerini kabul etmişlerdi.⁴⁵¹

Göründüğü gibi, Zeydiyye fırkalarının kendi içlerinde, Cârûdiyye hariç, İmâmet meselesi konusunda aynı fikre sahiptirler ve aralarında çok büyük bir fark bulunmamaktadır. Nevbahtî, Bütriyye'nin imâmet konusundaki görüşlerini, Ali'nin Resûlullah (s.a.v.)'in diğer sahabilerinden, fazilet bakımından daha üstün olduğu için,

⁴⁴⁹ İbn Hazm, *a.g.e.*, c. II, s, 270; Krş., el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 65; eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 169.

⁴⁵⁰ Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁵¹ İbnü'l-Murtezâ, *Münye*, s. 20; el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 202.

imâmete geçmesi gereken kişinin o olduğunu iddia ettiklerini aktarmaktadır. Ancak bunlar daha sonra Ali'nin imâmetini Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetiyle karıştırmışlardır. Böylece bunlar sadece Ali'nin Resûlullah (s.a.v.)'in sahabilerinden en faziletlisi olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Aralarına böyle bir şüphe girmesinin neticesi olarak, onların Ebû Bekir ve Ömer'in verdikleri hükümleri kabul ettikleri söylenmektedir.⁴⁵²

Malâtî, Zeydiyye'nin dördüncü fırkası olarak saydığı Bağdat Mutezilesi hariç, diğer fırkaların ismini vermeyip sadece görüşlerini ortaya koymaktadır. Böylece üçüncü fırkanın anlatmış olduğu görüşler, daha önce fırkaların görüşlerini incelerken birebir uyuşmazsa bile, çoğu Bütriyye-Sâlihiyye fırkasının görüşlerine benzemektedir. Bu fırkanın mensuplarını Şîî kılan özellik Ali'nin diğer sahabilerden daha faziletli olduğuna inanmalarıdır, imâmette nassı ilke olarak kabul ettikleri için değildir. Fakat Malâtî bu fırkanın imâmeti nassla sabit olduğunu iddia ettiklerini söyler ki bu bir yanlışlık olabilir. Ali'yi "*fadil*" olarak vasıflandırarak dururken, "*mevdûlun*" imâmetini geçerli görmüşlerdir. Böylece bundan hareketle, ümmet imâmet meselesi hususunda içtihadı başvurmuştur. İctihadın neticesinde, Ebû Bekir'e biat etmişlerdir. Ancak bu biat kasıtlı ya da inat etme niyetiyle değil, içtihadı dayanarak yapılmıştır ve ümmet hataya düşmüştür.⁴⁵³

İmâm Eş'arî'nin, Bütriyye'nin imâmete dair görüşleri aşağı yukarı Nevbahtî ve Kummî'nin yansıttıkları gibi olduğunu görmekteyiz. Ali'nin Resulullah (s.a.v.)'tan sonra insanların en üstünü ve imamete en layık kişi olduğunu iddia ettiklerini ve Ebû Bekir ile Ömer'e biat edilişi hata olmadığını iddia ettiklerini belirtmektedir.⁴⁵⁴ İsferyânî ve Bağdadî, Bütriyye'nin imâmet konusundaki görüşlerine pek yer vermemekte ve Süleymaniyye'nin görüşleri ile aynı olduğunu söylemekle yetinmektedirler.⁴⁵⁵ Şehristânî de, imâmetle alakalı Bütriyye'nin görüşlerini Bağdadî ve İsferyânî örnek alarak, bu fırkanın görüşleri Süleymaniyye'nin görüşleri ile aynı olduğu söyleyip İmâm Eş'arî'nin, üzerinde durmadığı Osman konusunda daha fazla durduğunu görmekteyiz. Fakat hem İsferyânî hem Bağdadî de bu konuya fazla yer ayırmamışlardır.⁴⁵⁶

⁴⁵² en-Nevbahtî, *Fırâk*, s. 9, 12.

⁴⁵³ el-Malâtî, *a.g.e.*, s. 35; Karş., Şeyh Müfid, *Evâil*, s. 6.

⁴⁵⁴ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 136.

⁴⁵⁵ el-İsferyânî, *et-Tebîr*, s. 29; el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 43.

⁴⁵⁶ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 187; Ayrıca bkz. el-İsferyânî, *a.g.e.*, s. 29; el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 43.

Şehristanî, Bütüriyye'nin imâmet konusundaki görüşleri, Süleymaniyye'nin görüşleri ile aynen olduğunu ve imâmet Ali'nin hakkı olduğunu inandığını söylemektedir. Fakat, Ali kendi isteğiyle imâmeti Ebû Bekir'e teslim edip devretmiştir. Onun rıza gösterdiğine bizim de rıza göstermemiz gerektir, onun teslim ettiğini biz de teslim ederiz. Bunun dışında bir davranış bize helal değildir. Ali, imâmeti Ebû Bekir'e devrettiğinde razı olmasaydı Ebû Bekir'in helak olacağını iddia ettiğini kaydetmektedir.⁴⁵⁷ Böylece Bütüriyye, imâmet konusunda Râfıza-İmâmiyye ve Ehli's-Sünnet'in izlediği yolların arasında mutedil bir tuttum sergilemiştir. Sahabilere karşı izlediği yol, Bütüriyye bir yandan hem Ali'nin en faziletlisi olduğunu kabul etmiş hem de Sahabiler hakkında dil uzatmamış oldu. Mefdulun imâmetini caiz gördükleri için, onlar sahabileri veya ümmeti küfürle suçlamaktan sakınmıştır. Onu zaten Şîî fırkalardan Ehli's-Sünnet'e (*Amme*) en yakın fırka olarak saymalarının sebebi de bu olmalıdır.⁴⁵⁸

Bütüriyye'ye göre, imâmet silsilesi Ali ile başlamaktadır. Ancak burada Bütüriyye'nin benimsediği görüşü de açıklanmalıdır. Onların iddia ettiğine göre, Ali imâm olarak sadece kendini ortaya çıkardığı zaman, yani kılıcını çekip cihada çağırdığı ve imâmetine davet ettiği zaman, o andan itibaren hüküm veren bir imâm olarak sayılmaktadır.⁴⁵⁹ Ondan daha önce, Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetini kabul edip, Ali'yi ise bu zaman içerisinde hüküm veren, iyiliğe emredip kötülükten nehyeden biri olarak değil, sadece ilim imâmı olarak görmekte ve ümmetin ona itaat etmesi de vacip olmadığını böylece imâm da sayılmayacağını iddia ederlerdi.⁴⁶⁰

Diğer Zeydiyye fırkalarda olduğu gibi, Bütüriyye'de de, birinin imâm olabilmesi için, evinde oturup perdesini çeken değil, kılıcını çekip Allah yoluna ve zulme karşı cihad çağrısında bulunan her Fâtıma evladı imâmdır. Fâtıma çocukları olma şartı Zeydiyye ile İmâmiyye arasında en önemli ayrılma nokta olarak görülmektedir. İmâmiyye fırkası, İmâm olabilmeyi sadece Hüseyin evladıyla sınırlı tutmuşsa, Zeyd b. Ali ve genel olarak Zeydiyye fırkaları bu makamdan Hasan'ın evladını da mahrum etmemişlerdi.

⁴⁵⁷ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 187; İmâm el-Eş'ari ise, Burtüriyye'nin görüşü şöyle aktarmaktadır: Hz. Ali'nin Resulullah (s.a.s.)'tan sonra insanların en üstünü ve imamete en layık kişi olduğu, iddia ettiklerini söylemektedir. Bağdâdî de, Şehristanî gibi, sadece Süleymaniyye'nin görüşü gibi olduğunu söyleyişle yetinmektedirler. Krş., el-Eş'ari, *a.g.e.*, s. 136; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 43.

⁴⁵⁸ Bkz. en-Nevbahî, *a.g.e.*, s. 50; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 73; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 43, İbn Hazm, *a.g.e.*, c. II, s. 265.

⁴⁵⁹ Bkz. el-Eş'ari, *a.g.e.*, s. 137.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Murtezâ, *a.g.e.*, s. 91; el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 241-2.

İmâmet vazifesine gelebilmesi için, Zeydiyye fırkası, aday kendisinin o makamı hak ettiğini göstermesi gerektiğini görmüştür. Hasan ve Hüseyin’in evladını bu açıdan eşit olarak görülmüştür, fakat önemli birkaç şart da koymuştur. Şehristanî’nin de kaydettiği gibi, Zeyd b. Ali ile kardeşi Ebû Ca’fer Muhammed el-Bâkır arasında birkaç münâzara geçmiştir. Üzerine tartışmış oldukları bir mesele de, birinin imâm olabilmesi için hurûc etmesinin şart koşulmasıdır. O, el-Bâkır’ın Zeyd’e; “*senin benimsediğin mezhebe göre, baban da, Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn, imâm değildir demek?! O, ne hurûcu teşvik etti ne de hurûc etmiştir*” dediği kaydetmektedir.⁴⁶¹ İmâm Zeyd’in belirlediği bu ilkeyi, ondan sonra gelenler her ne kadar onun ilkelerine sıkı sarıldıysa yada onlardan uzaklaştılsa da, hurûc etmek ilkesini, ön şart olarak görmüşlerdi. Fakat herkes hurûc etmekle imâm olamaz. Âlim, zâhid ve cesur olan her Fâtıma evladı, yani Hasan ve Hüseyin evladından, kalkıp Allah yoluna ve kendi imâmetine davet eden imâmdır, ona itaat etmek vaciptir.⁴⁶²

Şehristanî’ye göre, Bütriyeye fırkasından bazıları, bir kimsenin İmâm iddiasında bulunduğu yüzün parlaklığını da şart olarak koşmuşlardır. İmâmete geçecek olan kişinin şartlarına bakarak, bazıları iki kişi aynı zamanda isyan ederse eğer, ikisi arasında itaat edilecek en layık olan bulunmalı derler. “*Böylece fazilete, Allah’tan sakınmasına ve zâhid olduğuna bakılır. Fazilet ve takva bakımından da aynı seviyedeyseler eğer, o zaman görüş bakımından daha sağlam, emir bakımından daha kararlı olana bakılır. Bu noktada da denk iseler de, imâmet her ikisine verilmez, imam me’mûm, emir sahibi memur olur. Eğer iki ayrı bölgede iseler, kendi bölgelerinde emir sahibi olurlar ve her ikisine itaat vacip olur. Herhangi birinin diğerinden farklı bir fetvası olursa, ikisi de isâbet etmiş sayılır. Buna diğer imamın kanını mubah kılan fetvası da dâhildir.*”⁴⁶³

Cârûdiyye fırkası, Ali’nin İmâmeti Resûlullah (s.a.v.) tarafından Celî nass ile sabit olduğu kanaatindedir. Ümmet ise bu nassı bilmediklerinden ve aramadıklarından ötürü, layık olmayan kişiye biat etmiştir. Edilen bu biatı bir hatanın sonucu olarak görmüş ve Ümmet’in bu hatanın sebebinden küfre düştüğünü iddia etmiştir. Süleymaniyye fırkası ise, İmâmet’in nass ile sabit olmadığı fikrindedir. İmâmet’i Şûra meselesi olarak görüp Ümmet’in iki seçkinin ittifakıyla bile caiz görmüştür. Bütriyeye fırkası ise, Ali’nin insanların en faziletli olarak kabul ettikleri için, İmâmet’te de onun en layık olduğunu

⁴⁶¹ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 181.

⁴⁶² en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 51; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 73-4; eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 181.

⁴⁶³ eş-Şehristanî, Muhammed b. Abdülkerîm, *Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev. Muharrem Tan, Yeni Akademi yay., İzmir 2006, s. 146.

kabul etmiştir. Ebû Bekir'e biat edilmişinde hata söz konusu değil, çünkü Ali kendi isteğiyle İmâmet'i ona bırakmıştır. Bu tabloya baktığımız ve karşılaştığımız zaman, önümüzde İmâmet konusunda Bütriyye fırkası tamamen Zeyd b. Ali'nin görüşlerini benimsemiştir. Ali, İmâmet'e en layık olduğu bilmekle birlikte, hakkını Ebû Bekir'e bırakmış, avamın gönlünü hoş tutmak, fitne çıkartmamak amacıyla imâmeti ona teslim etmişti.⁴⁶⁴ Ebû'l-Cârûd ve Cârûdiyye bir yandan Zeyd b. Ali'nin ilkelerini benimseyip diğer taraftan da, İmâmiyye'nin görüşlerinden de tamamen ayrılmadı. Ebû Bekir'e yapılan biati hata olarak görüp biat edenleri de, Ümmet'i İmâmiyye gibi tekfir etmişti. Süleyman b. Cerîr ve fırkası, biati içtihadî bir hata olarak nitelendirerek, Ümmet'i tekfir etmekten kaçınmıştır. Bütriyye fırkası ise, Ebû Bekir'e yapılan biatın hata olmadığı görüşündeydi ve netice olarak Ümmet'in hata yapmadığını ve küfre düşmediği görüşünü benimsemiştir.

b- Sahabe

Cârûdiyye fırkası imâmetle ilgili ve ümmetin Ebû Bekir'e biat ettiği için özellikle sahabileri ve genelde ümmeti tekfir etmişse de, Süleymaniyye fırkası Ebû Bekir'e yapılan biati içtihadî bir hata olarak kabul ederek, Ebû Bekir ve Ömer'nin imâmetini caiz görüp ikisini de dost olarak kabul etmiştir. Cârûdiyye, Zeyd b. Ali'nin ilkelerini her ne kadar onaylamışsa da, yine de İmâmiyye'den ayrılamamış ve sahabeye dil uzatmıştır. Kaynaklarda Bütriyye'nin imâmet hususundaki görüşlerinin, Süleymaniyye'ninki gibi olduğu gösterilmektedir. Fakat bu iki fırka'yı birbirinden ayıran mesele, Osman hususundaki meseledir. Döneminde cereyan ettiği olaylardan ötürü Süleyman b. Cerîr'in, Osman'ı küfürle suçladığını görmüştük. Ancak Bütriyye fırkası Osman hakkında vukuf edip küfürle suçlamamıştır. Bu mesele, kaynaklarda âdeta böyle gösterilmektedir. Fakat ne var ki, İmâm el-Eş'arî fırkanın önde gelenlerinden olan Hasan b. Sâlih b. Hayy'ın, döneminde meydana gelen olaylardan ötürü, Osman'dan teberrî ettiği rivayet edildiğini ifade etmektedir.⁴⁶⁵

Şehristanî, Bütriyye'nin bu konudaki görüşünün, diğer sahabiler değil sadece Osman ile ilgili olduğunu ifade etmektedir. Osman konusundaki çekinme ya da tavakkûf etme onun imâmetle ilgili değil, dönemindeki istikrarsızlığın ve Benî Ümeyye'nin mensuplarına yandaşlığındandır. Şehristanî, onların: *“Onun hakkında varid olan haberlerden yola çıkarsak, Aşere-i Mubeşşere'den, Cennetle müjdelenenler*

⁴⁶⁴ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 180.

⁴⁶⁵ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 136.

arasında buluyoruz ve onun İmâni ve İslâm'ının sahih olup Cennet Ehli'nden olması gerektiğini hükmederiz. Ancak devlet idaresinde, Benî Ümeyye ve Benî Mervânilere aşırı düşkünlüğü ve sahabilerin hayatına hiç uymayan ve mütehakkim gördüğümüz zaman onu tekfir etmeliyiz. Onun durumunda şaşkınlığa düştüğümüz için, hüküm veremiyoruz ve tevakkuf ederiz. Onun durumunu hâkimlerin Hâkimi'ne bırakıyoruz” dediklerin aktarmaktadır.⁴⁶⁶

Nevbahtî ve Kummî, sahabe hakkındaki meselesini, Bütriyye'nin üç farklı bakımından kaynakladığını ortaya koymaktadır. Bir, imâmetle alakalı olan ve bunu Bütriyye'nin hem biat edilenleri hem de biat edenleri kötümsememiş ve küfürle suçlamamıştır. İkincisi ise, bir açıklamada bulunmadan, Osman hakkındaki vukûf etmeleridir. Üçüncüsü olarak da, Ali'ye karşı savaşan kimsenin meselesidir. Her olaylarda, Ali'yi haklı çıkartmak ve ona karşı savaşan herkesi alçaltmış ve Cehennemliklerden olduklarını hükmetmişlerdir.⁴⁶⁷

Şehristanî'nin de kaydettiği gibi, Nâşî el-Ekber de, Bütriyye'nin sahabe konusunda ya da daha özellikli anlamda, Osman hakkındaki görüşü bu fırkanın isim kaynağını belirtmiştir. Nâşî'ye göre bu fırka, Osman'ın halifeliğinin ilk altı senesinde onu dost olarak kabul eder, onu kötülemez ve tekfir etmez. Diğer kalan yıllarda ondan teberrî ettiklerini ifade edip, bu teberrî etmelerinin fırkanın “Bütriyye” isminin kaynağı olduğu tezini savunmaktadır.⁴⁶⁸

İsferâyînî ve Bağdadî, Bütriyye'nin sahabe hususuna dair görüşlerini özetlemekte ve kısa bir şekilde anlatmaktadırlar. Ali'yi, Resûlullah (s.a.v.)'ın diğer sahabilerden daha üstün ve faziletli olarak gördüğünü ve Osman hakkında ise ne çok iyi gördüğünü ne de kötümsemiğini ifade etmektedirler.⁴⁶⁹ Râzî ise, Zeydiyye fırkalarının görüşlerini konusunda, diğer Makâlât ve Fırâk müelliflerinden farklı bir metot uygulamıştır. Fırkaların görüşlerini aktarırken sadece sahabe konusundaki görüşleriyle yetinmektedir. Böylece Râzî, bunların, Sâlihiyye, Ebû Bekir ve Ömer'i yüceltiğini ve Osman hakkında vukûf ettiğini belirtmektedir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ eş-Şehristanî, *a.g.e.*, s. 187; Krş., İbn Haldun, Abdurrahman *el-Lubâbu'l-Muhassal fî Usûli'd-Dîn*, thk. Abbas Muhammed Hasen Süleyman, Daru'l-Ma'rifetu'l-Câmi'iyye, İskenderiyye 1996, s. 198.

⁴⁶⁷ Nevbahtî ve Kummî, *Fırâk*, s. 22, 71; Himyerî, *a.g.e.*, s.207.

⁴⁶⁸ el-Ekber, Nâşî, *a.g.e.*, s. 43-4.

⁴⁶⁹ el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 29; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 43.

⁴⁷⁰ er-Râzî, *a.g.e.*, s. 62.

Özetleyecek olursak, Bütriyye'nin sahabe hakkındaki görüşleri, daha önce de açıkladığımız gibi üç hususa dayanmıştır. Biri İmâmet meselesinden kaynaklanan görüştür. Bununla alakalı Ebû Bekir ve Ömer gibi büyük sahabilerden başlayarak bütün ümmeti kapsamaktadır. Bu mesele konusunda Bütriyye fırkası, Zeyd b. Ali'nin görüşlerine en sadık kalan fırka sayılabilmektedir. Ebû Bekir ve Ömer'e verilen imâmet, ümmetin en faziletlisi olan dururken dahi, hata söz konusu değil, Ali'nin kendi isteğiyle yaptığı bir seçenек ve bu ikisine yapılan biat meşrudur. Bu bakımdan Ali, ümmetin en faziletlisi olmaktan ötürü, ona karşı kalkıp savaşılan herkes küfre düşmüş olduğunu hükmetmişlerdi. O, içtihat edilmesi gereken konularda isabet etmiştir, ondan başkası herkes hatalıdır. Böylece Ayşe, Talha, Zübeyr veya her kim olursa olsun Ali ile savaştıkları için hataya düşmüş oldular. Hatta Cehennem'e gireceklerini hükmetmişlerdi.⁴⁷¹

Üçüncüsü ise, Osman hakkındaki meseledir. Onun hilafetinin ilk altı senesinde doğru yolda olduğunu iddia edip kötümsememişlerdi. Fakat bu dönemden sonra bazı uygulamalarından ötürü onun hakkında ne diyeceklerini şaşırılmışlardı. Resûlullah'ın hadislerine baktıkları zaman, onun Cennet ashabından olduğunu görmüşler. Fakat hilafeti zamanında, Ümeyye ve Mervân oğulları arasında fark gözettiği için ve sahabilerin sünnetine uymayan bazı uygulamaları getirdiği için onun küfrüne hükmetmeleri gerektiği söylemektedir.

c-Ric'at

Ric'at (*ölülerin tekrar dünyaya dönmesi*) İslam akidesine ters düşen bir inançtır. Bu inanç, ilk olarak el-Muhtar es-Sekafi ve fırkası Keysaniyye tarafından İslam Ümmet'inin içerisine sokulmuştur.⁴⁷² Bütriyye fırkası, Zeyd b. Ali'nin âlim profiline ve şanına yakışmayan bir ilke olduğu için bunu reddetmiştir. Böylece İmâm Zeyd'in öğretilerine en yakın fırka olan Bütriyye fırkası, bu batıl inancı kabul etmeyip reddetmiştir. Kaynaklarda bu husus çerçevesinde pek bilgi verilmemektedir. İmam Eş'ari *el-Makâlât*'ında, az da olsa Ric'at ile ilgili Bütriyye'nin ölülerin dünyaya tekrar döneceğini kabul etmediklerini kaydetmektedir.⁴⁷³

⁴⁷¹ Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s. 6-7.

⁴⁷² Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 197.

⁴⁷³ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

d- İlim

İlim meselesi Şîlikte özel bir önem taşımaktadır. Şîa bu meseleyi, İmâm'ın bünyesini teşkil eden bir parça olarak görmektedir. Onların inancına göre imâm olan her şey bilen hatta geçmişi ve geleceği bilendir. Şîlikte kelâmî meseleler hariç, siyasî meseleler hemen hemen her mesele imâmet meselesine bağlıdır. Resûlullah'ın sahabileri hususunda hükümler, ilim, takiyye, bed'â, ric'at vs. imâmla alakalı olan meselelerdir. Zeyd b. Ali'nin bu tür ilkelere karşı çıkışını, ona sıkı tabii olanlar da kabul etmemişlerdi.

Bütriyye fırkasının da, ilim konusunda görüşü elbette ki Râfıza'nın inancına karşı olacaktır. Kaynaklarda bu konuyla ilgili o kadar bilgiye rastlanılmamıştır. Nevbahtî ve Kummî de, bu konuyu ele almakta ve İcliyeye ile Bütriyye fırkalarını 'ez-Zuâfâ' ana fırkası içerisinde saymıştır. Bunlar, ilmin, imâmlar ve diğer insanlar, avvâm, arasında müşterek ve eşit olduğunu iddia etmişlerdi. Bunlardan her kim , dinî yahut dünyevî işlerinde ihtiyaç duyarsa ve bu ilmi imâmlardan ya da avvâm'ın birisinden alırsa caizdir. Aksi takdirde bir ihtiyacı gidermek için ne imâmlarda ne de avvâm'da bu bilgi bulunmuyorsa o zaman içtihadı başvurularını caiz gördüklerini kaydetmektedir.

Cârûdiyye fırkası, ilim konusunda ikiye ayrıldığını daha önce de bahsetmiştik. Zeydiyye'nin bazıları ya da içlerinden bir grup, Nevbahtî ve Kummî'nin 'ez-Zuâfâ' olarak nitelendirdikleri fırkayla, bu meselede aynı görüşü paylaşmaktadırlar.⁴⁷⁴

Nâşî el-Ekber, bu konuyu çok kısa ele almaktadır. Ona göre ilim konusunda, Bütriyye'nin görüşü, ne İmâmiyye'nin (İlim sadece Ali'nin evladına mahsustur) ne de Cârûdiyye'nin (helal ve haram ilim sadece Fâtıma'nın evladında bulunmaktadır) iddia ettiği gibi de değildir. Bütriyye, ilim, Ali evladı ile diğer insanlar, arap ya da acem olsa da, arasında müşterektir ve onun karşısında herkes eşittir.⁴⁷⁵

D- NU'AYMİYYE

Kaynaklarda genelde gösterildiği gibi, Zeydiyye'yi oluşturan fırkalar, sadece bu üç büyük fırkadan ibaret değildir. Bu üç fırka dışında, İmâm Eş'arî ve Mesûdî Zeydiyye'nin Nu'aymiyye ya da el-Yemâniyye fırkasından da söz etmektedirler. İmâm

⁴⁷⁴ en-Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 71; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 73-4.

⁴⁷⁵ el-Ekber, Nâşî, *a.g.e.*, s. 44.

Eş'arî, bu fırkayı Zeydiyye'nin dördüncüsü ve Nu'aymiyye fırkası olarak kaydetmektedir.⁴⁷⁶

Mesûdî ise, Zeydiyye'nin fırkalarını Makâlât ve Mezhepler Tarihi müelliflerinin rivayetlerine dayanarak ve özellikle Muhammed b. Harûn el-Verrâk'a göre, onun zamanında, Zeydiyye fırkalarının sayısının Eş'arî'nin aksine sekiz olduğunu söylemektedir. O, bu fırkayı Nu'aymiyye değil, el-Yemâniyye ve Zeydiyye'nin sekizinci fırkası olarak kaydetmektedir.⁴⁷⁷ Fakat zamanla bu fırka, İsferyînî, Bağdâdî, Şehristanî, Râzî gibi fırka yazarları tarafından zikredilmemiştir. Eş'arî'nin verdiği bilgilere göre bu fırkanın görüşlerini inceleyecek olursak anlaşılır ki görüşleri Süleymaniyye'nin görüşleri ile pek çok uyuşmaktadır.⁴⁷⁸

1- İsim Kaynağı

İmâm Eş'arî bu fırkanın mensupları, Nu'aym b. Yemân'ın (ö. II./VIII. yüzyıl [?])⁴⁷⁹ taraftarları olduğunu kaydetmektedir.⁴⁸⁰ Mesûdî ise bu fırkanın Muhammed b. Yemân el-Kûfî'nin ashabı olduğu ifade etmektedir.⁴⁸¹

2- Görüşleri

Daha önce de ifade edildiği gibi, kaynaklarda bu fırkaya geniş bir yer verildiği için Nu'aymiyye'ye ait olduğuna dair görüşler hakkında söz edilmemektedir. Bu fırkayı Zeydiyye'nin bir fırkası olarak sayan müellifler İmâm el-Eş'arî ve Mes'ûdî'dir. Mes'ûdî bu fırkaya ait görüşlerden bahsetmezken, Eş'arî ise, Hz. Ali'nin fazileti, imâmet kimin hakkı olduğu ve Osman'dan teberri fikrini benimsediğinden bahsetmektedir.

a- İmâmet

İmâm el-Eş'arî, bu fırkanın imâmet hususunda olan görüşlerini aktarır ve Hz. Ali'yi Resûlullah (s.a.v.)'ın vefat ettikten sonra insanların en faziletlisi ve imâmet makamına en layık kişi olarak gördüğünü söylemektedir. Ancak ümmet (sahabiler) en faziletlisi olana biatini terk edip fazilet bakımından daha altta olana biat etmesiyle hata etmiştir. Eş'arî'ni kaydettiğine göre, Nu'aymiyye'ye göre, ümmet tarafından yapılan bu

⁴⁷⁶ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

⁴⁷⁷ el-Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 220.

⁴⁷⁸ el-Garirî, *a.g.e.*, s. 584.

⁴⁷⁹ "Nuaymiyye", *DİA*, c. XXXIII, s. 222.

⁴⁸⁰ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

⁴⁸¹ el-Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 220.

hata, Ebû Bekir'i biat ettiği için değil, en fazıl olana biatini terk ettikleri içindir. Fakat bunun küfre götüren bir hata olmadığı iddia etmiştir.⁴⁸²

b- Sahabe

İmâm el-Eş'arî, Nu'aymiyye'nin, Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra insanların ve sahabilerin arasında en faziletlisinin Hz. Ali olduğunu iddia ettiğini kaydetmektedir. O, bu fırkanın teberri fikrini benimsediğini dile getirmektedir. Bunların sebeplerini zikretmeden, Osman'dan teberri ettiklerini kaydeder ve aynı zamanda Hz. Ali'ye karşı savaşan herkesi tekfir ettiklerini söyler.⁴⁸³

E- SABBÂHIYYE

İmâm el-Eş'arî Zeydiyye fırkalarının beşinci fırkası olarak ismini zikretmemekle birlikte, kısaca onun görüşlerini kaydetmektedir. Eş'arî'nin verdiği bilgilere göre ve bu fırkanın görüşlerini incelediğimiz zaman, Kummî'nin Sabbâhiyye adıyla kaydettiği fırkanın görüşleriyle aynı olduğunu görmekteyiz.⁴⁸⁴ Navbatî'nin metninde ise, hem Sabbâhiyye hem Ya'kubiyye fırkalarını kaydedilmemiştir.⁴⁸⁵

Makrizî de *Hitat*'ında, bu fırka hakkında bilgi vermektedir. Makrizî bu fırkayı iki farklı yerde zikreder. O, İlk zikrettiği yerde, Zeydiyye ve Sabbahiyye ismi altında Râfıza'nın fırkaları içerisinde saymaktadır. Makrizî'nin anlattıklarına göre, Sabbahiyye ile Zeydiyye arasında bir fark olmadığını görmekteyiz. Ancak Zeydiyye ve Sabbâhiyye'nin görüşlerini anlattığı zaman, öyle anlaşılıyor ki bu görüşler, Kummî ve Eş'arî'nin verdiği bilgiler, Sabbâhiyye'nin görüşleri hakkında verdikleri bilgilerle uyuşmamaktadır.

Makrizî, Râfıza'yı İslam fırkalarının dokuzuncu fırkası olarak saymakta ve bunların Ali'ye karşı aşırı derecede sevgi, Ebû Bekir, Ömer ve diğer sahabilere karşı nefret beslediklerini belirtmektedir. O, Râfıza'nın yirmici fırkası olarak Sabbahiyye'yi saymaktadır. Bu fırka ve Zeydiyye'yi, Şîa'nın misali olarak nitelendirmektedir.⁴⁸⁶

⁴⁸² el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

⁴⁸³ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

⁴⁸⁴ el-Kummî, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁸⁵ Nevbahtî ve Kummî, *Fırâku 'ş-Şîa*, s. 44.

⁴⁸⁶ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. II, s. 408, 415; Krş., en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 71; el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

Anlaşıldığı üzere, Makrizî, Sabbahiyye'yi Zeydiyye'nin bir fırkası değil, müstakil bir fırka olarak saymaktadır ki, bu fırkanın görüşlerinin Zeydiyye'nin görüşleri ile örtüştüğünü veya aynı olduğunu görmektedir. Kummî ise, bu fırkayı açık ve net bir şekilde Zeydiyye'nin bir fırkası olarak göstermektedir. Kummî, Eş'arî ve Makrizî'nin dışında diğer kaynaklarda bu fırka hakkındaki hiçbir bilgiye ulaşamadık.⁴⁸⁷

1- İsim kaynağı

İmâm el-Eş'arî, bu fırka hakkında isim zikretmemiş ve kimin taraftarları olduğu hakkında bir bilgi vermiştir.⁴⁸⁸ Kummî ise, fırkanın ismini, Makrizî de kaydettiği gibi, Sabbahiyye olarak kayda geçirmişlerdir. Fakat Kummî, bunların Sabbâh el-Muzinî'nin taraftarları olduğunu söylerken, Makrizî ise, bu fırkanın kime nispet edildiği hususunda bir bilgi vermemektedir.⁴⁸⁹ Tûsî *İhtiyar*'ında, onun adı Ebû Muhammed Sabbâh b. Kays b. Yahya el-Muzenî ve Zeyd b. Ali'nin Kûfeli taraftarlarından biri olduğu söyler. Necâşî ise, onu Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet ettiği ve güvenilir biri olduğu kaydetmiştir.⁴⁹⁰ İbnu'l-Cezâirî, onu Zeydî olarak nitelendirir ve Şif rivayetler içinde onun rivayetleri zayıf kabul edildiğini söyler.⁴⁹¹

2- Görüşleri

Zeydiyye'nin diğer fırkaları gibi, bu fırkanın (Sabbâhiyye) görüşleri hakkında ise, kaynaklarda pek bilgi bulunmamaktadır. Kummî ve İmâm el-Eş'arî, kısa bir şekilde bu fırkanın teberrî firkrini reddettiği, ancak ric'ata inandığını aktarmaktadırlar. Makrizî ise, Kummî ve Eş'arî'nin verdikleri bilgileri kaydetmezken, fırkaya sadece imâmet konusunda bazı görüşler atfetmektedir.

a- İmâmet

Zeydiyye'nin diğer fırkalarında anlatıldığı gibi, Sabbâhiyye fırkası da merkezinde imâmet meselesini koymuştur. İmâmet meselesine bağlı olan diğer meseleleri de benimsemiş oldular. Fakat kaynaklara bakıldığında zaman, Sabbâhiyye imâmetle alakalı olan görüşler fırkanın diğer görüşlerine de yansıtıldığını da görmekteyiz.

⁴⁸⁷ Bkz. en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 71; el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137; el-Makrizî, *a.g.e.*, c. II, s. 408, 415.

⁴⁸⁸ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

⁴⁸⁹ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 71; el-Makrizî, *a.g.e.*, c. II, s. 408, 415.

⁴⁹⁰ et-Tûsî, *İhtiyar*, s. 201; el-Mâmakânî, *a.g.e.*, 5723 (sayı).

⁴⁹¹ Nevbahtî ve Kummî, *Şii Fırkalar*, s. 180, (dipnot no.304).

Makrizî kaydettiğine göre, fırka, Hz. Ali Resûlullah (s.a.v.)’tan sonra insanların en faziletlisi olması sebebinden ötürü imâmete en layık olduğu görüşündedir. Hz. Ali’nin imâmetini vacip kılacak hiçbir nass bulunmadığı⁴⁹² inanmasından ötürü, fırkanın Ebû Bekir’in imâmetini görmesine neden olmuştur. Yani, Hz. Ali’nin Resûlullah (s.a.v.)’tan sonra insanların en faziletlisi kabul etmesiyle birlikte, imâmeti hakkında bir nass bulunmamasından ötürü, mefdûlun imâmetini kabul etmesine yol açmıştır.⁴⁹³

Makrizî’nin verdiği bilgilere göre, Sabbâhiyye, sadece Ebû Bekir’in imâmetini değil, Ömer’in imâmetini de caiz olduğunu kabul etmiştir. Fakat Makrizî, bu fırkanın kendi aralarında, Osman’ın hakkında ikiye ayrıldığını kaydetmektedir. Bu fırkanın bazıları Osman’ın Ömer’den sonra İmâm olduğunu kabul etmişlerdi. Ancak, bazıları ise, onun İmâm olduğunu hiç kabul etmemişlerdir.⁴⁹⁴ Kummî ve Eş’arî, imâmet konusunda bu fırkaya ait olan hiçbir görüş kaydetmemişlerdir. İkisi de Sabbâhiyye’nin görüşlerinden sadece Sahabe ve Ric’at konusundakileri aktarmaktadırlar.

b- Sahabe

Sabbâhiyye fırkası daha önce de zikredildiği gibi Resûlullah (s.a.v.)’tan sonra insanların en faziletlisi olarak Hz. Ali’yi kabul etmiştir. Onlar, Ali’nin imâmetine dair her ne kadar bir nass bulunmamışsa ve Ebû Bekir’i imâm olarak kabul etmişlerse de, Ali’nin Ebû Bekir’den daha faziletli olduğunu iddia etmişlerdi. Yani Hz. Ali efzal Ebû Bekir mefdûldur.⁴⁹⁵ Kummî ve Eş’arî ise, bu fırkanın mensupları Ebû Bekir ve Ömer’den teberrî ettiğini kaydederler.⁴⁹⁶

Fakat Kummî ve Eş’arî’nin verdiği bilgilerle Makrizî’ninkini karşılaştığımızda, bu bilgilerin birbiriyle tezat halinde olduğunu görmekteyiz. Makrizî’nin bilgilerine dayanarak, bu fırkanın Ebû Bekir’in imâmetini kabul etmesiyle ondan teberrî etmediğini anlaşılmaktadır. Fakat Kummî ve Eş’arî, bu fırkanın Ebû Bekir ve Ömer’den teberrî ettiğini kaydetmektedirler. *Mecmu’atu’r-Resâili’l-Yemâniyye*’nin müellifi bu fırka hakkında şunları kaydetmekte: “*Velayet ve yüceltme (fazilet*

⁴⁹² el-Makrizî, *a.g.e.*, c. II, s. 408, 415.

⁴⁹³ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. II, s. 408, 415.

⁴⁹⁴ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. II, s. 408, 415.

⁴⁹⁵ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. II, s. 408, 415.

⁴⁹⁶ en-Nevbahtî ve’l-Kummî, *a.g.e.*, s. 71; el-Eş’arî, *a.g.e.*, s. 137.

*bakımından) hususunda bu fırkanın görüşleri, Zeydiyye'nin diğer fırkalarının görüşleri ile aynıdır.*⁴⁹⁷

c-Ric'at

Kummî ve Eş'arî'ye göre, ric'at konusunda Sabbâhiyye fırkası Cârûdiyye'nin yollunu izlemiştir. Kummî, Sabbâhiyye'nin ric'ata inandığını söylerken⁴⁹⁸, Eş'arî, onu inkar etmediğini kaydetmektedir.⁴⁹⁹ Makrizî ise, ric'at hususta Sabbâhiyye'nin böyle görüşü olduğundan bahsetmemektedir.⁵⁰⁰

F- İCLİYYE

Nevbahtî ve Kummî'nin yaptığı tasnifinde, Zeydiyye'yi “*el-Akviyâ*” ve “*ez-Zuâfâ*” olmak üzere iki gruba ayırmışlardır. *el-Akviyâ*' nitelendirdiği grup, hangi fırka olduğu zikretememekle birlikte, bunların Ebî'l-Cârûd, Ebî Hâlid el-Vâsitî, Fuzayl b. er-Ressân ve Mansûr b. Ebî'l-Esved'in taraftarları olduğu söylemektedirler. Zeydiyye'nin diğer grubun, *ez-Zuâfâ*' (Etkili olmayanlar) içerisinde ise, Bütriyye fırkasını ve İcliyye'yi saymaktadırlar. Nevbahtî ve Kummî, Zeydiyye'nin fırkalarını, hem taraftarlarının sayısı açısından hem de görüşleri bakımından bu sınıflandırmaya varmışlardır. Cârûdiyye fırkası her ne kadar İmâmiyye'den ayrılmışsa da, görüşleri açısından Zeydiyye'den İmâmiyye'ye en yakın fırkadır ve Nevbahtî ile Kummî etkili olan fırka olarak nitelendirmişlerdi. Süleymaniyye bahsinde, Nevbahtî ve Kummî öyle bir fırkanın bulunduğu söz etmemekte ve böylece “*el-Akviyâ*” grubun içinde sadece Cârûdiyye'yi sayarken, *ez-Zuâfâ*' içerisinde ise sadece Bütriyye ve İcliyye fırkalarını saymaktadırlar.

Bu fırkanın görüşlerinin ne olduğu hususunda, Nevbahtî ve Kummî, genelde ilim konusunda olan görüşten başka zikretmemektedir. Bütriyye'nin ilim konusunda görüşlerini aktarıldığı zaman İcliyye'nin de ilim konusunda görüşleri yeterince değinilmiş. Ancak, Nevbahtî ve Kummî, İcliyye'yi Bütriyye fırkasının yanında zikretmekle, onun görüşleri Bütriyye'nin ve *ez-Zuâfâ*'nın görüşleri ile aynı olduğu anlaşılmaktadır. Böylece İcliyye'ye özgü görüşler atfedilmemektedirler.⁵⁰¹

⁴⁹⁷ el-Garîrî, *a.g.e.*, s. 584.

⁴⁹⁸ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁹⁹ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

⁵⁰⁰ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. II, s. 408, 415.

⁵⁰¹ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 71

1- İsim Kaynağı

İclîyye fırkası, Nevbahtî ve Kummî'ye göre, Hârûn b. Saîd el-İclî'nin (ö. 100/719) taraftarları olduğu kaydedilmektedir.⁵⁰² Ricâl kitaplarda onun muhaddislerden olduğu gösterilmektedir. El-Mizzî ve ez-Zehebî onun ismi Hârûn b. Sa'd el-İclî, el-Cu'fî, el-Kûfî olarak kaydetmekte ve onun Ebî Hazm Selman el-Aşcî, Abdurrahmân b. Ebî Sa'îd el-Hudrî, Atiyyetu'l-Avfî ve vs. kişiden rivayet ettiğini söylemektedir. Ondan da, Sufyan es-Sevrî, el-Hasan b. Salih (Hayy), Şube b. Haccâc ve Şerîk b. Abdillâh vs. rivayet ettiklerini kaydetmektedir.⁵⁰³

Mizzî, Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn, Abdurrahman b. Ebû Hâtim ve İbn Hibbân'ın onun güvenilir olduğunu⁵⁰⁴, İmâm Muslim ondan sadece bir hadis rivayet ettiğini kaydetmektedir.⁵⁰⁵ Zehebî onun, kendi kişiliğinde sadık olduğunu ifade eder, fakat Râfıza ve sevimsiz olduğu da ifade etmektedir. Ebû Hâtim ve İbn Maîn onun zararsız ve hadisleri kabul edilebilir halde olduğu kaydetmişlerdir. Hatta İbn Hâtim, onun İbrahim b. Abdullâh b. Hasan ayaklandığı zaman ona katıldığını söylemektedir. Zehebî, Müslim'in onun hadislerini rivayet ettiğini de göstermektedir.⁵⁰⁶ İbn Hibbân, onu Zeydiyye'nin önde gelenlerinden, Râfizilikte aşırı görüşlere sahip olduğu kaydetmiştir.⁵⁰⁷

G- YA'KÛBİYYE

Kaynaklarda, Zeydiyye'nin fırkaların arasında Ya'kûbiyye fırkası da yer almaktadır. Ancak erken dönemin kaynaklarında bu fırkayı belli müelliflerin tarafından zikredilmiş. Bazı son dönem kaynaklarda da, erken dönemin kaynaklarına dayanarak bu fırkadan bahsedilmektedir.⁵⁰⁸ Abdülmen'im el-Hâfinî tarafından birleştirilmiş halinde ve *Fîâku's-Şîa* ismin altından neşrettiği Nevbahtî'nin *Fîâku's-Şîa* ve Kummî'nin *el-Makâlât ve'l-Fırâk* eserlerinde, Nevbahtî'nin eserinde bu fırka zikredilmemektedir.⁵⁰⁹

⁵⁰² en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 71.

⁵⁰³ el-Mizzî, *a.g.e.*, c. XXX, s. 86-7; ez-Zehebî, *Tehzîb*, c. IX, s. 257-8.

⁵⁰⁴ el-Mizzî, *a.g.e.*, c. XXX, s. 87.

⁵⁰⁵ el-Mizzî, *a.g.e.*, c. XXX, s. 88.

⁵⁰⁶ ez-Zehebî, *Mizân*, c. VII, s. 61.

⁵⁰⁷ el-Mizzî, *a.g.e.* c. XXX, s. 87.

⁵⁰⁸ el-Garîrî, *a.g.e.*, s. 584.

⁵⁰⁹ Nevbahtî ve Kummî, *Fîâku's-Şîa*, s. 44.

Kummî ise, bu fırkayı Zeydiyye'nin fırkalarından saymaktadır.⁵¹⁰ İmâm el-Eş'arî, Zeydiyye'nin alt fırkaları arasında Ya'kûbiyye fırkasını da saymakta ve onu altıncı fırkasını olarak kaydetmektedir.⁵¹¹ Kummî'de fırkaların sırası söz konusu olmadığını söyleyebilir, ancak Eş'arî'nin verdiği bilgilere bakarsak o, bu fırkayı, ismini zikretmediği bir fırkanın ardından kaydetmektedir. Mes'ûdî *Murûcu'z-Zeheb*'inde de, (ö. 345/956) Zeydiyye'yi oluşturan fırkaları arasında Ya'kûbiyye'yi de saymakta ve onu dördüncü fırkası olarak kaydetmiştir.⁵¹² Ya'kûbiyye fırkasını Zeydiyye'nin bir fırkası olarak kaydedenler arasında Makrizî de yer almaktadır. O, Zeydiyye'nin dört fırkadan oluştuğunu söyler ve Ya'kûbiyye'yi dördüncü fırkası olarak sıralamaktadır.⁵¹³

1- İsim Kaynağı

Kummî'ye göre, bu fırkanın mensupları, Ya'kûb b. Âdî'nin⁵¹⁴ taraftarları olduğunu söyler ve fırka da onun ismini taşıdığı kaydetmektedir.⁵¹⁵ Eş'arî ise, bu fırkayı sadece Ya'kûb isimli bir şahsın taraftarları olduğunu kaydeder.⁵¹⁶ Makrizî de, Eş'arî'nin yaptığı gibi, bu fırkanın ismini Ya'kûb adında bir şahsına nispet ederken, Mes'ûdî, bu fırkanın mensupları Ya'kûb b. Ali el-Kûfî'nin taraftarları olduğunu söylemektedir.⁵¹⁷

2- Görüşleri

Ya'kûbiyye'nin görüşleri hakkında Kummî ve Eş'arî tevellî, teberrî ve ric'at'tan bahsederken, Makrizî, bu fırkanın Ebû Bekir'in ve Ömer'in imâmetini kabul ettiğini de kaydetmektedir. Mes'ûdî ise, bu fırkaya hiçbir görüş atfetmemektedir.

a- İmâmet

İmâmet konusunda, Kummî ve Eş'arî, Ya'kûbiyye'ye ait hiçbir görüş atfetmemişlerdir. Makrizî ise, bunların Ebû Bekir ve Ömer'den teberrî etmediklerinden hareketle, ikisinin imâmetini kabul ettiklerini kaydetmektedir.⁵¹⁸

⁵¹⁰ en-Nevbahtî ve El-Kummî, *a.g.e.*, s. 71.

⁵¹¹ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

⁵¹² el-Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 220.

⁵¹³ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. II, s. 411.

⁵¹⁴ el-Hafinî, Ya'kûb b. Ali el-Kûfî de denildiği söylemektedir. (Nevbahtî ve Kummî, *a.g.e.*, s. 71, dipnot no. 1).

⁵¹⁵ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 71.

⁵¹⁶ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

⁵¹⁷ el-Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 220.

⁵¹⁸ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. II, s. 411.

b- Sahabe

Ya'kûbiyye'nin görüşleri hakkında verilen bilgilere baktığımız zaman, Kummî, Eş'arî ve Makrizî'nin tevellî ve teberrî hususundaki görüşleri görmekteyiz. Fakat bu konuda müellifler arasında bir çelişki söz konusudur. Kummî, Eş'arî ve Makrizî, Ya'kûbiyye'nin sahabe konusunda görüşlerini, sadece Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki görüşünü aktarmaktadırlar. Kummî'ye göre, bu fırka Ebû Bekir ve Ömer'den teberrî etmemiştir.⁵¹⁹ Eş'arî de, Ya'kûbiyye'nin Ebû Bekir ve Ömer'den teberrî etmediğini söyler, fakat onlardan teberrî edenlerden teberrî etmediğini de ifade etmektedir.⁵²⁰ Makrizî, bu fırkanın Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetini kabul ettiğini ve bu ikisinden teberrî edenlerden teberi ettiğini kaydetmektedirler.⁵²¹

Kummî, Eş'arî ve Makrizî bir noktada buluşuyorlar, o da İcliyeye'nin Ebû Bekir ve Ömer'i dost kabul ettikleri ve onlardan teberrî etmedikleri husustur. Fakat Kummî, bu fırkanın Ebû Bekir ve Ömer'den teberrî etmediğini söyler ve o ikisinden teberrî edenlerden teberrî edip etmediğinden bahsetmemektedir.⁵²² Eş'arî, bunların Ebû Bekir ve Ömer'den teberrî edenlerden teberrî etmediğini söylereken, Makrizî ise, o ikisinden teberrî edenlerden teberrî ettiğini ifade etmektedir.⁵²³

Ya'kûbiyye hakkında, Bağdâdî de, Eş'arî'nin verdiği bilgiye dayanarak aynı şeyi tekrarlamaktadır. O da hocası gibi, Ya'kûbiyye'nin Ebû Bekir ve Ömer'i dost olarak kabul etmekle birlikte, o ikisinden teberrî edenlerden teberrî etmediklerini vurgulamaktadır.⁵²⁴ Öyle anlaşılıyor ki, Makrizî de, fırka hakkında verdiği bilgiler hem Kummî'den hem de Eş'arî'den faydalanmıştır.

c-Ric'at

Ya'kûbiyye'nin, ric'at konusunda Cârûdiyye hariç, diğer Zeydî fırkalar gibi Ya'kûbiyye de inanmamışlardır ve inananlara karşı çıkmışlardır. Daha önce zikredildiği gibi, Kummî, Eş'arî ve Makrizî'nin verdikleri bilgilere göre, Ya'kûbiyye'nin meşhur olan görüşleri bunlardır. Kummî'ye göre, bu fırka ric'ata inanmamış, fakat ona

⁵¹⁹ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 71.

⁵²⁰ Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd tarafından neşredilen Makâlât'ında, İmâm el-Eş'arî şöyle demektedir. “*Ebû Bekir ve Ömer'i dost olarak kabul ederler. O ikisinden teberrî edenlerden teberrî etmezler*”. Makâlât'ın tercümesinde ise, (Kabalıcı yay. tarafından yayımlanan) metinde geçtiği gibi değil, “*Ebû Bekir ve Ömer'i dost olarak kabul ederler. O ikisinden teberrî edenlerden teberrî ederler*” diye geçmektedir. el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 87.

⁵²¹ el-Makrizî, *a.g.e.*, c. II, s. 411.

⁵²² en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 71.

⁵²³ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137; el-Makrizî, *a.g.e.*, c. II, s. 411.

⁵²⁴ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 44; Ayrıca bkz. el-Garirî, *a.g.e.*, s. 584.

inananlardan teberrî etmediğini de kaydeder.⁵²⁵ Eş'arî ve onun gibi Makrizî de, Ya'kûbiyye ric'ata inanmamış ve aynı zamanda ona inanlardan uzaklaştığını kaydetmektedirler.⁵²⁶

H- HÜSEYİNİYYE (HUSAYİNİYYE)

Zeydiyye'nin fırkaları arasında Nevbahtî Hüseyiniyye, Kummî ise Husayniyye olarak kaydettikleri bir fırka hakkında bahsetmektedirler. Bu fırkayı Nevbahtî ve Kummî *el-Akviyâ* adıyla nitelendirdiği grubun altında saymaktadırlar.⁵²⁷ Kaynaklara baktığımız zaman, İbnü'l-Mürtezâ ve Himyerî hariç, Hüseyiniyye fırkasına isim veya görüş bakımından benzeyen bir fırkaya rastlayamayız. İbn'ül-Mürtezâ ve Himyerî'nin zikrettikleri Hüseyiniyye, Nevbahtî ve Kummî'nin zikrettikleri Hüseyiniyye değil, bunlar Hüseyin b. Kâsım'ın (ö. 404/1013) taraftarlarıdır. Nevbahtî ve Kummî ise bu fırkanın kimin taraftarları olduğu hususunda bir bilgi vermemektedirler.

1- İsim Kaynağı

Nevbahtî ve Kummî, bu fırkanın kimin taraftarları olup olmadığı hususunda hiçbir bilgi vermemektedirler. Bununla birlikte, Nevbahtî ve Kummî, fırkanın imâmetin, Ali, Hüseyin, Zeyd b. Ali, Yahya b. Zeyd, İsa b. Zeyd ve Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan'a geçtiği inandığını kaydetmektedir. Fakat şu sıralamayı benimserken, bu fırka sadece isyan edenleri ve isyan ettikleri zamandan itibaren imâmetini kabul ederler. Böylece, bu fırkanın benimsemiş imâmet silsilesinde Hasan b. Ali yer almamaktadır, çünkü o ne isyan ne de imâmetini ilan etmişti, diğerleri de isyan etmeseydi eğer, asla imâm olamazlardı.⁵²⁸

2- Görüşleri

Nevbahtî ve Kummî, imâmet hususunda hariç başka meselelerde Hüseyiniyye'ye ait hiçbir görüş atfetmemektedirler.

a- İmâmet

Nevbahtî ve Kummî'nin verdikleri bilgilere göre, Hüseyiniyye fırkası, birinin imâm olabilmesi için, adayın isyan etmesinin gerekliliğini ön şart olarak koşmuştur.

⁵²⁵ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 71.

⁵²⁶ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137; el-Makrizî, *a.g.e.*, c. II, s. 411.

⁵²⁷ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 72.

⁵²⁸ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 72.

Âl-i Muhammed'den Allah'ın itaatine çağıran kimseye, itaatin vacip olduğunu iddia etmişlerdir. Fırkanın mensuplarına göre, bu şart o kadar önemlidir ki, Ali ve Hüseyin'in imâmetini bile sadece isyan ya da zulme karşı ayaklandıkları zaman saymaya başlarlar. "Hüseyin de, her ne kadar Muaviye b. Sufyan ya da Yezîd b. Muaviye'ye karşı olsa bile, ayaklanmasaydı o asla imâm olmazdı" iddiasını ileri sürmektedir.⁵²⁹

Nevbahtî ve Kummî'ye göre Hüseyniyye fırkası, imâmet silsilesini Hüseyin'den sonra, İmâmîyye iddia ettiği gibi değil, Zeyd b. Ali ile ve daha sonra Zeyd'in isyancı evladıyla Yahya b. Zeyd ve İsa b. Zeyd ile devam ettiği iddia etmişler. İsa b. Zeyd'den sonra imâmeti Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan'a geçtiğini söylerler. Nevbahtî'nin ifade ettiğine göre, bu fırkanın imâm silsilesini Muhammed b. Abdillâh en-Nefsu'z-Zekiye'ye kadar belli şahıslarla devam ettirir ve ondan sonra Allah'ın itaatine çağıran herkimse imâm olarak kabul ettiğini söyler.⁵³⁰

Nevbahtî ve Kummî'nin kaydettikleri Hüseyniyye fırkası yanında, İbnü'l-Murtezâ'nın *el-Münye ve'l-Emel* adlı eserinde, Himyerî'nin de *Hûru'l-İyn*'inde Zeydiyye'nin fırkalarından başka bir Hüseyniyye fırkasından söz ettiklerini görmekteyiz.⁵³¹ İbnü'l-Murtezâ, Hüseyniyye'nin kimin taraftarları olduğu hakkında net bir bilgi vermemesine rağmen bunların Hüseyin b. el-Kâsım'ın mehdîliğini iddia edenler olarak kaydeder, fırkayı ise el-Mutarriyye fırkasının ardından zikreder. Himyerî ise, Ebû Kâsım el-Belhî'ye bir rivayetine dayanarak, Yemen'deki Zeydîler'i Cârûdiyye'nin devamı olarak saymaktadır.⁵³² Bu bağlamda, Himyerî, Cârûdiyye'nin Mehdîlik'e inanan alt fırkalarından, Yemen'deki uzantısını Hüseyniyye fırkasını göstermektedir.

1- İsim Kaynağı

İbnü'l-Murtezâ ve Himyerî'nin anlattıklarına göre bu fırkanın mensupları, Hüseyin⁵³³ b. Kasım b. Ali'in (ö. 404/1013) ölmeyip hayatta olduğunu ve onun Mehdî'l-Muntazar olduğunu kabul etmiştir.⁵³⁴ Fırkanın kimin taraftarları olduğu hususunda, Hasan b. Kasım b. Ali'in ölmediğine inandıklarını zikretmesiyle, Hüseyin

⁵²⁹ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 72.

⁵³⁰ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 72.

⁵³¹ İbnü'l-Murtezâ, *el-Münye*, s. 91; el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 208-211.

⁵³² el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 208-211; Şami, Fadiyle Abdülemir, *Tarihü'l-Fırkati'z-Zeydiyye Beyne'l-Karneyni's-Sani ve's-Salise li'l-Hicre*, Vizaretü't-Türas, Bağdad 1974, s. 305.

⁵³³ Himyerî, bu fırkanın Hasan b. Kâsım'ın ölmediğine inananları olarak nitelendirir, ancak İbnü'l-Murtezâ, onun ismi Hüseyin b. Kâsım b. Ali olarak kaydeder. Himyerî de, daha sonra bu zatın ismini Hüseyin olarak kaydeder.

⁵³⁴ el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 208- 211.

adında hiçbir şahıs geçmemekte, fakat firkanın görüşlerini anlattığında bunlar; “*bu Hüseyin için şöyle iddia etmişlerdi...*” demesiyle Himyerî, firkanın ismini kimden aldığına işaret etmektedir.⁵³⁵

2- Görüşleri

İbnü'l-Murtezâ ve Himyerî'nin kaydettiği bilgilere göre, firkanın görüşleri sadece ric'at ve mehdîlik hususundadır.⁵³⁶ İmâmet veya diğer konularda bu firkaya ait hiçbir bilgi verilmemektedir.

a- Ric'at

İbn Murtezâ, Hüseyiniyye'nin Hüseyin b. el-Kâsım b. Ali'nin ölmediğini, bilinmeyen bir yerde gizlendiği ve ölümünden önce ortaya çıkararak zulümle dolu olan dünyayı adaletle dolduracağını savunduklarını ifade etmektedir⁵³⁷

Himyerî, Hüseyiniyye olarak adlandırdığı firkayı Cârûdiyye'nin alt firkalarından biri olarak zikretmektedir. O, bunların Hasan (Hüseyin) b. Kasım'ın Mehdî olduğuna inandığını ifade etmektedir. Bunlar Hasan (Hüseyin) b. Kasım'ın ölmediğini ve onun dünyaya tekrar dönüp, adaletle doldurmadan ölmeyeceğini iddia etmişlerdi.⁵³⁸

Himyerî'ye göre, bunlar sadece mehdîlik inancına bağlı kalmamış ayrıca çok aşırı derecede iddialarda sahip olmuşlardı. Hasan (Hüseyin)'in Resûlullah (s.a.v.)'tan daha faziletli, onun hitabeti de Allah'ın Kelâmından da daha net ve kesin olduğu iddia etmişlerdi. Mülhitlerle münakaşa ettiği zaman onun hitabeti Allah (c.c.)'ın Kelâmından daha inandırıcı ve ikna edici, anlamına geldiğini söylemişlerdi. Ayrıca bunlara göre Hüseyin'in görüşlerini kabul etmeyenlerin de küfre düştüğünü savundukları vurgulanmaktadır⁵³⁹

Himyerî, bu firkanın Hüseyin b. Kasım konusunda iki firkaya ayrıldığını kaydetmektedir. Birinci fırka, Hüseyin'in gaybet döneminde olduğunda, onlara gizli bir şekilde ziyaretlerine gelir ve ondan izin almadan hiçbir şey yapmazlar. İkinci fırka ise bunu kabul etmemiştir ve Hüseyin'in dünyaya dönme vakti gelmeden kendini göstermediğini iddia etmişlerdi.⁵⁴⁰ İbn Murtezâ Zeydiyye'nin firkaları arasında el-

⁵³⁵ el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 208.

⁵³⁶ el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 208.

⁵³⁷ İbnü'l-Murtezâ, *el-Münye*, s. 91.

⁵³⁸ el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 208-11.

⁵³⁹ el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 211.

⁵⁴⁰ el-Himyerî, *a.g.e.*, s. 211.

Muhteria fırkasından da bahsetmektedir. Bu, Hüseyiniyye ve Mutarrifiyye fırkaları son dönem kaynaklarda Yemen'deki Zeydî fırkaları sayılmaktadır.⁵⁴¹

İ- MUHTERİA

İbn Murtezâ, Zeydiyye'nin fırkaları arasında Muhteria adlı bir fırkayı da saymaktadır. O, bu fırkanın ortaya çıkmasının sebeplerden, el-Mutarrifiyye ve Hüseyiniyye'nin eriyip yok olmasıdır. *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı* adlı doktora tezinde Yusuf Gökâl, bu fırkaya yer ayırmıştı ve önemli bilgilere ulaşmıştı. Ona göre, Yemen'de ortaya çıkan gruplardan bir diğeri de el-Muhteria fırkasıdır. O, Muhteria fırkasının isimlendirmesi konusunda şunları kaydetmektedir: “*arazların cisimlerle birlikte yaratıldığı yönündeki Mutarrifi'yenin iddialara karşılık Allah'ın, arazları cisimlerden sonra yarattığı dolayısıyla arazların, cismin tabiatında yer almadığını savundukları için Muhteria olarak isimlendirilmişlerdir.*”⁵⁴²

Yine de İbn Murtezâ'nın kaydettiği bilgilere göre, Muhteria fırkası Hz. Ali'in imâmeti gizli nass ile sabit olduğunu, bu nassa muhalefet edenlerin ise hata ettiğini, fakat onların fiska düşüp düşmedikleri konusunda da çekimser kaldıkları ifade edilmektedir.⁵⁴³

Daha önce de değindiğimiz gibi kaynaklarda Zeydiyye'nin fırkaları sayısı hakkında bir fikir birliği bulunmamaktadır. İmâm Eş'arî'nin saymış olduğu altı fırkasından bahsetmiştik. Ancak, Mes'ûdî'nin, Zeydiyye'nin sekiz fırkadan oluştuğunu dediğinde beş fırkanın İmâm Eş'arî ve diğeri müelliflerin yapmış olduğu tasniflere göre örtüştüğünü gördük. Geri kalan üç fırka, el-Mer'iyye, Ebrakiyye ve Akabiyye fırkaları hakkında açıklık getirmeye çalışacağız.

⁵⁴¹ Gökâl, *a.g.e.*, s. 174.

⁵⁴² İbnü'l-Murtezâ, *el-Münyeye*, s. 92; Gökâl, *a.g.e.*, s. 174.

⁵⁴³ İbnü'l-Murtezâ, *el-Münyeye*, s. 92.

I- MER'İYYE (Mersediyye) ⁵⁴⁴

J- EBRAKİYYE ⁵⁴⁵

K- AKABİYYE

Kaynaklarda, Zeyiyye fırkalarının isim bakımından farklılık yaratan bir konudur, fakat en büyük ihtilaf fırkaların sayısı konusundadır. Nevbahtî ve Kummî Zeydiyye'yi 'el-Akviyâ' (etkili olan) ve 'ez-Zuafâ' (etkili olmayan) iki büyük ana fırkaya ayırarak,⁵⁴⁶ İmâm el-Eş'arî⁵⁴⁷ ve Kâdî Abdülcebbâr⁵⁴⁸ Zeydiyye'nin altı fırkaya ayrıldığını kaydetmektedir. Mes'ûdî ise, Zeydiyye'nin sekiz fırkadan oluştuğunu söylemektedir.⁵⁴⁹ Malâtî,⁵⁵⁰ Zeydiyye'nin dört fırka olduğu söylerken, İsferyânî, Bağdâdî, Şehristânî ve Râzî gibi âlimler, onun sadece üç fırkaya ayrıldığını ileri sürmektedirler.⁵⁵¹ Müelliflerin yaşadığı döneme bakarak ve belki de fırkaların yayılmasının haberi ulaşmadığı takdirde, Zeydiyye fırkaların sayısı hususunda net bir bilgiye sahip değiliz.

el-Mer'iyye, Ebrâkiyye ve Akabiyye fırkaları ise, Zeydiyye'nin fırkaları olarak sadece Mes'ûdî *Murûcu'z-Zehb*'inde kaydetmiştir. İsimleri vermekle birlikte Mes'ûdî, fırkaların kimin taraftarları olduğu hususunda hiçbir bilgi vermemektedir. Mes'ûdî'nin eserine müracaat ettiğimiz nüshada, el-Mer'iyye fırkası olarak diye geçmektedir, fakat tahkikini yapan kişi, başka bir nüshada bu fırkayı Mer'idiyye olarak kaydetmektedir. Aynı şeyi Akabiyye fırkası için de, Amîmiyye olarak geçtiğini söylemektedir.⁵⁵² Mes'ûdî, Cârûdiyye, Ya'kûbiyye, Ebteriyye (Bütriyye), Cerîriyye (Süleymaniyye) ve Yemâniyye (Nu'aymiyye) fırkalarının kimin taraftarları olduğu kaydeder ve Cârûdiyye'ye imâmet hususunda bir görüş atfetmekten öte diğer fırkalara hiçbir görüş atfetmemektedir. el-Mer'iyye, Ebrakiyye ve Akabiyye fırkalarının kimin taraftarları olduğu hakkında söylemekte, ne de onlara ait bir görüş nakletmektedir.

⁵⁴⁴ el-Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 220.

⁵⁴⁵ el-Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 220.

⁵⁴⁶ en-Nevbahtî ve'l-Kummî, *a.g.e.*, s. 71-2.

⁵⁴⁷ el-Eş'arî, *a.g.e.*, 132.

⁵⁴⁸ el-Feyyûmî, *a.g.e.*, s. 310.

⁵⁴⁹ el-Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 220.

⁵⁵⁰ el-Malâtî, *a.g.e.*, s.

⁵⁵¹ el-İsferyânî, *a.g.e.*, s.27; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 41; eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 183; er-Râzî, *a.g.e.*, s. 59.

⁵⁵² el-Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 220.

L- MUTARRİFİYYE

1- İsim Kaynağı

Zeydiyye'nin fırkalarından arasında Mutarrifiyye fırkası da sayılmaktadır. Bunlar, Mutarrif b. Şihâb b. Amr b. Abbâd eş-Şihâbî'ye (ö. 459/1067) nispetle Mutarrifiyye olarak isimlendirilmektedir.⁵⁵³ Mutarrif b. Şihâb, önce San'a'da temel İslâmî ilimleri öğrenmiştir. Reyde'ye geçerek Zeydî âlimlerinden Ali b. Mahfûz'un yanında Zeydî kelâmı ve fikhını öğrendi.⁵⁵⁴

Mehdî-Lidînillâh Hüseyin b. Kâsım'ın imâmetini ilan ettiğinde ilk biat edenler arasında yer almaktaydı. Ancak İmâm Hüseyin b. Kâsım'ın (ö. 404/1013) vefat etmesiyle, kardeşi Ca'fer'in Hüseyin el-İyânî'nin ölmeyip Mehdîliğini iddia ettiğinde Mutarrif b. Şihâb, Hüseyniyye'yle bağını tamamen kopartarak, hem Hüseyniyye'yi hem de Muhtaria'yı şiddetle eleştirmiştir. Yemen'de hükümdarlığını devam eden İsmâilî-Fatımî Suleyhî devletini tanımayarak, 445/1053 yılında Ali b. Muhammed es-Suleyhî Senâ'yı ele geçirdiğinde sert tepki gösterdi ve İsmâilî mezhebini benimsediğinden dolayı onu tekfir etti. Senâ'ya çekilerek dâru'l-hicre olarak ilan edip ve burada birçok öğrenci yetiştirmiştir.⁵⁵⁵

2- Görüşleri

İbn Murtezâ, Mutarrifiyye'ye ait ne imâmet ne de kelâmî konularda hiçbir görüş atfetmemektedir. O sadece, “Onların usûlü'd-dîn konusundaki görüşlerinden dolayı Zeydîlerin çoğu tarafından küfürle suçlandıklarını” söylemekle yetinmiştir.⁵⁵⁶

Ancak farklı kaynaklara baktığımız zaman, Zeydiyye'nin diğer fırkaları gibi Mutarrifiyye'nin görüşleri imâmet ve onunla ilgili görüşlerin yanında Kelâm sahasında birçok görüşlere sahip olduğunu görmekteyiz. Muteahirin olarak nitelendirilen bu dönemin Zeydîleri, kendi kelâmî görüşlerini Mu'tezile'ye dayandırmışlardı. Mutarrifiyye fırkası ise, İlâhî sıfatlar, cevher-araz, rızık ve ecel gibi meselelerde daha çok Bağdat Mu'tezilesi'nin anlayışını benimsemiştir.⁵⁵⁷

Gökalp, Madelung'a dayanarak, Mutarrifiyye'nin bazı kelâmî görüşlerini aktarmaktadır. “Madelung'un, *Müsellim el-Lahcî'ye, Fuad Seyyid'in de Abdullah b.*

⁵⁵³ İbnü'l-Murtezâ, *el-Münye*, s. 92.

⁵⁵⁴ Üzüm, İlyas, “*Mutarrif eş-Şihâbî*”, *DİA*, c. XXXI, s. 375.

⁵⁵⁵ Üzüm, İlyas, “*Mutarrif eş-Şihâbî*”, *DİA*, c. XXXI, s. 375; Gökalp, *a.g.e.*, s. 172.

⁵⁵⁶ İbnü'l-Murtezâ, *el-Münye*, s. 91.

⁵⁵⁷ Üzüm, İlyas, “*Mutarrif eş-Şihâbî*”, *DİA*, c. XXXI, s. 375.

Zeyd'e, dayanarak verdikleri bilgilere göre, Allah'ın sıfatları konusunda Bağdat Mutezilesi'nin görüşlerini paylaşan Mutarrifiler, Allah'ın adaletinin yaratma, rızık, ölüm, diriliş, ahiret ve mücazat olmak üzere altı yönden eşit olduğunu ileri sürmektedirler.”⁵⁵⁸

Yine de, “Alemde doğal bir nedenselliği savunan Mutarrifilere göre, Allah alemi hava, su, ateş ve toprak olmak üzere dört unsurdan yaratmıştır. Alemde meydana gelen olaylar Allah'ın doğrudan eyleminden ziyade bu dört unsurun etkileşiminden meydana gelmektedir. Bununla birlikte Allah, peygamberleri desteklemek amacıyla mucizeler aracılığıyla veya insanların dualarına cevap mahiyetindeki yardımlarıyla zaman zaman kainata müdahale edebilir. Bu çerçevede yine onlara göre; yeryüzündeki çirkinlikler Allah'ın iradesiyle yaratılmış şeyler değildir. Ölüm, hastalık, afet, kuraklık, açlık gibi olaylar Allah'ın iradesiyle gerçekleşmez. Allah fasık ve kafirleri rızıklandırmaz, yağmur, dolu vb. olaylar Allah'ın yaratması değil bir takım doğa olaylarıdır. İnsanlar kendi iradeleriyle itaatsizlik gösterdiği takdirde Allah bazılarını diğerlerine tercih edebilir.”⁵⁵⁹

Bazı çağdaş müellifler, Mutarrifiyye'nin kendine ait kelâmî görüşlerini, akıl anlayışı, rızık ve kelâmullah üç temele dayandığından söz etmektedir. Bu bağlamda, “akıl, Allah'ın idrak edilecek şeyleri algılamak üzere insanın kalbine koyduğu araz değil bizzat bu yeteneğin kendisidir.” Rızık meselesi Mutarrifiyye'ye göre, “kişinin gayri meşru yoldan elde ettiği mallar onun için rızık olmayıp bir çeşit gasptır; dolayısıyla âsi için mal söz konusu değildir.” Mutarrifiyye'nin iddia ettiğine göre, kelâmullah veya “Kur'an harf ve ses olmaksızın Allah'ın meleğe ilkâ ettiği bir mânadır.”⁵⁶⁰

M- KÂSİMİYYE VE NÂSİRİYYE

Çağdaş Mezhepler Tarihi yazarları ve Zeydiyye fırkası hakkında araştırma yapmış olan müelliflerin Zeydiyye'nin diğer fırkalarından bahsettiklerini görmekteyiz. *el-Münye ve'l-Emel* adlı eserin müellifi İbnü'l-Murtezâ (ö. 840/1437) Zeydiyye'nin başka fırkaları olarak el-Kâsımiyye ve en-Nâsiriyye'yi de zikretmektedir.⁵⁶¹ Kâsımiyye daha

⁵⁵⁸ Gökalp, *a.g.e.*, s. 173.

⁵⁵⁹ Gökalp, *a.g.e.*, s. 173.

⁵⁶⁰ Üzüm, İlyas, “Mutarrif eş-Şihâbî”, *DİA*, c. XXXI, s. 375.

⁵⁶¹ İbnü'l-Murtezâ, *el-Milel*, s. 8; *el-Münye*, s. 92; *el-Garîrî*, *a.g.e.*, s. 585.

çok Yemen'deki Zeydîlerin mezhebi olarak kabul edilirken, Nâsiriyye ise, Horasan'daki Zeydîlerin bağlı olduğu fırka gösterilmektedir.⁵⁶² İbn Nedîm (ö. 385/995) de *el-Fihrist*'inde, Kâsîmiyye'yi Zeydiyye'nin bir fırkası olarak saymakta ve bunların usûl⁵⁶³ ve furû' konularında el-Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî'nin (ö. 246/860) görüşlerini benimsediğini kaydetmektedir.⁵⁶⁴ Ali b. Abdilkerîm el-Fudayl Serafiddîn, *ez-Zeydiyye Nazariyye ve Tatbîk*, adlı kitabında Ebû Muhammed el-Kasım b. İbrahim er-Ressî'yi, Zeyd b. Ali'den hemen ardında birinci tabakatta saymaktadır. Hatta o, er-Ressî'yi Zeydiyye mezhebinin kurucuları arasında zikretmektedir.⁵⁶⁵ Kâsım, kendi adına davette bulunduğu ve imâmetini ilan ettiği zaman, Mekke, Medine, Kûfe, Rey ve Taberistan halkından çok sayıda kişinin ona biat etmiştir. Taraftarları tarafından imâmetini açıkça ilan etmeye teşvik edildiğine rağmen o, on yıl kadar Mısır'da gizlenmişti ve ilimle uğraştı. Mısır'dan sonra Hicaz'a göç eder ve Medine yakınlarındaki Cebel-i Res'e yerleşerek ilimle meşgul olmuştur. Kasım b. İbrahim er-Ressî 246/860 yılında 77 yaşındayken Res'de ölmüştür. Böylece, Kasım b. İbrahim'in ileri sürdüğü fikirleri ve kaleme aldığı eserleriyle ayrı bir ekol oluşmuş ve kendisinden sonra gelen taraftarları onun adına nispetle Kasîmiyye olarak isimlendirilmişlerdir.⁵⁶⁶

Ne İbn Nedîm ne de İbnü'l-Mürtezâ, Kâsîmiyye'ye ait hiçbir görüşten bahsetmektedirler. Fakat Zeyd b. Ali tarafından ortaya atılan ve daha sonra dağınık bir şekilde olan bu görüşler, Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî tarafından sistematize edilmiş ve Zeydiyye'nin görüşleri belli bir şekillendirme yoluna girmiş oldu. İbnü'l-Murtezâ'nın Zeydiyye'nin fırkalarından saydığı başka bir fırka ise, en-Nâsiriyye fırkasıdır. Bunların usûl ve furû' konularında Nâsır el-Etrûş'un (ö. 304/916) görüşlerini benimseyen kimseler oldukları kaydetmektedir.⁵⁶⁷

⁵⁶² Şerafiddîn, Ali b. Abdilkerîm el-Fudayl, *ez-Zeydiyye Nazariyye ve Tatbîk*, Amman 1985, s. 16.

⁵⁶³ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 244.

⁵⁶⁴ İbnü'l-Murtezâ, *el-Münyeye*, s. 92.

⁵⁶⁵ Şerafiddîn, *a.g.e.*, s. 16.

⁵⁶⁶ Gökalp, *a.g.e.*, s. 67-8.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Murtezâ, *el-Münyeye*, s. 92; el-Garîfî, *a.g.e.*, s. 585; Şerafiddîn, *a.g.e.*, s. 16.

N- HAŞEBİYYE

Bazı kaynaklarda, Zeydiyye'nin sayılan fırkalarından arasında Hâşebiyye fırkası da yer almaktadır. İbn Teymiyye, bu fırkayı Râfıza'nın andığı isimlerinden biri olduğu kaydetmektedir. O, Şa'bi'ye dayanarak Haşebiyye isminin Râfızîler için kullanılmış ve onlara takılan bir başka isim olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶⁸

İbn Kuteybe'nin kaydettiğine göre, Hz. Hüseyin'in intikamını almak için isyan eden Muhtar es-Sekafi'nin ordusunun büyük çoğunluğunu teşkil eden, silâhlan sopadan ibaret eden, Küfe mevâlisi hakkında aşağılayıcı bir tabir olarak kullanılmıştır. Zamanla Hâşebiyye yerini Keysâniyye, Muhtâriyye ve Hüseyniyye isimleri almıştır.⁵⁶⁹ İbn Abdürabbih'in aktardığı bilgilere göre, Haşebiyye fırkasına, Hz. Hüseyin'in intikamını almak amacıyla “yâ le-se'râti'l-Hüseyin” (Ey Hüseyin'in intikamını almaya ant içenler!) sloganını kullanarak harekete geçtikleri için Hüseyniyye adı da verilmiştir. İbn Abdürabbih, Küfe sokaklarında bu çağrışı tekrar ederek dolaşan İbrahim b. Eşter'in mensuplarına Hüseyniyye denildiğini belirtmektedir.⁵⁷⁰

Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî'ye göre, Zeydiyye'den olan Surhâb et-Taberî'nin taraftarları ve Surhâbiyye ismiyle anılan fırka aynı zamanda Haşebiyye olarak da bilinmekte. Ona göre, bunların Muhtâr'la birlikte isyan ettiklerinde, yanlarında sopadan başka silâh bulunmadığı için bu ismi almışlardı.⁵⁷¹ Havarizmî'nin verdiği bu bilgiler ve Haşebiyye'yi Zeydiyye'nin bir fırkası göstermekle doğru olmadığını söylenebilir. Çünkü Muhtar, Zeyd b. Ali'nin doğumundan önce vefat etmiştir. Mustafa Öz'ün değindiği gibi, Surhâb et-Taberî, muhtemelen Hasan b. Zeyd zamanında Taberistan'da faaliyet gösteren Surhâb ile aynı şahıstır. Onun mensuplarına kullandıkları silâh dolayısıyla mı, yoksa Keysâniyye akidesinden etkilendikleri için mi Haşebiyye denildiği bilinmemektedir.⁵⁷²

Son dönem kaynaklarda, Zeydiyye'nin fırkaları arasında Halefiyye ve Dekiniyye gibi küçük fırkalar da sayılmaktadır. *ez-Zeydiyye Beyne Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmiyye* kitabında el-Garîrî, Halefiyye'nin Halef b. Abdussamed, Dekiniyye'nin ise, Fazl b. Dekîn'in⁵⁷³ taraftarları olduğunu kaydetmektedir.⁵⁷⁴

⁵⁶⁸ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. I, s. 36; Ayrıca bkz.: el-Garîrî, *a.g.e.*, s. 584; Benli, *a.g.e.*, s. 38-9.

⁵⁶⁹ Öz, Mustafa, “Haşebiyye”, *DİA*, c. 16, s. 402.

⁵⁷⁰ Öz, Mustafa, “Haşebiyye”, *DİA*, c. 16, s. 402.

⁵⁷¹ Harizmî, *Mefâtihu'l-'Ulûm*, nşr. İbrahim el-Ebyârî, Beyrut 1989, s. 21; el-Garîrî, *a.g.e.*, s. 584.

⁵⁷² Öz, Mustafa, “Haşebiyye”, *DİA*, c. 16, s. 403.

⁵⁷³ İbn Murtezâ Fazl b. Dekîn'i, Salih b. Hayy ve Kesîr en-Nevvâ' gibi büyük Şîa âlimleri arasında saymıştır. İbnü'l-Murtezâ, *el-Münyê*, s. 92

⁵⁷⁴ el-Garîrî, *a.g.e.*, s. 585.

SONUÇ

Zeydiyye, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra, Emevî iktidarına karşı başkaldıran, imâmet konusundaki görüşleriyle genel anlamda İslam ve özel olarak da Şîî düşüncesine zenginlik ve yeni bir heyecan kazandıran Zeyd b. Ali'nin imâmetini kabul edenlere verilen isimdir. İmâmeti temel ilke olarak alan Zeyd b. Ali, Hz. Ali'nin ardından Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in imâmetinin de nass ve tayin ile olmadığını, onların Peygamber'e yakınlığı ve faziletlerinden dolayı olduğunu savunmaktadır.

Kaynaklara bakıldığı zaman Zeydiyye'nin, imâmeti dinin temel esaslarından saymayıp, aksine bunu dinin sosyal maslahatlarından bir mesele olarak gören, imametin celf nass ile değil, sıfatlarla tayin edildiğine inanan, âlim, zahit, muttaki, cömert, cesur, Allah yoluna ve zulme karşı kılıcını çekip kendi imâmetine davet eden her Ali-Fâtıma evladının hakkı olduğuna inanan topluluğa verilen isim olduğu söylenilebilir. Zeydiyye fırkası, diğer Şîî fırkalardan farklı bir şekilde imâmetin, Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'den sonra Zeyd b. Ali'ye, ardından isyan eden oğulları Yahya ve İsbâ b. Zeyd'e, ondan sonra da Hasan ve Hüseyin'in isyancı evladının tümünün hakkı olduğunu kabul etmiştir. Bu görüşleri ilk ortaya atan kişinin Zeyd b. Ali olduğu kabul edilmektedir. Onun imâmetini kabul edenler de Zeydiyye ismiyle anılmıştır.

Hemen hemen bütün kaynaklarda Zeydiyye, Zeyd b. Ali'nin Hişâm b. Abdümelik'e karşı gerçekleştirdiği isyana ve onun görüşlerine dayandırılmaktadır. Ancak, Zeyd b. Ali'nin isyanıyla başlayan Zeydîlik'in, şekillenmiş bir itikadî-siyasî yapıya sahip olmadığı söylenebilir. Zeydîlik, Zeyd b. Ali ile başlayıp Kasım b. İbrahim er-Ressî'ye kadar, Zeyd'in itikadî-siyasî görüşlerini benimseyenlerin katkılarıyla, şekillenmiş ve sistematize edilmiş bir mezhep haline gelmiştir.

Zeydiyye mezhebi, zeydi âlimler tarafından Zeyd b. Ali'nin itikadî görüşlerini benimseyerek onu daha fazla geliştirmiş veya kendilerine özgü metotlarını kullanarak, Zeydiyye'nin çeşitli fırkalara ayrılmasına sebep olmuştur. Kaynaklarda, Cârûdiyye, Süleymaniyye (Cerîriyye), Salihîyye veya diğer ismiyle Büttriyye (Betriyye ya da Ebteriyye), Zeydiyye'nin en önemli fırkaları olduğu kaydedilmektedir. Bu fırkalar dışında taraftarları az olan ya da görüşler itibariyle daha az etkili olan fırkalar da bulunmaktadır. Fakat bunlar tarih süreci içerisinde etkisini kaybedip yok olmuşlardır

Zeydiyye, imâmetle ilgili benimsediği ve geliştirdiği görüşlerle İslam düşüncesine yeni bir boyut kazandırmış ve özellikle Şîî fırkaları arasında eşsiz bir yapıdadır. Bu

fırkanın, İmâmette nassın yerine imâm adayının şahsiyetinde bulunması gereken özellikler, onun tarafından yerine getirilmesi gereken bazı şartlar ve Resûlullah (s.a.v.)'in sahabileri hakkında benimsediği görüşler, İmâmiyye'ye karşı çıkıp bed'a ve takiyye fikirlerini reddetmesiyle diğer Şîî fırkalar arasında farklı kılan özellikleridir. Zeydiyye'ye göre, bir kimsenin imâm olabilmesi için insanların en faziletlisi olması gerekir, ancak fazilet her zaman adaya bu makamı sağlamayabilir. Ali'nin Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra insanların en faziletlisi olmasına rağmen imâmet Ebu Bekir ve daha sonra Ömer'e verilmiştir. Bu durum Ali'nin faziletinin eksik olduğu anlamına gelmez, ancak fazilet bakımından daha alt seviyede olan Ebû Bekir'in imâmetini kabul etmemesi ve ona karşı sert bir tutum sergilemesi Zeyd b. Ali hoş görmemiştir. Benimsediği bu görüş ile Zeydiyye, İmâmiyye'ye karşı çıkarak mefdûlun imâmetini caiz görmüştür. Onlara göre sırası gelince mefdûlun, kendi imâmetini ilan etmesi ve şartlar gerektirirse hurûc etmesi, hem zulmü ortadan kaldırmak amacıyla hem de kendisinin imâm makamına layık olduğunu ispatlamak gerekçesiyle vacib olmaktadır.

Zeydiyye'nin diğer Şîî fırkalardan farklı görüşleri arasında, İmâmın ilim öğrenme meselesi de gelmektedir. Kendi içerisinde çeşitli fırkalara ayrılan Zeydiyye'nin genel görüşü Âl-i Muhammed'in bütün fertleri ilim bakımından eşittir. Ne büyüğü küçüğünden ne de yaşlısı gencinden ilim bakımından daha üstün değildir. Böyle bir görüşün benimsenmesi Zeydiyye'nin Ali-Fâtıma evladını imâmette eşit hak sahibi gördüğünden kaynaklanmaktadır. Hatta Ehli's-Sünnet'e en yakın olarak bilinen Salihyye-Bütryye fırkası, ilmin, Ali evladı ile diğer insanlar-arap ya da acem- arasında müşterektir ve onun karşısında herkes eşit olduğunu iddia etmiştir.

Bunlardan her hangi bir kimse, dinî yahut dünyevî işlerinde, ihtiyaç duyarsa bu ilmi Ali evladı ya da avâm'ın birisinden alırsa caizdir. Aksi takdirde bir ihtiyacı gidermek için ne imâmlarda (Ali evladı) ne de avâmda bu bilgi bulunmuyorsa o zaman içtihadı başvurmaları gerektiğini savunurlar ve içtihat kapısının her zaman açık olduğunu iddia etmişlerdir. Diğer taraftan Zeydiyye'nin en büyük fırkası olarak bilinen Cârûdiyye fırkası, Zeydiyye'nin genel görüşü ile İmâmiyye'nin görüşü arasında bir yol izlemiştir. Onlara göre, ilim, sadece Fâtıma evladı arasında müşterektir. Bu iddiayı ortaya atan Ebû'l-Cârûd, imâmet iddiasında bulunan her Fâtıma evladının âlim olması şartıyla uyuşmasını hedeflemiştir.

Zeydiyye'nin bir başka özelliği de, sahabe hakkında benimsediği görüştür. Resûlullah (s.a.v.)'tan sonra Hz. Ali'nin insanların en faziletlisi olmakla birlikte, onun imâmete geçmemesi, sahabe hakkında ne tür bir düşünce izleneceği hususudur.

Zeydiyye'ye göre, Resûlullah (s.a.v.) tarafından imâmete geçecek kişinin ne ismi ne de şahsı belirtilmiştir. O, sadece vasıflarıyla ona işaret ettiğini iddia ederek imâmete vasiyeti kabul etmemiş oldu. Böylece Resûlullah (s.a.v.)'in yerine geçecek kişinin ismi ve şahsı kesin bir nassta belirtilmemiş, ümmet (sahabe) belirlenen vasıfları bilmediği için ve içtihadı dayanarak Ali'nin yerine başka kişiye biat etti. Ebû Bekir'e biat edildiği içtihadı dayandığı, kasten ya da inaden yapılan bir biat olmadığı için sadece içtihadı bir hata yaptılar. Onun imâmetini geçerli sayıp sahabileri tekfir etmekten kaçındılar. Fakat ne var ki, Cârûdiyye fırkası Zeydiyye'nin diğer fırkalarından farklı bir bakış açısıyla, Hz. Ali'nin imâmeti Resûlullah (s.a.v.) tarafından vasıflarıyla belirlenmiş ancak ümmet (sahabe) Ebû Bekir'e biat etmekle hata ettiğini söylemiştir. Bu hata Ebû Bekir'e biat ettiği için değil, Resûlullah (s.a.v.)'in belirlediği vasıfların kimde olduğunu aramayıp tanımadığı için küfre düştüğünü iddia etmiştir.

Zeydiyye'nin reddettiği ve hiçbir şekilde kabul etmediği meseleler arasında mehdilik, ric'at, takiyye, ve bed'a fikirleri de vardır. İmâm Zeyd b. Ali, İmâmiyye'nin benimsediği mehdilik ve onu gerektiren ric'at fikrine bilfiil karşı çıkmıştır. O kendini imâmete adanmıştır. Onun ilkerine ve daha sonra Zeydiyye'nin çoğunluğuna göre, imâmın örtülü kalmaması ve bir kimsenin imâm makamına kendini layık gördüğünde kılıcını çekip kendi adına imâmetine davette bulunması zorunlu olduğu için Mehdî'ye de ihtiyaç yoktur. Çünkü İmâm Zeyd'e göre, ümmetin devlet otoritesini sağlayan, zulme karşı veya kendi üstünlüğünü sağlamak için muhaliflere karşı kılıcını çeken bir imâma ihtiyacı vardır.

Bazı kaynaklara baktığımız zaman bed'a fikrini ilk ortaya atan fırkanın Keysaniyye olduğu görülmektedir. Daha sonra, İmâmiyye'nin de bu fikri benimsediği ve İmâmiyye imâmları da bed'a fikrini benimsediklerini kaydedilmektedir. Allah'ın ilminin kadim ve ezeli olduğuna, olayların, her şeyin Allah'ın takdiri ile meydana geldiğine inanan Zeyd b. Ali, bed'a fikrine tamamen karşı çıkmıştır. İmâmiyye'nin beşinci ve altıncı imâmlarına atfedilen takiyye fikri, Zeydiyye'nin kabul etmediği görüşler arasındadır. Bir kimsenin imâm olabilmesi için Zeydiyye'nin koştuğu şartlar arasında, ilim sahibi ve cesur olması şartı da bulunmaktadır. Bir kimsenin zulme dur diyecek ya da ona karşı kılıcını çekecek cesareti yoksa, onun ümmetin imâmı olamayacağı anlamına gelmektedir. Zeydiyye'nin temel esaslarından birisi de *Emri bi'l-ma'rûf ve'n-nehyi ani'l-münker*'dir. Bu esas zaten bunu teşkil eder. Sadece imâm ya da imâm makamına aday olan kişinin işi değil, herkesin yerine getirmesi gereken bir ilke olarak kabul etmiştir. Böyle bir durumda takiyyenin bir anlamı kalmaz demektir.

Zeydiyye'nin âlimlerinden sayılan ve onun fırkalarından birisinin kurucusu olarak tanınan Süleyman b. Cerîr, Râfıza'nın (kastedilen İmâmiyye-Şîa'sının imâmları) imâmları takiyyeyi benimsediklerinden dolayı onlardan ayrılıp, kendi taraftarlarına bed'â ve takiyye prensiplerinin, Râfıza'nın imâmlarının yalanını örtmek amacıyla ortaya koyulan prensipler olduğunu söylemişlerdir.

Zeydîler, Zeyd b. Ali'nin öldürülmesinden sonra, oğulları Yahya ve İsa b. Zeyd'in isyanlarına rağmen uzun bir süre dağınık halde kalmışlardır. Gerek baskılara maruz kaldıkları için gerekse öğretilerini yaymak amacıyla olsun farklı bölgelere gitmeyi tercih etmişlerdir. Gittikleri yerlerde Abbasî halifelerinin siyasî otoritelerinin zayıflamasından, kabileler arası çekişmelerden faydalanarak kendi iktidarlarını kurmaya çalışmışlardır. Böylece Abbasî devletinin kuzeyinde Taberistan'da, güneyinde Yemen'de de kendi iktidarlarını kurmaya çabalamışlardır. Taberistan'da Zeydîlik, Yahya b. Abdullah'ın 175/791 yılında taraftarlarıyla birlikte kaçmasıyla başlar ve en-Nâsır el-Etrûş'un (ö. 304/916) ölmesine kadar hakimiyetlerini sürdürmüştür. Yemen'deki Zeydîler ise, dedesi Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî (ö. 246/ 680) girişimleriyle ve torunu Yahya b. Hüseyin (ö. 298/ 911) tarafından 280/893 yılında Yemen'de tesis edilen ilk Zeydi devletini kurmuş ve bu devlet 404/1013 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. Nâsır el-Etrûş'un Taberistan'da Zeydîlik, Yemen'de ise, Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî'nin katkılarıyla ve daha sonra Yahya b. Hüseyin'in geliştirdiği fikirlerle Zeydiyye'nin oluşum sürecinde önemli bir yer almaktadır. Kâsım b. İbrâhîm ile birlikte belirginleşen Zeydî fikirler, Yahya b. Hüseyin tarafından artık tamamen sistematize edilerek belli esaslar halinde tasnif tabi tutulmuştur.

Böylece Yahya b. Hüseyin ile birlikte Zeydiyye'nin mezhep esasları Tevhid, Adalet, el-Va'd-ve'l-Vaid, Nübüvvet ve İmamet, el-Emr bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehy ani'l-Münker olarak beş esas şeklinde ortaya konmuştur. El-Menziletü beyne'l-Menziletayn prensibi hariç bu esasların Mutezile'nin beş esasıyla benzer olduğu görülmektedir.

Fakat Zeydiyye açısından, imamet ve Emr-i bi'l-Maruf ve Nehy-i ani'l-Münker prensiplerinin beş esas arasında sayılması en önemli husustur. Çünkü Kâsım b. İbrâhîm tarafından belirlenen esaslarla karşılaştığımız zaman bu iki prensibin ilk defa Zeydî esaslar arasında yer aldığını görmekteyiz. Ayrıca Yahya'nın belirlediği bu esasların fazla bir değişikliğe uğramadan daha sonraki Zeydîler tarafından aynen benimsendiğini göz önünde bulundurduğumuz zaman, Zeydî düşüncenin artık Yahya ile birlikte büyük oranda şekillendiğini söyleyebiliriz.

Günümüzde ise Zeydiyye Mezhebi Yemen, Umman, Suudi Arabistan gibi ülkelerde taraftarları olan bir mezheptir. Bazı istatistiklere göre, Zeyîler, Yemen'in nüfusunun % 73 'ünü Zeydiyye mezhebine mensup olduğu söylenmektedir. Ayrıca mensupları bulunan fakat daha az oranda Suudi Arabistan'ın yaklaşık % 5.5 ve Umman'ın % 2.2'si Zeydî olduğu kabul edilmektedir. Tarih sürecinde, birçok imâmların içtihatlarının ve görüşlerini benimsemekle, Zeydiyye'nin Zeyd b. Ali'nin ilkelerinden uzaklaştığı iddia edilmektedir. Fakat Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî'nin görüşlerini benimseyen Yemen'deki Zeydîler, ilk Zeydiyye'ye daha yakın olduğunu kabul edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdünnazır, Muhsin, *Mes'ebetü'l-İmâme ve'l-Vad'u fi'l-Hadis İnde'l-Fırâki'l-İslâm*, Dâru'l-Arabiyye Li'l-Kitâb, Beyrut 1973.

Amâra, Muhammed, *Resâilu'l-Adl ve't-Tevhîd*, II. baskı, Daru's-Şurûk, Kahire 1988.

el-Askalânî, Ahmed b. Ali İbn Hacer Şihabuddîn, *Takrîbu't-Tehzîb li Hâtemetu'l-Hufâz*, thk., Ebû Eşbâl Sağîr Ahmed Şâgîf el Bâkistânî, Dâru'l-Âsime, Mekke-i Mükerrreme 1413.

....., *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-IV, Mektebetu Tahkik'-Turâs fi Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1995.

el-Askalânî, Mahmud Abdülhamîd, *Akâ'idü's-Şî'a*, Daru'l-İmân, İskenderiye 2004.

Atay, Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şî'a*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, Ankara 1983.

el-Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark Beyne'l-Fırâk*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Mektebetü İbn Sîna, Kahire ts.,

....., *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev., Ethem Ruhi Fığlalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

el-Bağdâdî, Muhammed el-Habîb, *el-Munammak fi Ahbari'l-Kureyş*, yrs. 1963.

Benli, Yusuf, “*Râfıza Adlandırmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler*”, Hikmet Yurdu, yıl: 1, sayı. 1, (Ocak- 2008).

Bozkurt, Nahide, “*Hârûnürreşîd*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XVI, İstanbul 1997.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *et-Tarihü'l-Kebîr*, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Haydarabad 1941.

el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcu'l-Luğa ve's-Sihahu'l-Arabiyye*, I-VII, nşr., Ahmed Abdulgafur Attâr, Beyrut 1990.

ed-Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer, *ez-Zuafâ ve'l-Metrûkîn*, thk. Murfuk b. Abdullah b. Abdükâdir, Mektebetu'l-Ma'arife, Riyâd 1984.

Doğan, İsa, *İmam Zeyd b. Ali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009.

ed-Dulâbî, Ebî Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd, *el-Künye ve'l-Esma'*, thk. Zekeriyâ Amiyârât- Ahmed Şemseddîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1999.

Ebû İdris İmam Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza b. Ali b. İbrahim Hüseyinî Müeyyed-Billâh, *İkdü'l-Leâli fi'r-Red ala Ebî Hamîd el-Gazzali*, thk. Hanifi Seyyid Abdullah, Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2002.

Ebu Zehra, Muhammed, *İmâm Zeyd, Hayatı Eserleri ve Çağı*, Şafak yay., İstanbul 1993.

Ebû Zehra, Muhammed, *İslam'da Siyâsî, İktisâdî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, çev., Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, Hisar yayınevi, İstanbul 1993.

el-Ekber, Nâşî, *Mesâilu'l-İmâme ve Muktetafât mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-Makâlât*, nşr., Josef van Ess, Franz Steiner Verlag, Beyrut 1971.

el-Ekva', İsmail b. Ali, *Ez-Zeydiyye, Neş'etuha ve Mu'tekidât*, 3. baskı, ysz. 2000.

el-Emin, Ebu Muhammed Seyyid Muhsin b. Abdülkerîm b. Ali Muhsin, *Emin, A'yân*, thk. Hasan el-Emin, Dâru't-Taaruf, Beyrut 1983.

....., *Zeyd eş-Şehîd*.

el-Eş'arî, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilafu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mektebetü'n-Nehdetu'l-Mısıriyye, Kahire 1950.

....., *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev., Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

Feyrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kamûsu'l-Muhît*, Kahire 1952.

el-Feyyûmî, Muhammed İbrahim, *eş-Şiâtu'l-Arabiyye ve'z-Zeydiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 2002.

el-Fuzayl, Şerefüddin, Ali b. Abdülkerim, *ez-Zeydiyye: Nazariyye ve Tatbîk*, Cem'iyetu Ummali'l-Matabii't-Teavuniyye, Amman 1985.

el-Garirî, Sami, *ez-Zeydiyye Beyne'l-İmâmiyye ve Ehl-i Sünne*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, y.y.1426/2006.

Gökalp, Yusuf, *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

el-Hazrecî, Ahmed b. Abdullah Hazrecî, *Hulâsatu Tezhibi Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâi'r-Rical*, 3. baskı, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, Beyrut 1979.

el-Himyerî, Ebû Sa'îd Neşvan, *el-Hûru'l-În*, thk. Kemâl Mustafâ, Mektebetu'l-Yemeniyye, 2. baskı, Beyrût 1985.

İbn Abbâd, Sâhib, *ez-Zeydiyye*, Dâru'l-Arabiyyetu'l-Mevsûât, Beyrût ts.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hüseyin b. Hibbetullâh, *Tarihu Medinetu'd-Dımaşk*, I-VXXX, Muhibuddîn Ebî Saîd Muhammed, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995.

İbn Cevzî, Cemaluddîn Ebî Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Kitâbu'z-Zuafâ ve'l-Metrûkîn*, I-III, thk., Ebû'l-Fidâ' Abdullah el-Kâdî, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

....., *Keydu's-Şeytân Linefsihi Kable Halki Âdem aleyhi's-Selam*, thk., Ebî Eşbâl ez-Zührî, Mektebetü İbnu't-Teymiyye Kahire 1999.

İbn el-Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, thk., Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, Dâru'l-Hânî, Riyâd 2001.

İbn Esîr, İzzuddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-Tarih*, I-XI, thk., Ebû'l-Fidâ' Abdullah el-Kâdî, Daru'l-Mearife, Beyrut 1987.

İbn Fâris, Ebû'l-Hasan Ahmed, *Mu'cemu'm-Mekâyîsu'l-Luğa*, nşr., Abdusselâm Muhammed Harûn, Beyrut 1991.

İbn Haldun, Abdirrahman, *Lübâbu'l-Muhassal fî Usûli'd-Dîn*, thk., Abbâs Muhammed Hasan Süleyman, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'îyye, İskenderiye 1996.

....., *Mukaddimetu İbn Haldûn, Tarih İbn Haldûn*, I-VIII, thk., Halil Şehade – Suheyl Zekâr, Daru'l-Fikr, Beyrut 2001.

İbn Hazm, Ebî Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, I-V, thk., Muhammed İbrahim Nasır- Abdirrahman Umeyre, Dâru'l-Ciyl, 3. baskı, Beyrût 1996.

İbn İmâd, Şihabuddîn Ebî'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, I-X, thk., Abdulkâdir el-Arnâvut – Muhammed el-Arnâvut, Daru İbn Kesîr, Beyrut 1986.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fedâ' İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dımeşkî, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, I-XXI, thk., Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Hicr, Riyâd 1997.

İbn Ma'în, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn el-Bağdâdî, *Ma'rifetu'r-Rical*, thk., Muhammed Mutî' Hafız, Muhammed Kamil Kassar, Matbuatu Mecmâi'l-Lugati'l-Arabiyye, Dımaşk 1985.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut 1994.

İbn Murteza, Mehdi-Lidînillah Ahmed b. Yahyâ b. Murteza, *el-Milel ve'n-Nihal*, tsh., Muhammed Cevâd Meşkûr, Tebriz 1959.

....., *el-Münyeye ve'l-emel fî Şerhi'l-Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Cevâd Meşkûr, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1979.

İbn Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshak, *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddîd, y.y. ts.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Munî'ez-Zehrâ, *Tabakâtu'l-Kubrâ*, I-XI, thk., Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 2001.

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*, I-IX, thk., Muhammed Râşid Sâlim, y.y., 1986.

el-İcî, İduddîn, Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevâkif*, Matbu'atu's-Saade, Kahire 1908.

el-İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec, *Mekâtilu't-Talibiyîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Abbas Sakr, Dârü'l-Maarife, Beyrut 1946.

Kohlberg, Etan, “*İMÂMİYYE ŞİASİ GELENEĞİNDE “RÂFİZİ” TERİMİ*”, *Belief and Law in Imâmî Shi'ism*, y.y, 1991, IV, çev., Bulut, Halil İbrahim, KELAM ARAŞTIRMALARI, 2:2 (2004).

Kufârî, Nâsır b. Abdullah b. Ali, *Mes'ele'tu't-Takrîb Beyne Ehli's-Sünneti ve's-Şîa*, Daru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. baskı, Riyâd 1413.

....., *Usûlu Mezhebi's-Şîatu'l-İmâmiyyeti İsnâ 'Aşeriyye*, I-II, ts., y.y.

el-Kummî, Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî Ebû Halef, *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırâk*, tsh., Muhammed Cevâd Meşkûr, Müessese-i Matbuat-ı Atai, Tahran 1963.

Madelung, Wilferd, “*Eş'arî Öncesi Kelâma Şîi ve Hâricî Katkı*”, çev., Süleyman Akkuş, Sakarya Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi 15/ 2007.

el-Mahallî, Hamîd b. Ahmed b. Muhammed, *el-Hadâiku'l-Verdiyye fî Menâkibu Eimmeti'z-Zeydiyye*, thk., El-Murtezâ b. Zeyd el-Mahatvarî, II. baskı, Mektebetu Merkez Bedir, y.y., 2002.

el-Makdisî, Ebû Hamid Muhammed, *Risâletu fî'r-Red 'Ale'r-Râfıza*, thk., Abdulvehhâb Halîl er-Rahman, Dâru's-Selefiyye, Bombay 1983.

el-Makdisî, Mutahhar b. Tâhir, *el-Bed' ve't-Târîh*, I-VI, Mektebetu Sekâfetu'd-Dînîyye, ts., y.y., 1916.

el-Makrizî, Takiyuddîn Ahmed b. Ali, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibaru'z-Zikri'l-Hittat ve'l-Asâr*, I-II, thk., Muhammed Zînihim- Medîhatu eş-Şerkâvî, Mektebetu'l-Medbûlâ, 1. baskı, Kahire 1998.

el-Malatî, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman, *et-Tenbîh ve'r-Red ala Ehli'l-Ehva' ve'l-Bid'a*, tsh., Sven Dederling, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1936.

el-Mâmakânî, Abdullah b. Muhammed Hasan, *Tenkîhü'l-Makâl fî İlmi'r-Ricâl*, I-XXIV, thk., Muhyiddin el-Mâmakânî, Müessesetu Al-i Beyt li'l-İhyai't-Turas, Kum 1427.

el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb ve Maadinü'l-Cevher*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, 2. baskı, Matbaatü's-Saade, Kahire 1964.

el-Mizzî, Cemaleddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf, *Tehzîbu'l-Kemal fî Esmâi'r-Rical*, I-XXXV, thk., Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muessesetu'r-Risâle, II. baskı, Beyrut 1983.

el-Muğletay, Alâuddîn İkmâlu't-Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl, thk., Âdil b. Muhammed- Usame b. İbrahîm, Kahire 2001.

en-Necâşî, Ebû'l-Abbâs b. Ali el-Esedî Kûfî, *Ricâlu'n-Necâşî; Ehadu'l-Usulî'r-Ricâliyye*, I-II, thk., Muhammed Cevâd Naini, Dârü'l-Edva, Beyrut 1988.

en-Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Zuâfâ' ve'l-Metrûkîn*, thk., Bûrân ed-Danâvî, Kemâl Yûsuf el-Hût, Muessesetu'-Kutubu's-Sekâfiyye, Beyrut 1985.

en-Nesefî, Ebû Mutî' Mekhûl b. Fazl, “*Kitâb er-Red ale'l Ehli'l-Bida' ve'l-Ehvâ*”, thk., Marie Bernard, Annales Islamologiçes, XVI, y.y. 1980.

en-Neşşâr, Ali Sami, *Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefî fî'l-İslam*, I-III, 8. baskı, Daru'l-Maarif, Kahire 1968.

en-Nevbahtî, Ebû Muhammed Hasan b. Musa b. Hasan, *Firâku'ş-Şîa*, tsh., Hellmut Ritter, Matbaatü'd-Devle, İstanbul 1931.

Nevbahtî ve Kummî, Şîi Fırkalar, çev., Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.

ÖZ, Mustafa, “*İBRAHİM B. ABDİLLÂH*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXI, İstanbul 2000.

Öz, Mustafa, “*RÂFİZÎLER*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXXIV, İstanbul 2007.

er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn, *İ'tikadâtü Fırâki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, thk., Muhammed Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî, Dârü'l- Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1986.

....., *Kelam'a giriş: el-Muhassal*, çev., Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1978.

es-Safvedî, Saleddîn Halil b. İbek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, thk., Ahmed el-Arnaut – Tezkî Mustafa, Daru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2000.

es-Seksekî, Abbas b. Mansûr, *el-Burhân fî Ma'rifeti Akâidi Ehli'l-Edyân*, thk., Bessâm Ali Selâmetu el-Amûş, Mektebetü'l-Menâr, Urdun 1996.

es-Sem'ânî, Ebî Se'ad Abdilkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, *el-Ensâb*, thk., Abdullah Ömer el-Bârûdî, Dârü'l-Cenân, Beyrût 1988.

Şami, Fadîyle Abdülemîr, *Tarihu'l-Fırkati'z-Zeydiyye Beyne'l- Karneyni's-Sani ve's-Salise li'l-Hicre*, Vizaretü't-Türas, Bağdad 1974.

es-Şehristanî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk., Emîr Ali Mehnâ - Ali Hasan Fâ'ûr, Dârü'l-Maarife, I-II, Beyrût 1996.

....., *Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev., Muharrem Tan, Akademi Yayınları, İstanbul 2006.

Şerafidîn, Ali b. Abdilkerîm el-Fudayl, *ez-Zeydiyye Nazariyye ve Tatbîk*, Amman 1985.

Şeyh Müfid, Ebû Abdullah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed, *Evâilu'l-Makalat fi'l Mezâhibi'l-Muhtarât*, thk.: İbrahim Hazrecî, el-Mu'temerü'l-Âlemi el-İmam, y.y. 1992.

....., *'İddetu'r-Resâil*, (içinde) *el-Mesâilu'l-Cârüdiyye* 2. baskı, Mektebetü'l-Müfid, Kum ts.

....., *el-İrşâd*, 3. Baskı, Müessesetu'l-A'lemi Li'l-Matbu, Beyrut 1979.

et-Taberî, Ebî Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, I-XI, thk., Muhammed Ebû Fazl İbrahim, II. baskı, Daru'l-Mearife, Kahire 1967.

....., *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, thk., Muhammed Ebû Fadıl İbrahîm, 2. baskı, Dârü'l-Maarife, Kahire 1967.

et-Tusi, Ebû Cafer Şeyhuttâife Muhammed b. Hasan b. Ali, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, (Eser; *Ricâlu'l-Keşşi* olarak bilinir) thk., Hasan Mustafavi, Danişgah-ı Meşhed, Meşhed 1969.

....., *Ricâlu't-Tûsî*, 2. baskı, thk. Seyyid Muhammed Al-i Bahru'l-Ulûm, Dâru'z-Zehair, Kum 1961.

et-Tûsî, Nasuruddîn, *Risâletu Kavâidi'l-Akâid*, thk. Ali Hasan Hazim, Daru'l-Gurba, Beyrut 1992.

Uğur, Mücteba, “A'MEŞ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.III, İstanbul 1991.

Ünalın, Abdullah, *Ehli's-Sünnet ve Şîa'nın İmâmet'te Dayandığı hadisler*, basılmamış Doktora tezi, Şanlıurfa 1998.

ez-Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İber fi Haberi men Gaber*, thk., Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b.Sağlûl, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût 1980.

....., *Siyeru A'lamu'n-Nubelâ*, I-XXV, thk. Şuayb el-Arnâvut ve dğr., Muessesetu'r-Risâle, III. baskı, Beyrut 1985.

....., *Tarîhu'l-İslam ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, I- LIII, 3. baskı, thk., Ömer Abdusselâm et-Tedmurî, Daru'l-Kitâbu'l-Arabî, Beyrut 1990.

....., *el-Kâşif fi Ma'rifeti Men Lehu Rivaye fi'l-Kutubi's-Sitte*, I-III, thk., İzzet Ali İyd Atiyye, Musa Muhammed Ali el-Mevşa, Dâru'l-Kutubi'l-Hadise, Kahire 1972.

Zeyd b. Ali, Ebü'l-Hüseyin Zeyd b. Ali b. Hüseyin el-Kureşi, *el-Vasiyye ve'l-imame*, (Eser; *İsbatu Vasiyye Emiri'l-Mu'minîn ve İmâmetuhu ve İmâmetu'l-Hasan ve'l-Hüseyin ve Zurriyetihima*, olarak bilinir), thk., Hasan Muhammed Taki el-Hâkim, Dâru'z-Zehrâ', Beyrut 1991.

....., *Musnedu'l-İmâm Zeyd*, Hazırlayan Abdulazîz b. İshâk el-Bağdâdî, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut ts.

ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm, Kamûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi Mine'l-Arab ve'l-Muste'aribîn ve'l-Musteşrikîn*, I-VIII, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 15. baskı, Beyrût 2002.